

Бюро демократичних інститутів та прав людини

УКРАЇНА

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА

31 березня та 21 квітня 2019 року

Місія БДІПЛ зі спостереження за виборами
Остаточний звіт

Варшава
20 листопада 2019 року

ЗМІСТ

I.	РЕЗЮМЕ	1
II.	ВСТУП ТА ПОДЯКИ	6
III.	ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ	7
IV.	ВИБОРЧА СИСТЕМА ТА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА	7
V.	УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ	10
VI.	РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ	15
VII.	РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ	18
VIII.	УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ	20
A.	ПЕРШИЙ ТУР ГОЛОСУВАННЯ.....	20
B.	ДРУГИЙ ТУР ГОЛОСУВАННЯ	23
IX.	ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ	24
X.	ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	29
A.	МЕДІА СЕРЕДОВИЩЕ.....	29
B.	ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ДЛЯ ЗМІ	30
C.	МОНІТОРИНГ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МСВ БДПЛ	31
XI.	СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ	34
XII.	НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СПОСТЕРІГАЧІ	39
XIII.	ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ, ПЕРШИЙ ТУР	41
XIV.	ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ, ДРУГИЙ ТУР	45
XV.	РЕКОМЕНДАЦІЇ	47
A.	ПЕРШОЧЕРГОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	47
B.	ІНШІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	49
	ДОДАТОК I – РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ	52
	ДОДАТОК II – ПЕРЕЛІК СПОСТЕРІГАЧІВ МІЖНАРОДНОЇ МІСІЇ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ	55
	ІНФОРМАЦІЯ ПРО БДПЛ	92

УКРАЇНА
ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА
31 березня та 21 квітня 2019 року

Остаточний звіт Місії БДПЛ зі спостереження за виборами¹

I. РЕЗЮМЕ

На запрошення уряду України, Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (БДПЛ) направило Місію зі спостереження за виборами (МСВ) для спостереження на виборах президента 31 березня та 21 квітня 2019 року. МСВ БДПЛ оцінювала відповідність виборчого процесу зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам проведення демократичних виборів, а також положенням національного законодавства. У дні голосування МСВ БДПЛ об'єднала сили з делегаціями Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), Європейського Парламенту (ЄП), а в першому турі голосування також із Парламентською Асамблеєю НАТО (ПА НАТО) для створення Міжнародної місії зі спостереження за виборами (ММСВ).

У Заяві про попередні висновки та результати, що була оприлюднена ММСВ 1 квітня 2019 року, йшлося про те, що вибори “відбувались у конкурентних умовах, виборці мали широкий вибір серед кандидатів і явка була високою. У передвиборчий період положення законодавства часто не застосовувались належним чином великою кількістю учасників процесу, що негативно вплинуло на довіру до органів управління виборчим процесом, застосування правил фінансування кампаній та ефективність вирішення виборчих спорів. Фундаментальні свободи загалом поважались. Кандидати мали можливість вільно здійснювати передвиборчу агітацію; втім, численні та достовірні свідчення зловживання державними ресурсами та підкупу виборців послабили довіру до процесу”. У Заяві про попередні висновки та результати, що була оприлюднена 22 квітня 2019 року, стверджувалось, що вибори “були конкурентними та супроводжувались повагою до фундаментальних свобод. Впорядкована передача влади повинна створити можливість для посилення демократичних інститутів та їх підзвітності, хоча виборчій кампанії обох турів бракувало справжньої дискусії з питань, що представляють суспільний інтерес. Медіа середовище та висвітлення кампанії продемонстрували домінування економічних інтересів у суспільному та політичному житті. Повторне голосування було організоване належним чином, незважаючи на процедурні проблеми та обмежені строки.”

Загальний контекст, у якому проводились вибори, характеризується збройним конфліктом та іншими видами протистояння, які тривають на сході країни, та незаконною анексією Кримського півострова Російською Федерацією, що обумовлює збереження контролю незаконними збройними формуваннями над окремими територіями Донецької та Луганської області. Як і у 2014 та 2015 роках, проведення виборів на цих територіях виявилось неможливим.

Конституція гарантує права і свободи, якими закріплено право на демократичні вибори. Нормативно-правова база, що регулює порядок проведення виборів президента в цілому пропонує потужну основу для проведення демократичних виборів, незважаючи на істотні недоліки та різноманітні пробіли та невідповідності. Вона не була належним чином та повністю застосована всіма учасниками виборчого процесу. Центральна виборча комісія (ЦВК) не скористалась повною мірою своїми повноваженнями щодо доповнення виборчого законодавства своїми постановами. Нормативно-правова база залишається в основному

¹ Єдиною офіційною версією цього звіту є англійська. Переклад звіту українською мовою є неофіційним.

незмінною з часу проведення останніх президентських виборів, незважаючи на те, що безрезультатні спроби запровадження виборчої реформи, а більшість попередніх рекомендацій БДПЛ, в тому числі щодо критично важливої необхідності у кодифікації виборчого законодавства, залишились без уваги. Серед числа позитивних змін, у 2016 році фізичним особам було надано право подавати конституційні скарги, що вперше забезпечило громадянам та політичним партіям можливість оскаржити положення законодавства про вибори. Втім, підхід Конституційного Суду до розгляду таких справ був вкрай формальним, та не дозволив застосовувати своєчасні та ефективні засоби правового захисту для вирішення ключових конституційних проблем.

Управління виборчим процесом здійснювали ЦВК, 199 окружних виборчих комісій (ОВК) та близько 30 000 дільничних виборчих комісій (ДВК). Учасники політичного процесу та представники громадянського суспільства розкритикували поспішне внесення змін до Закону України “Про Центральну виборчу комісію” у вересні 2018 року, відповідно до яких чинний склад ЦВК збільшився з 15 до 17 членів; вони стверджували, що зміни були зроблені на користь чинного президента. Це призвело до того, що багато співрозмовників МСВ БДПЛ заявляли про брак довіри до ЦВК та висловлювали сумніви щодо її неупередженості. ЦВК дотримувалася всіх встановлених законодавством строків, та, незважаючи на обмежений час для підготовки до повторного голосування, комісія ефективно виконала всі необхідні підготовчі роботи, продемонструвавши надійний інституційний потенціал. Хоча ЦВК загалом працювала колегіально та проводила регулярні відкриті засідання, практика проведення нарад перед засіданнями без ґрунтовного обговорення проектів рішень та без участі спостерігачів істотно зменшила прозорість роботи ЦВК.

ОВК та ДВК були сформовані за поданням зареєстрованих кандидатів у президенти, окремо для кожного туру голосування. ЦВК не забезпечила в повному обсязі передбачений законом пропорційний розподіл керівних посад у ОVK між членами комісій, призначеними за поданням кандидатів. Кандидати мали можливість замінювати членів комісій, призначених за їх поданням та здійснювали такі заміни на власний розсуд. ЦВК замінила близько 39 відсотків членів ОVK до першого туру голосування, та 8 відсотків - перед другим туром. Такі нескінченні заміни, особливо членів комісій на керівних посадах, негативно вплинули на стабільність та ефективність роботи ОVK та зменшили цінність проведеного навчання для членів комісій. Процес формування ДVK виявився обтяжливим та підставив під сумнів легітимність цього процесу. Втім, підготовчі роботи та організація виборів органами управління виборчим процесом заслуговує високої оцінки. Жінки були добре представлені на всіх рівнях управління виборчим процесом.

Централізований Державний реєстр виборців (ДРВ) налічує близько 35.6 мільйонів виборців. Незважаючи на деяке занепокоєння щодо ускладненої процедури зібрання достатньої кількості даних про внутрішньо переміщених осіб (ВПО), внутрішніх трудових мігрантів, та громадян, що постійно проживають за кордоном, майже всі співрозмовники МСВ БДПЛ висловили впевненість у точності списків виборців. Зі списків виборців, отриманих від ДРВ, було виключено понад 5 мільйонів виборців, зареєстрованих на територіях, де організація проведення голосування була неможливою, та виборців без адреси реєстрації. Виборці мали можливість подати запит щодо тимчасової зміни місця голосування без зміни адреси реєстрації. Їм необхідно було подати новий запит для голосування у другому турі виборів, навіть якщо вони вже зробили це для першого туру голосування, що створювало зайві обмеження. Процедура тимчасової зміни адреси для голосування виявилася єдиним способом для ВПО бути включеними до списків виборців. Вона виявилася зокрема обтяжливою для виборців, які мешкають на територіях, непідконтрольних уряду України, яким довелося декілька разів перетинати лінію зіткнення - для реєстрації та голосування. Виборцям була надана можливість перевіряти свої дані в реєстрі та подавати запити щодо включення даних

або внесення змін. Громадяни, які відповідно до рішення суду були визнані недієздатними були позбавлені права голосу, що суперечить міжнародним зобов'язанням та стандартам.

В результаті загалом всеохоплюючого процесу, ЦВК розглянула 91 заяву від потенційних кандидатів у президенти, з яких було зареєстровано 44, в тому числі чотири жінки. Близько половини з 39 кандидатів, які в результаті взяли участь у виборах, були самовисуванцями, в тому числі й чинний президент. ЦВК відмовила у реєстрації 47 заявникам, переважно через ряд різних причин, найпоширенішою з яких було недотримання вимоги щодо внесення грошової застави, розмір якої на рівні 2,5 мільйонів гривень (УАН; близько 79 000 Євро) є істотним і як такий створює обмеження для участі у перегонах. ЦВК зобов'язана перевіряти програми кандидатів на відповідність певним критеріям, встановленим законом про вибори, зокрема заборону пунктів, що мають на меті порушення територіальної цілісності держави, посягають на права та свободи людини, чим необґрунтовано обмежує свободу думки та самовираження кандидатів, а також нівелює політичний плюралізм. Шістьом особам було відмовлено у реєстрації через причини, пов'язані з їхніми передвиборними програмами. Загалом 21 заявник, яким було відмовлено у реєстрації, подав позов щодо оскарження постанов ЦВК; всі позови було визнано неприйнятими або у їх задоволенні було відмовлено. Вимога щодо десятирічного строку проживання в Україні є необґрунтовано обмежувальною та суперечить міжнародним зобов'язанням та належній практиці.

В цілому, кампанія обох турів голосування проходила мирно й була конкурентною, кандидати могли проводити агітацію відкрито й без надмірних обмежень. Виборцям був запропонований великий вибір серед кандидатів, але не вистачало справжніх політичних дебатів між учасниками виборчих перегонів. Декілька кандидатів проводили активну кампанію до першого туру голосування, але більшість з 39 кандидатів не проводили жодних агітаційних заходів, що породило сумніви щодо їхніх справжніх намірів взяти участь у виборах. Президент Петро Порошенко здійснював активні поїздки країною у своїй офіційній ролі. Цей факт розмивав межу між його офіційною посадою та роллю кандидата у президенти, що суперечить пункту 5.4 Документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року. Володимир Зеленський не провів жодної класичної зустрічі з виборцями, покладаючись на свої виступи у якості актора та гумориста. Під час кампанії між двома турами обидва кандидати вирішили не проводити масштабних агітаційних заходів, здійснюючи виборчу кампанію на телебаченні, у онлайн ЗМІ та соціальних мережах. Збільшення негативної агітації у період між двома турами голосування нівелювало представлення структурованих передвиборчих програм та проведення предметної дискусії, що обмежило виборців у можливості зробити усвідомлений вибір. Формат довгоочікуваних публічних дебатів, які відбулись 19 квітня на київському стадіоні "Олімпійський", запропонував виборцям лише обмежену можливість ознайомитися з програмами кандидатів. Користувачі соціальних мереж брали активну участь у негативній кампанії проти обох кандидатів у період між двома турами виборів.

Використання програм соціальної допомоги, підвищення заробітної плати та виплата премій, а також інші фінансові заохочення в якості засобів виборчої агітації були предметом широко розповсюджених звинувачень, що висувались проти чинного президента. МСВ БДПЛ спостерігала та отримувала повідомлення про випадки зловживання державними ресурсами декількома кандидатами на національному та місцевому рівнях. Також під час кампанії до першого туру виборів МСВ БДПЛ помічала і отримувала інформацію про систематичну практику втручання державними інститутами та їх службовцями у хід кампанії, переважно чинним президентом. МСВ БДПЛ також спостерігала ознаки підкупу виборців та отримала велику кількість повідомлень з достовірних джерел по всій країні про підкуп виборців. Було порушено понад 100 кримінальних проваджень щодо заявлених фактів про підкуп виборців, у тому числі два розслідування загальнонаціональної схеми підкупу виборців в рамках кампаній чинного президента та Юлії Тимошенко. Політизація правоохоронних органів, зокрема

Генеральної прокуратури та Міністерства внутрішніх справ, вплинула на виборчий процес та була причиною підриву публічної довіри та віри у їх неупередженість.

Нові правила фінансування виборчих кампаній, ухвалені у 2015 році, відповідають попереднім рекомендаціям БДПЛ щодо підвищення прозорості та відповідальності. Хоча нові правила є важливим кроком вперед, ключові недоліки, які вони все ще містять, істотно обмежують їх ефективність у регулюванні використання коштів під час кампаній. Недостатня незалежність, повноваження та ресурси наглядових органів для належного моніторингу відповідності та впровадження нових правил, а також слабкі санкції, викликають серйозне занепокоєння. Законодавством встановлені ліміти щодо фінансування кампаній, але жодне положення не регулює витрати на них, незважаючи на неодноразові запити суспільства та наявність законопроектів, що забороняють або встановлюють обмеження щодо витрат на рекламу у ЗМІ та зовнішню рекламу. Широко поширені заяви про те, що кампанії частково фінансувалися з інших джерел, аніж їхні офіційні рахунки на фінансування виборчої кампанії, що суперечить закону, заслуговують на довіру та відображені у результатах спостережень МСВ БДПЛ. Під час кампанії перед другим туром виборів, обидва кандидати отримувати фінансову підтримку з джерел, що не підпадають під правила фінансування виборчих кампаній. Кандидати зобов'язані подати проміжні та остаточні фінансові звіти щодо фінансування виборчої кампанії; всі кандидати подали фінансові звіти у встановлений законом строк, але їх перевірка наглядовими органами була скоріше технічною. Звіти за результатами перевірок виявили різноманітні невідповідності, в тому числі багато внесків з недозволених джерел. Як правило, надмірні кошти витрачалися на агітацію, зокрема рекламу у ЗМІ.

Конституція України гарантує свободу слова та забороняє цензуру, а нормативно-правова база загалом передбачає свободу ЗМІ. Втім, у протидії загрозам національній безпеці, уряд запровадив ряд обмежувальних заходів, що вплинули на діяльність ЗМІ та журналістів. Медіа-середовище хоча й є різноманітним, але в основному поділене відповідно до політичних уподобань, а висока концентрація засобів масової інформації залишається у приватній власності. Редакційна політика та політичний порядок денний, які підтримуються приватними ЗМІ, слугують виключно економічним інтересам їх власників, підриваючи загальну довіру до них та їх незалежність. Безпека журналістів викликає особливе занепокоєння. Суспільний мовник залишається серйозно недофінансованим, що істотно впливає на спроможність телерадіокомпанії виконувати свою громадську роль. Законодавство не передбачає надання органу, що регулює діяльність ЗМІ, достатніх повноважень щодо накладення санкцій для ефективного та своєчасного виконання своїх функцій у період проведення виборів, а також спеціальних механізмів розгляду скарг, пов'язаних із діяльністю ЗМІ.

Моніторинг ЗМІ, який проводився МСВ БДПЛ, продемонстрував, що приватні телевізійні канали часто порушували положення щодо збалансованого та неупередженого висвітлення ходу виборчої кампанії та інформації про кандидатів, що відповідало політичним інтересам їх власників та слугувало на користь певних кандидатів. Деякі журналісти та телеведучі демонстрували очевидну прихильність певним кандидатам. Під час проведення обох турів виборів, новинам про виборчу кампанію не вистачало глибокого аналізу. Чинний президент отримав широке висвітлення у програмах новин, без чіткого розмежування його інституційної діяльності та політичної агітації. Володимир Зеленський майже не згадувався у своїй політичній ролі, але отримав широке висвітлення у якості актора. Проплачена політична реклама широко використовувалась основними кандидатами. Відповідно до вимог законодавства, суспільний мовник надав всім кандидатам безоплатний ефірний час. Під час виборчих кампаній обох турів виборів, велика кількість непозначених агітаційних матеріалів була помічена під час ефірів прайм-тайм новин на всіх приватних каналах, щодо яких здійснювався моніторинг. Між першим та другим туром виборів засоби масової інформації, моніторинг яких здійснювався місією, широко висвітлювали серію провокаційних відео-

викликів між Петром Порошенком та Володимиром Зеленським щодо можливих дебатів між ними. Варто відмітити, що Володимир Зеленський унікав з'являтися особисто під час прямих ефірів телеканалів, в тому числі під час офіційних дебатів, організованих суспільним мовником.

Право на ефективні засоби правового захисту щодо порушення виборчих прав закріплено законом, але правові обмеження та практика істотно обмежили доступ до правосуддя в сфері виборів, що суперечить зобов'язанням перед ОБСЄ. Положення щодо подання скарг та звернень є дуже заплутаними та встановлюють юрисдикції виборчих комісій та судів, які частково пересікаються між собою, що не відповідає належній міжнародній практиці. Лише декілька позовів, поданих до суду, були успішними. Суди застосовували переважно формалістичний підхід, визнаючи більшість справ неприйнятними, деяким рішенням бракувало потужної правової основи, або вони не пропонували достатнього обґрунтування, а деякі рішення конфліктували або були несумісними. Всупереч законодавству, ЦВК, як правило, відповідала на скарги шляхом надсилання листа, підготовленого одноособово членом ЦВК, а не опублікованим рішенням, прийнятим під час відкритого засідання, та за результатами прийнятих постанов. Це підірвало прозорість та колегіальність встановленої процедури вирішення спорів та право на оскарження. Крім того, ЦВК відмовилась розглянути більшість скарг по суті, що позбавило заявників права застосування засобів правового впливу. Поліція доклала зусиль до забезпечення певного рівня прозорості у розгляді скарг, пов'язаних із виборами. Втім, чинне законодавство, яким регулюється питання розгляду порушень та накладення санкцій під час виборів, а також його застосування під час цих виборів залишає багато можливостей для удосконалення.

Закон передбачає здійснення спостереження за виборчим процесом міжнародними та національними спостерігачами. ЦВК зареєструвала 139 неурядових організацій (НУО), більшість з яких до цього часу не мала досвіду спостереження за виборами. МСВ БДПЛ помітила лише невелику кількість НУО, які здійснювали активну спостережну діяльність. Більшість співрозмовників МСВ БДПЛ висловили занепокоєння щодо зв'язку деяких НУО з конкретними кандидатами, а деякі НУО відкрито підтримували того чи іншого кандидата. Втім, у зв'язку із визнанням Верховною Радою України Російської Федерації країною-агресором, ухваленими нещодавно змінами до виборчого законодавства, громадянам Російської Федерації заборонено спостерігати за виборчим процесом в Україні. Це суперечить пункту 8 документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року.

Обидва дні голосування пройшли мирно; явка виборців склала 63.5 відсотки у першому турі, та 62.1 відсотки - у другому. Під час обох турів голосування, спостерігачі ММСВ позитивно оцінили процедуру відкриття дільниць та голосування на переважній більшості виборчих дільниць, на яких здійснювалося спостереження. Процес голосування був добре організованим, спокійним, прозорим та впорядкованим, з високим рівнем дотримання встановлених процедур. Втім, спостерігачі ММСВ відмічали випадки порушення таємниці голосування, зокрема у день голосування у першому турі. Поліція відкрила справи щодо фотографування або демонстрації виборцями своїх бюлетенів, а також щодо ймовірного підкупу виборців. Процес підрахунку голосів був оцінений позитивно під час обох турів виборів; спостерігачі ММСВ відмітили незначну кількість процесуальних порушень. Зокрема, спостерігачі повідомляли про порушення у обидва дні голосування, а саме часті випадки недотримання основних процедур узгодження та порядку дій, що повинні здійснюватися під час підрахунку голосів. Під час першого туру голосування процес встановлення підсумків голосування на початковому етапі був оцінений негативно на одній шостій частині ОВК, на яких здійснювалось спостереження, переважно це було пов'язано з незадовільними умовами роботи комісії, що призвело до натовпів людей та зменшило прозорість процесу, а також обмеження доступу спостерігачів. На відміну від першого туру голосування, під час другого

туру процес встановлення підсумків голосування був оцінений позитивно, за винятком двох ОВК, на яких здійснювалось спостереження; за деякими винятками, ОВК, де здійснювалося спостереження, дотримувались встановлених процедур, а процес передачі протоколів та встановлення результатів голосування був прозорим, швидким та впорядкованим. Під час голосування у першому турі спостерігачі від кандидатів або партій були присутні майже на всіх ОВК, а спостерігачі від громадських організацій - на половині з них. У день голосування в другому турі кількість спостерігачів від кандидатів та громадських організацій була істотно меншою. Декілька громадян були притягнуті до відповідальності за порушення положень законодавства щодо утримання від агітації у дні тиші перед обома турами виборів.

Цей звіт містить ряд рекомендацій, які спрямовані на підтримку зусиль щодо приведення виборів в Україні у відповідність до зобов'язань перед ОБСЄ та інших міжнародних зобов'язань та стандартів демократичних виборів. Найважливіші рекомендації стосуються прийняття уніфікованого виборчого кодексу, перегляду порядку формування виборчих комісій, внесення змін до порядку реєстрації виборців, які б спростили можливості для виборців тимчасово змінювати місце голосування, правил виборчих кампаній, які б забезпечили чіткий розподіл офіційних прав та зобов'язань учасників виборчого процесу та їх діяльності в якості кандидатів, посилення правил фінансування кампаній поряд із запровадженням стримуючих та пропорційних санкцій, забезпечення редакційної незалежності та фінансової автономії та стабільності суспільного мовника, а також перегляду системи розгляду виборчих спорів та перегляду способу, у який на практиці розглядаються виборчі скарги. БДПЛ заявляє про свою готовність допомагати органам влади в удосконаленні виборчого процесу та виконанні рекомендацій, що містяться в цьому та попередньому звітах.

II. ВСТУП ТА ПОДЯКИ

На запрошення Міністерства закордонних справ України та на основі рекомендацій Місії з оцінювання потреб, яка працювала в Україні з 20 по 23 листопада 2018 року, Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (БДПЛ) 6 лютого відкрило Місію зі спостереження за виборами (МСВ). Місію очолив Посол Петер Тейлер, а до складу МСВ увійшли 21 експерт та 90 довгострокових спостерігачів, які 13-14 лютого виїхали на 28 локацій по всій країні. Члени місії приїхали з 24 держав-учасниць ОБСЄ.

У дні голосування МСВ БДПЛ об'єднала сили з делегаціями Парламентської асамблеї ОБСЄ (ПА ОБСЄ), Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ), Європейського парламенту (ЄП) та для спостереження за першим туром голосування - з делегацією Парламентської асамблеї НАТО (ПА НАТО) та створила Міжнародну місію зі спостереження за виборами (ММСВ). Чинний Голова ОБСЄ призначив Ілкку Канерву Спеціальним Координатором та Головою Місії короткострокових спостерігачів ОБСЄ для спостереження за першим туром голосування, та Президента ПА ОБСЄ Георгія Церетелі – для спостереження за другим туром виборів. Загалом, ММСВ залучила 967 спостерігачів з 45 держав для спостереження за першим туром голосування, та 690 спостерігачів з 44 країн – у другому турі. МСВ БДПЛ залишалась в країні до 4 травня для спостереження за розвитком подій після дня голосування.

МСВ БДПЛ оцінювала відповідність виборчого процесу зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим зобов'язанням та стандартам демократичних виборів, а також положенням національного законодавства. Цей остаточний звіт є продовженням Заяв про попередні висновки та результати, які було представлено на прес-конференціях 1 та 22 квітня 2019 року.²

² Дивіться попередні [звіти БДПЛ щодо виборів в Україні](#).

МСВ БДПЛ висловлює подяку органам влади України за запрошення спостерігати за виборами, Центральній виборчій комісії (ЦВК) та Міністерству закордонних справ за співпрацю та підтримку. Місія також висловлює вдячність та повагу представникам інших національних та місцевих державних установ, органів правосуддя, політичних партій та громадянського суспільства, засобам масової інформації, міжнародній спільноті та іншим співрозмовникам за їхню співпрацю та обмін думками та поглядами.

III. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

26 листопада 2018 року, відповідно до положень Конституції України, Верховна Рада України призначила проведення виборів президента України на 31 березня 2019 року. Ці президентські вибори сприймалися як важливе випробування для демократії України, а також реформ та зусиль в сфері модернізації, що тривають в країні, та є частиною більш широкого виборчого процесу, кульмінацією якого стануть майбутні парламентські вибори у 2019 році.

Вибори відбувалися в умовах складної політичної, економічної та безпекової ситуації, що характеризувалась недостатністю довіри до державних органів та системи правосуддя, через широке розповсюдження корупції. Потужні економічні інтереси заможних бізнесменів (відомих як “олігархи”) продовжили впливати на політичні процеси та процедури прийняття рішень та вплинули на динаміку проведення цих виборів.

Загальний контекст характеризувався збройним конфліктом та іншими видами протистояння, які тривають на сході країни, незаконною анексією Кримського півострова Російською Федерацією, що обумовлює збереження контролю незаконними збройними формуваннями над окремими територіями Донецької та Луганської областей. Як і у 2014 та 2015 роках, проведення виборів на цих територіях виявилось неможливим. Хоча формальне припинення вогню діє вже протягом чотирьох років, ситуація в районах, що постраждали від конфлікту на сході України, залишається напруженою й нестійкою, та характеризується постійними посяганнями на фундаментальні свободи та погіршенням гуманітарної ситуації.

Під час останніх президентських виборів, що проводились у травні 2014 року, Петро Порошенко переміг у першому турі й набрав 54,7% голосів. За результатами позачергових парламентських виборів, що відбулись у жовтні 2014 року, Блок Петра Порошенка (БПП, 135 місць), Народний Фронт (НФ, 81 місце), Самопоміч (25 місць), Радикальна партія Олега Ляшка (РП, 21 місце) та Батьківщина (20 місць) сформували правлячу коаліцію.³ У 2016 році коаліція розвалилася, на підтримку уряду залишились лише БПП та НФ. Жінки залишаються недостатньо представленими у публічному житті. Напередодні виборів жінки мали п'ять з 24 міністерських посад в уряді, та лише одна жінка займала посаду губернатора однієї з 24 областей. Представництво жінок у Верховній Раді України залишилось на рівні 12.3 відсотки (52 депутатки) на момент проведення цих виборів.

IV. ВИБОРЧА СИСТЕМА ТА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Президент України обирається народним голосуванням строком на п'ять років; одна й та сама особа не може бути Президентом більше, ніж два строки підряд, але обмеження кількості строків протягом життя для посади не встановлено. Кандидат, який отримує абсолютну більшість всіх голосів вважається обраним на посаду. Якщо жоден з кандидатів не отримує більше 50 відсотків голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, через три тижні після дня

³ Решту мандатів були розподілені між Опозиційним Блоком (43 мандати), Відродженням (24 мандати), Волею Народу (19 мандатів) та позафракційними народними депутатами (60 мандатів).

виборів проводиться другий тур виборів, в якому беруть участь два кандидати, які отримують найбільшу кількість голосів у першому турі.

Конституція України 1996 року гарантує права і свободи, якими закріплено право на демократичні вибори. Нею також затверджуються принципи рівності перед законом та недискримінації, а також забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у публічному та політичному житті.⁴ Україна ратифікувала основні міжнародні та регіональні інструменти щодо прав людини, які є частиною національного законодавства. Проведення виборів президента також регулюється Законом України 1999 року “Про вибори Президента України” (надалі - “закон про вибори”), Законом України 2004 року “Про Центральну виборчу комісію” (ЦВК), Законом України 2007 року “Про державний реєстр виборців” (ДРВ) та Законом України 2001 року “Про політичні партії в Україні”.⁵ Доповнюють законодавчу базу постанови та рішення ЦВК. Проте, ЦВК не прийняла постанови, які повинні врегулювати всі існуючі пробіли та невизначеності законодавства, а також розширити регулювання ключових аспектів процесу, в тому числі щодо проведення другого туру голосування; деякі її постанови суперечили закону про вибори.⁶ Спроби оскаржити декілька постанов в суді були безуспішними.⁷

Нормативно-правова база залишається в основному незмінною з часу проведення останніх виборів президента, незважаючи на багаторічні спроби запровадження виборчої реформи. Більшість попередніх рекомендацій БДПЛ, які могли б привести нормативно-правову базу у відповідність до міжнародних зобов'язань та стандартів, а також належної практики, в тому числі прийняття виборчого кодексу, який би об'єднав та гармонізував різноманітні законодавчі акти щодо виборів, залишились без уваги.⁸ У 2015 році були ухвалені нові правила фінансування передвиборчих кампаній, які відповідають попереднім рекомендаціям БДПЛ щодо підвищення прозорості фінансування кампаній та забезпечення звітності. Незважаючи на деякі істотні недоліки та різноманітні пробіли та невідповідності, нормативно-правова база в цілому пропонує потужну базу для проведення демократичних виборів. Втім, вона не була належним чином та повністю застосована всіма учасниками виборчого процесу, в тому числі, серед інших, органами управління виборчим процесом, політичними партіями, та кандидатами, у питаннях, пов'язаних з управлінням виборчим процесом, проведенням та фінансуванням кампаній.

Як вже рекомендувалося раніше, слід приділити серйозну увагу питанню прийняття уніфікованого виборчого кодексу. Відповідно до належної міжнародної практики, він повинен

⁴ Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” зокрема передбачає рівні права та можливості у виборчому процесі. Однак, на практиці участь жінок у політичному житті залишається низькою.

⁵ Нормативно-правова база також доповнюється Кодексом адміністративного судочинства України, яким регулюється порядок здійснення судового провадження при розгляді адміністративних виборчих порушень, та Кримінальним кодексом України та Кодексом про адміністративні правопорушення України, якими визначаються виборчі порушення.

⁶ Наприклад, постанови ЦВК щодо доступу кандидатів до реєстру виборців, встановлення кількості членів для дільничних виборчих комісій (ДВК) для другого туру, та порядок подання скарг відступають від положень закону про вибори. ЦВК не врегулювала своєю постановою питання акредитації спостерігачів громадських організацій, а для другого туру комісія залишила без уваги питання застосування положень щодо голосування за місцем перебування та тимчасової зміни місця голосування.

⁷ Спроби оскаржити чотири постанови, прийняті ЦВК, в суді були безуспішними; предметом однієї справи було оскарження факту того, що правові заходи протидії підкупу виборців, якими забороняється здійснення виплат учасникам виборчої агітації, були підірвані новою постановою ЦВК, якою кандидатам дозволяється відшкодовувати витрати на проведення передвиборчої кампанії учасникам агітації.

⁸ Інші попередні рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правової бази включали питання щодо відповідності кандидатів вимогам та порядку їх реєстрації, порядку реєстрації виборців, призначення членів виборчих комісій, процедури подання скарг та апеляцій, та правопорушень у сфері виборів.

бути прийнятий у відкритий та інклюзивний спосіб, та будь-які зміни щодо фундаментальних аспектів виборчої системи повинні набути чинності не менше ніж за один рік до проведення виборів. ЦВК повинна ухвалити всі необхідні постанови для доповнення законодавства.

У 2015 році було ухвалено Закон України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, а до закону про вибори були внесені відповідні зміни щодо заборони висування кандидатів політичними партіями, що підпадають під дію положень закону. Раніше цей закон був визнаний БДПЛ та Європейською комісією “За демократію через право” Ради Європи (Венеціанська комісія) як такий що не повністю відповідає національним та міжнародним зобов’язанням та стандартам.⁹

Проект уніфікованого виборчого кодексу було прийнято у першому читанні в листопаді 2017 року; пізніше він був предметом подальшої тривалої та безрезультатної роботи у парламентських комітетах.¹⁰ Інші законопроекти на розгляді, які були подані протягом останніх років, та які повинні спростити питання виборчих прав, все ще чекають прийняття у першому читанні.¹¹ Законопроект про виборчі порушення, внесений за один рік до виборів, повинен був посилити достатньо слабку нормативно-правову базу, але так і не залишив стіни парламентського комітету, що наводить на думки про недостатність політичної волі щодо забезпечення чесних виборів.¹² Проект закону про свободу мирних зібрань знаходиться на розгляді протягом декількох років. Предметом кожного з цих законопроектів є ключові елементи посилення цілісності виборчого процесу. 25 квітня було прийнято Закон України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”; ним визначається, що державна мова є єдиною офіційною мовою виборів, він впливатиме на майбутні вибори, в тому числі мову кампанії та освіти виборців.¹³

Проведення судової реформи, що розпочалась у 2016 році, передбачено умовами Угоди про асоціацію з Європейським Союзом 2014 року. Втім, конституційні зміни були розкритиковані національними правовими експертами та оцінені Венеціанською комісією недостатніми для гарантування незалежності правосуддя.¹⁴ Всі діючі судді були відсторонені від виконання обов’язків через невідповідність посаді або некомпетентність, та багато з них були звільнені

⁹ Див. [Спільний проміжний висновок Венеціанської комісії та БДПЛ щодо Закону України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного \(нацистського\) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”](#).

¹⁰ Проект закону №3112 було подано на розгляд Верховної Ради України у 2015 році. Після першого читання, було запропоновано до розгляду 4500 змін. Однією з головних перешкод для його прийняття є невідповідність змін до нього системі виборів депутатів Верховної Ради.

¹¹ Проект Закону №6240 передбачає спрощення порядку реалізації виборчих прав внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та трудовими мігрантами; проект Закону №5559 має на меті спрощення реалізації виборчих прав особами з інвалідністю; проект Закону №9293 спрямований на зменшення обмежень щодо ідентифікаційних документів для всіх виборців.

¹² Законопроект №8270 розширює визначення підкупу виборців та визначає нове поняття виборчих порушень, посилює адміністративні та кримінальні санкції, та розширює повноваження правоохоронних органів у розслідуванні виборчих правопорушень. Розширення визначення підкупу виборців вважається різними співрозмовниками необхідним в світі постійної практики проведення кампаній, спрямованих на обхід існуючих гарантій заборони підкупу голосів.

¹³ Закон був підписаний президентом та опублікований 15 травня та набув чинності 16 липня 2019 року.

¹⁴ До порядку призначення суддів були внесені зміни, але повноваження президента у процесі були розширені. Див. [Попередній висновок Венеціанської комісії щодо Проекту Закону “Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій та статус суддів України”](#).

або відправлені у відставку.¹⁵ 20 березня, лише за декілька днів до першого туру голосування, Вища рада юстиції призначила десять суддів Верховного Суду; цей крок був розцінений політичним Громадською радою доброчесності, яка раніше утримувала суддів від порушень стандартів етики.

Серед числа позитивних змін, право фізичних осіб подавати позови щодо конституційності положень законодавства у Конституційний Суд України було розширене в рамках нещодавньої судової реформи, що вперше фактично забезпечило громадянам та політичним партіям можливість оскаржити положення законодавства про вибори.¹⁶ У 2016 році забороненою Комуністичною партією України (а у 2017 році - групою народних депутатів) було подано заяву про визнання положень закону 2015 року, якими забороняється діяльність партій з комуністичною ідеологією, неконституційними. Незважаючи на закінчення 6-місячного строку, встановленого для розгляду спору, рішення за обома справами було винесено у липні 2019 року; суд визнав положення закону конституційними, всупереч попереднім висновкам БДПЛ та Венеціанської комісії. Крім того, Конституційний Суд застосовував вкрай формальний підхід та повернув або визнав неприйнятними позови за п'ятьма справами, поданими особами, яким було відмовлено у реєстрації, щодо оскарження відповідності Конституції України положень законодавства щодо грошової застави або її суми.¹⁷

V. УПРАВЛІННЯ ВИБОРЧИМ ПРОЦЕСОМ

Управління виборчим процесом здійснювали ЦВК, 199 окружних виборчих комісій (ОВК) та 29 989 дільничних виборчих комісій (ДВК). Органи управління виборчим процесом не створювались у Автономній республіці Крим та місті Севастополь, а також у частинах Донецької та Луганської областей, непідконтрольних уряду країни.¹⁸ За кордоном виборці мали можливість проголосувати на 101 виборчій дільниці, які були сформовані у дипломатичних та консульських установах України 72 країн.¹⁹

ЦВК є постійно діючим виборчим органом, що відповідає за планування та проведення національних виборів. 17 членів ЦВК призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України та з урахуванням пропозицій парламентських фракцій строком на сім років, який може поновлюватися. Відповідно до закону, кандидати на посаду президента можуть призначати уповноважених представників у ЦВК з правом дорадчого голосу.

¹⁵ Декілька посад були вакантними протягом декількох років, в тому числі у Верховному Суді України, який нещодавно отримав юрисдикцію щодо виборчих справ, в тому числі оскарження результатів виборів.

¹⁶ Три заяви може бути подано до Конституційного Суду України після винесення звичайним судом остаточного рішення, яке впливає на права заявника.

¹⁷ Одну справу було визнано непринятною, оскільки заявник у своїй позовній заяві стверджував, що оскаржуване положення закон не відповідає певним статтям Конституції, але не вимагав від суду підтвердити, чи відповідає таке положення закону вказаним статтям.

¹⁸ 12 лютого відповідно до законодавства України щодо [тимчасово окупованих територій](#) та [прав і свобод громадян, що проживають на цих територіях](#) та [Указу Президента України №32/2019](#) щодо тимчасово окупованих територій, та ґрунтуючись на [переліку територій](#), підготовленому військово-цивільними адміністраціями у Луганській та Донецькій областях, ЦВК ухвалила рішення організувати голосування у 12 з 21 виборчого округу у Донецькій області та у 6 з 11 виборчих округів у Луганській області.

¹⁹ На вимогу Міністерства закордонних справ України, ЦВК розформувала виборчі дільниці у Російській Федерації, через наявність ризиків й загроз для проведення виборів на її території та необхідності гарантувати безпеку громадянам України; чотири позивачі безуспішно намагалися оскаржити це рішення в суді. Виборцям, які проживають на території Російської Федерації, було запропоновано проголосувати в Фінляндії, Грузії або Казахстані.

Після політичних переговорів та подальшого внесення змін до Закону України “Про ЦВК”, чинний склад ЦВК збільшився з 15 до 17 членів та був оновлений Верховною Радою України у вересні 2018 року; одне місце залишилось вакантним.²⁰ Учасники політичного процесу та представники громадянського суспільства розкритикували поспішне внесення змін до закону та недотримання регламенту Верховної Ради, стверджуючи, що зміни були зроблені на користь чинного президента та правлячої коаліції. Це призвело до того, що багато співрозмовників МСВ БДПЛ заявляли про брак довіри до ЦВК та висловлювали сумніви щодо її неупередженості.

Загалом ЦВК працювала колегіально та дотримувалася всіх встановлених законодавством строків. Незважаючи на обмежений час для підготовки до повторного голосування, ЦВК ефективно виконала всі необхідні підготовчі роботи, продемонструвавши потужний інституціональний потенціал. ЦВК проводила регулярні відкриті засідання за участю ЗМІ, представників кандидатів та акредитованих спостерігачів. Втім, ЦВК систематично проводила наради перед засіданнями з метою попереднього обговорення проектів рішень, залишаючи відкриті засідання без ґрунтовного обговорення; така практика зменшує прозорість роботи комісії.²¹ Хоча ЦВК регулярно оголошувала час проведення засідань на своєму веб-сайті, вона не завжди публікувала порядок денний для ознайомлення з ним громадськістю. Більшість постанов були прийняті ЦВК одностанно та опубліковані на офіційному сайті комісії, що підвищує прозорість її роботи.²² ЦВК отримала близько 2500 офіційних запитів на отримання інформації або роз’яснення положень законодавства, або щодо застосування певних адміністративних заходів; втім, ЦВК не опублікувала зміст таких запитів або своїх відповідей на них. Попередні рекомендації БДПЛ щодо підвищення прозорості роботи ЦВК, наприклад, шляхом опублікування на своєму веб-сайті документів, пов’язаних з виборами, в тому числі окремої думки щодо постанов та реєстр скарг із зауваженнями, з метою контролю з боку громадськості, або шляхом надання спостерігачам від громадських організацій права спостерігати за роботою ЦВК з початку виборчого періоду, залишилися без уваги.

ОВК та ДВК є тимчасовими органами, що створюються для кожних виборів; кожний зареєстрований кандидат має право подати кандидатуру одного члена у кожній комісії. ОVK відповідають за організацію виборів у відповідних виборчих округах, а ДВК - на відповідних дільницях. 18 лютого ЦВК створила 199 ОVK для проведення першого туру голосування, за поданням кандидатів, зареєстрованих для участі у виборах президента та пропорційно розподілила між всіма кандидатами посади голів ОVK, їх заступників та секретарів (так звані

²⁰ Кандидатури восьми членів нового складу ЦВК були запропоновані діючою коаліцією (п’ять членів - Блоком Петра Порошенка (БПП) та три - Народним фронтом (НФ)). “Батьківщина”, Партія “Відродження”, Радикальна партія Олега Ляшка, “Самопоміч” та “Воля народу” запропонували по одній кандидатурі кожна. Один з членів не був формально висунутий партією. Двоє членів комісії, які залишилися з попереднього її складу, були запропоновані Українським Демократичним Альянсом “За реформи” (УДАР, який зараз входить до складу БПП) та партією “Свобода” (на сьогодні не має представництва у Верховній Раді). Опозиційний Блок, який заявляє про своє право на два місця у ЦВК, не представлений у нинішньому складі комісії; його кандидатури не були подані Президентом на розгляд парламенту.

²¹ Регламент ЦВК визначає нараду однією з організаційних форм діяльності комісії. Зацікавлені особи можуть відвідувати такі наради виключно на запрошення або з дозволу ЦВК. На практиці спостерігачам не було дозволено відвідування таких нарад.

²² Проте, деякі постанови ЦВК не мали достатнього обґрунтування, певною мірою обмежуючи прозорість й підриваючи право на їх оскарження. Постанови ОVK публікуються на веб-сайті ЦВК. Але не всі ОVK надсилали свої постанови у ЦВК або розміщували їх на дошках оголошень для публічного ознайомлення у строки, як передбачено законом.

керівні посади).²³ Після призначення початкового складу ОВК та до дня голосування у першому турі, ЦВК за запитом кандидатів у президенти або самих членів ЦВК замінила 39 відсотків членів ОВК, в тому числі 375 голів, що є істотним показником.²⁴ Зняття з участі у перегонах п'яти кандидатів на посаду президента потребувало перерозподілу керівних посад. Втім, ЦВК призначила нових голів, заступників голів та секретарів з числа інших членів комісій з урахуванням їхнього попереднього досвіду роботи на виборах, а не шляхом пропорційного розподілу посад серед інших кандидатів.²⁵

Порядок формування ДВК подібний до відповідного порядку для ОВК. Загалом для проведення першого туру виборів ОВК сформували ДВК до 12 березня, строку, встановленого законом, але процес виявився обтяжливим для багатьох ДВК.²⁶ Насамперед, це було пов'язане із низькою якістю документів для реєстрації, що подавалися до ОВК кандидатами в президенти, та дефіцитом кандидатур на посади. Крім того, проблеми з обробкою даних аналітичною системою ЦВК "Вибори", недовіра між членами ОВК один до одного або до процесу в цілому, а також надмірне втручання довірених осіб кандидатів у процес розподілу керівних посад у деяких випадках негативно вплинули на процес. Сукупність цих явищ призвела до збільшення робочого навантаження на ОВК, затягнула процес та зробила його вразливим до людського фактору.²⁷ До того ж, деякі постанови ОВК про формування ДВК оскаржувалися в ЦВК та судах.²⁸

Слід приділити серйозну увагу перегляду порядку формування та призначення членів ОВК та ДВК, в тому числі шляхом встановлення обґрунтованої максимальної кількості членів комісій, яка відповідає фактичним потребам. Також слід розглянути можливість формування постійно діючих ОВК.

Незабаром після формування ДВК, ОВК замінили істотну кількість членів ДВК, багатьом з яких не було відомо про своє призначення у якості члена комісії. Спостерігачі МСВ БДПЛ також отримали інформацію, що багато членів відмовилися працювати в комісіях через

²³ Кожен кандидат має право призначити пропорційну частину голів, заступників голів та секретарів комісій. Конкретна кількість кандидатур на керівні посади ОВК, яку може подати кандидат у президенти, визначається за формулою, розробленою ЦВК з урахуванням кількості членів комісій, призначених від кожного кандидата пропорційно до загальної кількості членів комісій, призначених за поданням усіх кандидатів. БДПЛ раніше вже рекомендувало переглянути цей механізм.

²⁴ Співрозмовники МСВ БДПЛ відмічали, що деяким членам ОВК не було відомо, якого саме кандидата вони представляють, або навіть про факт свого призначення у якості члена комісії.

²⁵ ЦВК стверджувала, що закон не вимагає забезпечити пропорційність у випадку зняття кандидатів з виборчих перегонів. Юлія Тимошенко спробувала оскаржити процес перерозподілу керівних посад в суді, але не мала успіху. Хоча суд постановив, що перерозподіл керівних посад повинен бути пропорційним, він вирішив без підкріплення потужною нормативно-правовою базою, що принцип пропорційності має бути забезпечений лише після завершення всіх заміні на посадах, за один день до дня голосування.

²⁶ ОВК 24, 106, 113, 114, 134, 138 та 161 сформували ДВК пізніше строку, встановленого законодавством.

²⁷ Кандидати подають пакет документів у паперовому та електронному вигляді, що полегшує процес їх розгляду ОВК та надає змогу автоматично пропорційно розподіляти кандидатів на керівні посади у ДВК за допомогою технічних засобів. Реєстраційні документи часто містили повторення записів, дані електронного та паперового пакету документів не співпадали, одні й ті ж особи були запропоновані до складу декількох комісій або їх кандидатури подавалися більше ніж одним кандидатом.

²⁸ ЦВК припинила повноваження ОВК №163, після отримання повідомлення від голови ОВК про порушення принципу пропорційного розподілу керівних посад у ДВК. ОВК №179 схожим чином порушила принцип пропорційності, але ЦВК прийняла непослідовне рішення та зачекала, доки ОВК скасує своє рішення щодо формування ДВК, і таким чином уникнула розформування ОВК напередодні дня голосування. Судові провадження щодо непропорційного розподілу керівних посад ДВК та інших порушень в процесі формування ДВК були порушені проти ОВК №№25, 46, 48, 57, 78, 128, 137 та 139.

низький рівень винагороди.²⁹ Багато громадян, призначених на керівні посади, відмовилися зайняти свої посади, чим створили додаткове навантаження на ОВК та затягнули процес, оскільки велика кількість ДВК не змогли вчасно скликати та провести своє перше засідання. Крім того, ОВК зіткнулися з труднощами у необхідності дотримання пропорційності під час розподілу посад у ДВК через велику кількість заміни. Деякі заяви були подані з підробленими підписами або копіями документів без попередньої згоди кандидата на зайняття посади, а деякі з таких кандидатів були призначені у ДВК.³⁰ Все це викликає серйозне занепокоєння стосовно процесу формування ДВК.

Законодавство не встановлює остаточного строку заміни членів комісій, тому особи, які подають їх кандидатури мають право відкликати їх з посади членів комісій у будь-який час. Раніше БДПЛ вже рекомендувало переглянути цю практику для забезпечення стабільності та послідовності дій в управлінні виборчим процесом. Заміни відбувалися в усіх округах та продовжувалися до дня голосування. Деякі співрозмовники заявляли про те, що однією з причин реєстрації так званих “технічних” кандидатів, які де факто пов’язані з лідерами перегонів, було отримання місця у ОВК та ДВК, що підриває принцип пропорційного представництва, а також сутність пропорційного розподілу керівних посад.

Слід приділити серйозну увагу встановленню строків для заміни членів комісій до дня голосування.

МСВ БДПЛ провела зустрічі з усіма 199 ОВК, у багатьох випадках - неодноразово. Загалом довгострокові спостерігачі МСВ БДПЛ оцінили підготовку ОВК до проведення виборів як належну. Деяким ОВК бракувало достатніх ресурсів для забезпечення своєї роботи або належних приміщень; у деяких випадках взаємна недовіра, неприйнятна поведінка членів комісій негативно впливали на роботу комісій, а інколи унеможлилювали функціонування таких комісій. Втім, найбільше на роботу ОВК вплинули постійні заміни їх членів, особливо на керівних посадах, що вплинуло на стабільність та ефективність роботи ОВК та нівелювало цінність проведеного навчання. Тим не менш, органи управління виборчим процесом доклали найкращих зусиль для виконання всіх підготовчих робіт та організації виборів.

Відповідно до вимог законодавства, після першого туру виборчі комісії нижчого рівня були сформовані заново. Члени ОВК та ДВК, сформованих для другого туру голосування, призначались за поданням обох кандидатів, які взяли участь у перегонах; кількість членів ОВК складає 14 осіб, а ДВК – від 12 до 16 членів, залежно від кількості зареєстрованих виборців.³¹ Кожен кандидат мав право на пропорційну кількість керівних посад (для другого туру - лише голови та секретаря). З часу призначення початкового складу 10 квітня, ЦВК замінила близько 8% членів ОВК на вимогу кандидатів або самих членів.

Як і в першому турі, ОВК мали труднощі з формуванням ДВК. В основному, вони стосувалися дефіциту кандидатур на посади, які не були подані кандидатами у президенти, переважно Петром Порошенком. Внаслідок цього, ОВК були змушені компенсувати істотний дефіцит

²⁹ Спостерігачі МСВ БДПЛ отримали широко поширені заяви про те, що хоча члени комісій отримують виплати з державного бюджету, на практиці вони очікували виплат з боку кандидатів, що їх номінували до складу комісії.

³⁰ Стаття 24.6 закону про вибори визначає, що пакет документів для внесення кандидатур на посади членів комісій повинен містити копії ідентифікаційних документів, а також письмову заяву про згоду кандидата взяти участь у діяльності комісії.

³¹ Закон встановлює кількість членів для ОВК – 14 осіб, та для ДВК – від 12 до 16 осіб; втім, 19 квітня ЦВК прийняла постанову, якою дозволяє створення ОВК та ДВК з мінімальною кількістю членів 12 та 9 осіб відповідно.

кандидатів на посади з метою завершення процесу формування ДВК.³² За даними ЦВК, близько 40 ОВК зіткнулися з проблемою дефіциту кандидатів на посади в ДВК. Загалом, ОВК були змушені призначити близько 60 000 членів комісій по всій країні для покриття дефіциту кандидатів. Спостерігачі МСВ БДПЛ повідомляли, що у деяких випадках, коли ОВК не спромоглися набрати необхідну кількість людей, на посади членів ДВК були призначені кандидати, запропоновані представниками Володимира Зеленського.

Слід прийняти ефективні заходи для посилення процедури набору та методів підготовки членів комісій для забезпечення професійного складу комісій, з належною винагородою, що відповідає обсягам їх роботи. Для укріплення професійного потенціалу виборчих комісій, ЦВК та ОВК можуть проводити періодичні тренінги із сертифікацією потенційних членів ДВК, метою яких буде створення реєстру сертифікованих кадрів.

У кількох випадках спостерігачам МСВ БДПЛ повідомили, що серед кандидатур поспішно призначених ОВК, були фіктивні особи, яких ОВК використали з метою формального створення ДВК у встановлені законодавством строки. Таким чином, після формування ДВК, ОВК продовжили комплектувати дільничні комісії, шляхом заміни істотної кількості їх членів. Як і під час підготовки до першого туру виборів, цей факт знову викликає занепокоєння щодо законності процесу формування ДВК. Загалом, ОВК ефективно провели підготовку до другого туру виборів та впоралися з великим обсягом роботи в короткий проміжок часу, що заслуговує на високу оцінку.

Загалом, жінки були добре представлені на всіх рівнях управління виборчим процесом. Дев'ять з 16 членів ЦВК - жінки, в тому числі голова та секретар комісії. Під час проведення обох турів голосування кількість жінок складала близько 60 та 70 відсотків членів ОВК та ДВК відповідно. У першому турі, жінки очолювали близько 45 ОВК, а у другому турі голосування - близько 53 відсотків комісій.

ЦВК повідомила МСВ БДПЛ про те, що нею було розглянуто декілька ініціатив, спрямованих на полегшення участі у голосуванні людей з інвалідністю, більшість з яких буде запроваджено лише напередодні парламентських виборів.³³ Для цих виборів, за ініціативи ЦВК, уряд звернувся до місцевих адміністрацій з проханням забезпечити безперешкодний доступ до виборчих дільниць для людей з інвалідністю, а ЦВК закликала комісії нижчого рівня підготувати хоча б одну кабінку для голосування, пристосовану для людей на інвалідних візках. На жаль, веб-сайт ЦВК не містить інформації відповідно до стандартів доступу та у декількох форматах, в тому числі зручних для читання або великим шрифтом для виборців з інвалідністю. Це обмежило можливості для таких виборців отримати вільний доступ до відповідної інформації.

Незважаючи на те, що веб-сайти ЦВК та ДРВ містили інформацію для виборців, ЦВК не проводила комплексного інформування виборців щодо всіх етапів процесу. Інформація для виборців у ЗМІ, моніторинг яких проводила МСВ БДПЛ, була фактично відсутня протягом усього періоду виборів.³⁴ Декілька НУО проявляли активність у розробці та розповсюдженні

³² Відповідно до законодавства, якщо кандидат подає недостатню кількість кандидатур для формування комісії, комісія вищого рівня повинна завершити процедуру формування відповідної комісії.

³³ Проект закону №5559, який повинен істотно полегшити реалізацію виборчих прав особами з інвалідністю, стикається з опозицією у Верховній Раді через те, що багато народних депутатів вважають його вимоги не реальними, які в разі їх невиконання підірвуть цілісний характер виборів.

³⁴ Пунктом 11 [Загального коментаря №25 до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права \(ІССПР\) Комітету ООН з прав людини](#) передбачено, що необхідно проводити просвітницькі заходи щодо виборів та процедури реєстрації з метою забезпечення ефективної реалізації виборцями своїх прав шляхом інформованого вибору.

через свої мережі інформаційних бюлетенів для виборців для внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та осіб з інвалідністю.

ЦВК повинна розробити комплексний план навчання та інформування виборців, в тому числі плани для декількох цільових аудиторій, таких як ВПО, особи з інвалідністю та виборці, які вперше беруть участь у голосуванні, у тісній співпраці з організаціями, які представляють такі групи. Інформаційна робота серед виборців та інформаційні матеріали для людей з інвалідністю повинні бути розроблені відповідно до стандартів доступності.

Хоча законодавство передбачає друк офіційних виборчих матеріалів лише українською мовою, МСВ БДПЛ не отримала жодних скарг від громад національних меншин або російськомовних громадян про те, що мовний бар'єр завадив розумінню ними бюлетенів або інших виборчих матеріалів.

За підтримки міжнародних донорів ЦВК оновила свою інформаційно-технологічну інфраструктуру, посиливши можливості опору кібер-атакам, які очікуються у день голосування. Втім під час жодного з турів голосування про кібер-атаки не повідомлялось.³⁵

VI. РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ

Голосувати на виборах мають право громадяни України, які досягли 18 років станом на день голосування, якщо за рішенням суду вони не були визнані недієздатними. Позбавлення права голосу на підставі розумової неповноцінності суперечить міжнародним зобов'язанням та стандартам.³⁶ Попередні рекомендації БДПЛ щодо перегляду позбавлення права голосу осіб на підставі розумової неповноцінності залишилися без уваги.

В Україні діє пасивна та постійна реєстрація виборців. Вона відбувається на основі централізованого Державного реєстру виборців (ДРВ), розпорядником якого є ЦВК та який оновлюється щомісячно Відділами ведення реєстру (ВВР).³⁷ Переважна більшість працівників ВВР, з якими зустрічалися співрозмовники МСВ БДПЛ, є досвідченими та високопрофесійними. За даними ДРВ, станом на 31 березня кількість зареєстрованих виборців складала 35 566 121 особу, в тому числі 552 357 осіб у закордонному виборчому окрузі.³⁸ Незважаючи на деяке занепокоєння щодо ускладненої процедури збирання достатньої кількості даних про внутрішньо переміщених осіб (ВПО), внутрішніх трудових мігрантів, та громадян, що постійно проживають за кордоном, майже всі співрозмовники МСВ БДПЛ висловили впевненість у точності ДРВ та списків виборців.

³⁵ Один з кандидатів у президенти безуспішно спробував оскаржити в суді постанову ЦВК, якою передбачено включення представників Служби безпеки України до робочих груп на рівні ОВК з метою забезпечення безперебійної роботи системи “Вибори”; це відображає недовіру до служби безпеки у частині її залучення до управління виборчим процесом. Органи повідомили, що вони перешкодили декільком спробам кібер-атак напередодні для голосування.

³⁶ Відповідно до статей 12 та 29 [Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю](#) (CRPD), “Держави-учасниці визнають, що особи з інвалідністю мають правоздатність нарівні з іншими в усіх аспектах життя” та забезпечують їхні “права та можливості [...] голосувати та бути обраними”. Пункт 48 [Загального коментаря №1 до Статті 12 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю](#) визначає, що “здатність приймати рішення будь-якою особою не може бути обґрунтуванням для будь-якого позбавлення осіб з інвалідністю [...] права голосу [та] права участі у виборах”.

³⁷ З 761 ВВР, під час виборів не функціонували 82 відділи, які розташовані у Автономній Республіці Крим, місті Севастополь, а також на непідконтрольних уряду країни територіях Донецької та Луганської областей.

³⁸ За даними [Міжнародного звіту ООН про міграцію 2017 року](#), оцінювана кількість українських мігрантів складає 5,9 мільйонів осіб.

Списки виборців складаються в формі витягу з ДРВ окремо для кожної виборчої дільниці. Зі списків виборців було виключено понад 5 мільйонів виборців, зареєстрованих на територіях, де проведення голосування виявилось неможливим, та виборців без адреси реєстрації.³⁹ Жодної інформаційної роботи для виборців з метою підвищення обізнаності для близько одного мільйона виборців без зареєстрованої адреси не проводилось. Виборці мали можливість перевіряти свої дані в реєстрі онлайн або у відповідних ВВР та ДВК. Друк та опублікування попередніх списків виборців розпочались приблизно за тиждень до встановленого законом строку в усіх округах.⁴⁰ Це забезпечило виборцям додатковий час для перевірки своїх записів у відповідних ДВК та подання запиту про внесення виправлень.⁴¹ Запити про внесення виправлень загалом оброблялись своєчасно та ефективно відповідними ВВР та місцевими судами.⁴² Списки виборців для голосування у першому турі включали 30 482 348 виборців, в тому числі 435 046 осіб у закордонному виборчому окрузі.

Можна розглянути скорочення строків, встановлених законодавством для друку попередніх списків виборців з метою надання виборцям більш тривалого часу для перевірки списків виборців та подання запиту щодо внесення змін в разі необхідності. Також слід розглянути проведення інформаційної кампанії для виборців з метою підвищення обізнаності виборців щодо можливості перевірки своїх даних у реєстрі та можливості подання запиту про внесення змін.

Для проведення другого туру, списки виборців були оновлені автоматично, враховуючи зміни щодо даних про цивільний стан, нещодавно померлих виборців, виборців, яким виповнилося 18 років, та зміни, запит про внесення яких було подано виборцями. ВВР підготували списки виборців та передали їх у відповідні ДВК щонайменше за два дні до дня голосування, як вимагається законом.⁴³ Виборці мали обмежену кількість часу для перевірки своїх даних у списках виборців на веб-сайті Державного реєстру виборців.⁴⁴ Виборцям, які подали запит про включення або виключення зі списків виборців для голосування вдома, необхідно було подати новий запит, навіть якщо вони вже робили це для голосування у першому турі. Списки виборців для голосування у другому турі включали 30 554 178 виборців, в тому числі 449 174 осіб у закордонному виборчому окрузі.

³⁹ Станом на 31 березня, 979 977 виборців знялися з реєстрації за своєю адресою голосування, але не зареєструвалися за новою адресою. Кількість виборців, які не мають адреси реєстрації, з 2014 року зросла на 33 відсотки. Це близько 2-3 відсотків зареєстрованих виборців у кожному виборчому окрузі, крім закордонного виборчого округу, де їх кількість складає 22 відсотки від потенційного виборчого електорату.

⁴⁰ Для проведення першого туру, попередні списки виборців повинні були передаватися відповідною ДВК у звичайні виборчі дільниці не пізніше ніж за 8 днів до дня голосування, та у спеціальні виборчі дільниці - за 15 днів до дня голосування (або за 7 днів - у стаціонарні медичні заклади). Враховуючи стислі строки, встановлені законодавством, виборці мали у розпорядженні лише 2-3 дні для подання запитів про внесення змін.

⁴¹ Виборці мали право подавати запити про внесення змін та виправлень до своїх персональних даних у ВВР та ДВК - не пізніше ніж за 5 днів до дня голосування, а у місцеві суди загальної юрисдикції - не пізніше ніж за 2 дні до дня голосування.

⁴² У деяких випадках, виборці помилково подавали свої запити замість місцевого суду до окружного адміністративного суду, в деякі місцеві суди помилково направляли запити до окружних адміністративних судів. Деякі окружні адміністративні суди обробляли такі запити, хоча й не мали юрисдикції на обробку таких запитів.

⁴³ За даними ДРВ, чотири ДВК у Донецькій та Луганській областях отримали списки виборців після встановленого законодавством строку через бойові дії на відповідних територіях.

⁴⁴ Як і для першого туру, виборці мали право подавати запити про внесення змін та виправлень до своїх персональних даних не пізніше ніж за 5 днів до дня голосування у відповідний ВВР, та не пізніше ніж за 2 дні до дня голосування - у місцеві суди.

Виборці мали змогу подати запит щодо тимчасової зміни місця голосування без зміни адреси реєстрації.⁴⁵ Необхідність обґрунтувати потребу у зміні місця голосування створюють зайві обмеження для виборців, зокрема під час президентських виборів у єдиному виборчому окрузі. Вимога про подання таких запитів особисто у відповідний ВВР створила додатковий тягар для осіб з інвалідністю, а також для виборців, які тимчасово перебували за кордоном у день голосування, які повинні були подавати свої запити у Міністерство закордонних справ у Києві.

Крім того, ЦВК вимагала від усіх виборців, які бажали тимчасово змінити місце голосування, подати новий запит для голосування у другому турі, навіть якщо вони вже зробили це для першого туру виборів. Це істотно збільшило навантаження на велику кількість ВВР. Виборці мали майже три місяці для реєстрації зміни місця голосування у першому турі, але лише дев'ять днів для голосування у другому турі. Незважаючи на стислі строки та довгі черги, помічені у деяких ВВР, було зареєстровано 325 604 випадки тимчасової зміни місця голосування у другому турі.⁴⁶ Загальна кількість зареєстрованих запитів, в тому числі від ВПО, була приблизно однаковою для обох турів виборів.⁴⁷ Втім, формування деяких ДВК до другого туру із запізненням фактично завадило тимчасовій зміні місця голосування їх членами в разі необхідності.⁴⁸

Тимчасова зміна місця голосування виявилася єдиним способом для ВПО бути включеними до списків виборців.⁴⁹ Хоча ЦВК виключила вимогу про необхідність обґрунтування зміни місця голосування для ВПО, лише 75 737 осіб подали такий запит.⁵⁰ Крім того, деякі ВВР незаконно вимагали від ВПО надати додаткові документи.⁵¹ Процедура тимчасової зміни адреси для голосування виявилася зокрема обтяжливою для виборців, які мешкають на територіях, непідконтрольних уряду України, яким довелося декілька разів перутинати лінію зіткнення - для реєстрації та голосування. ВПО зіткнулися з додатковими обмеженнями оскільки вони могли подавати такі запити лише до ВВР, де вони хотіли взяти участь у голосуванні.

⁴⁵ Такі запити повинні подаватись не пізніше ніж за 5 днів до дня голосування до ВВР, де зареєстрований виборець або відповідного ВВР, де виборець хотів би взяти участь у голосуванні. Це також стосується виборців, які у день голосування тимчасово перебуватимуть за кордоном. Виборці без зареєстрованої адреси не можуть подати такий запит.

⁴⁶ Для голосування у другому турі ВВР зареєстрували запитів про тимчасову зміну місця голосування на 10 000 більше, ніж вони зареєстрували для голосування у першому турі. Враховуючи, що 51 відсоток випадків тимчасової зміни місця голосування були зроблені одними й тими ж виборцям для голосування у першому та другому турі, близько 470 000 виборців по всій країні скористались можливістю зміни місця голосування під час цих виборів президента.

⁴⁷ Тут використовується загальне визначення ВПО, що включає громадян, зареєстрованих у місцевості, де голосування не проводилось, незважаючи на те, чи були вони офіційно зареєстровані в якості ВПО.

⁴⁸ Завершення формування ДВК збіглося з останнім днем реєстрації тимчасової зміни місця голосування.

⁴⁹ В той час як виборці можуть подавати запити про тимчасову зміну місця голосування до відповідної ВВР, де вони зареєстровані, або де вони хотіли б взяти участь у голосуванні, ВПО могли подавати такі запити лише до ВВР, де вони хотіли би проголосувати, оскільки ВВР за місцем їх реєстрації на даний час не функціонують.

⁵⁰ У другому турі тимчасовою зміною місця голосування скористалося лише на 130 внутрішньо переміщених осіб менше ніж у першому турі. За даними веб-сайту ДРВ, станом на 31 березня, 4,6 мільйонів виборців прикріплені до закритих виборчих дільниць, в тому числі 2,8 мільйонів зареєстровані у Донецькій та Луганській областях, та 1,8 мільйонів - у Автономній Республіці Крим та місті Севастополь. За даними [Міністерства соціальної політики](#), станом на 22 березня було зареєстровано 1,3 мільйони ВПО.

⁵¹ Хоча особи, які мають зареєстровану адресу на територіях, де голосування не проводилося, повинні були надати лише внутрішній паспорт або національне посвідчення, співрозмовники МСВ БДПЛ повідомили про те, що деякі ВВР також вимагали надати посвідчення ВПО та індивідуальний податковий номер.

Оскільки вибори президента проводяться в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, можна відмінити вимогу щодо обґрунтування запиту про тимчасову зміну місця голосування. Процедура може бути спрощена шляхом надання виборцям дозволу подавати запити в електронній формі та зберігаючи такі зміни протягом більше ніж одного туру голосування. Подання запитів через довірену особу також може бути дозволено виборцям, які тимчасово не можуть самостійно пересуватись. Крім того, виборцям, зареєстрованим у місцях, де голосування не може бути організоване, може бути дозволено подавати запити в будь-якій ВВР.

Відповідно до законодавства, кандидати у президенти та партії мають право отримати електронну копію ДРВ. Втім, ЦВК вирішили обмежити доступ до ДРВ своїм приміщенням, обмежуючи таким чином можливість перевірки та прозорість складання списків виборців.⁵² Хоча існує обґрунтоване занепокоєння щодо нецільового використання інформації про приватне життя людини та будь-яке таке незаконне використання повинно бути заборонене законом, це не повинно використовуватись ЦВК в якості обґрунтування подальшого обмеження можливостей перевірки та прозорості списків виборців. Попередні рекомендації БДПЛ щодо запровадження списків виборців, які політичні партії, кандидати у президенти та представники громадянського суспільства могли б завантажувати та роздруковувати з метою проведення змістовної перевірки списків виборців, залишилися без уваги.

VII. РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ

Конституція України та закон про вибори визначають, що президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем голосування років, не має іншого громадянства та володіє державною мовою.⁵³ Вимога щодо строку проживання в Україні є необґрунтовано обмежувальною та суперечить міжнародним зобов'язанням та належній практиці.⁵⁴ Попередні рекомендації БДПЛ усунути вимогу щодо строку проживання для кандидатів були залишені без уваги. Закон не визначає порядок перевірки рівня володіння кандидатом державною мовою; ЦВК не встановлює жодних критеріїв щодо такого володіння.

Потенційні кандидати повинні подати пакет документів, в тому числі декларацію про майно та доходи,⁵⁵ та внести грошову заставу у розмірі 2,5 мільйонів гривень (близько 79 000 євро).⁵⁶

⁵² Шість кандидатів, одна партія та одна фракція, представлені у Верховній Раді України, подали запит щодо доступу до ДРВ. Жоден з них фактично не зміг ним скористатись. Один з кандидатів безуспішно намагався отримати доступ до електронної копії ДРВ поза приміщеннями ЦВК в суді.

⁵³ Україна не визнає подвійне громадянство або декілька громадянств. Статтею 4 Конституції України передбачено, що “[І]снує лише єдине громадянство”. Втім, відповідно до закону України “Про громадянство України”, громадяни, які добровільно отримують інше громадянство не втрачають автоматично громадянство України. Стаття 17.1 [Європейської конвенції про громадянство](#) передбачає, що “[Г]ромадяни держави-учасниці, які мають інше громадянство, матимуть на території держави-учасниці, де вони мешкають, такі самі права та обов'язки, як й інші громадяни такої держави-учасниці”.

⁵⁴ Див. пункт 15 Загального коментаря №25 до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ICCPR) Комітету ООН з прав людини, яким передбачено, що права осіб, які мають право бути обраними, не повинні обмежуватись необґрунтованими чи дискримінаційними вимогами, такими як освіта, місце проживання або походження, чи політичні переконання. Див. Також розділи I.1.1.c.iii-iv-v [Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії](#), а також пункт 7.3 Документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року, який зобов'язує держав-учасниць “гарантувати універсальне та рівне право голосу дорослим громадянам”.

⁵⁵ Проти одного з заявників було відкрито кримінальну справу за подання ймовірно некоректного звіту про доходи.

⁵⁶ На момент початку реєстрації кандидатів у президенти, 1 Євро коштував близько 31.7 гривень.

Грошова застава повертається кандидатам, яким було відмовлено у реєстрації, обраному кандидату або партії, що його/її висунула, та кандидату, який пройшов у другий тур.⁵⁷ Сума грошової застави є істотною, і такою, що створює обмеження для реєстрації кандидатом у президенти; при цьому не визначено обґрунтованої кількості голосів, яку повинен набрати кандидат для її повернення, всупереч належній міжнародній практиці.⁵⁸ Попередні рекомендації БДПЛ щодо зменшення грошової застави та кількості голосів, необхідної для її повернення, залишились без уваги.

Передвиборні програми кандидатів повинні бути схвалені ЦВК на предмет відповідності певним критеріям, встановленим законом про вибори в рамках процесу реєстрації кандидатів. Це необґрунтовано обмежує свободу думки та самовираження кандидатів, а також нівелює політичний плюралізм. Крім того, об'єктивних або прозорих критеріїв, яким повинна відповідати програма, не встановлено.⁵⁹

Слід відмінити вимогу щодо перевірки та схвалення передвиборних програм кандидатів.

Процес реєстрації кандидатів розпочався 31 грудня 2018 року та завершився 8 лютого. Він загалом був всеохоплюючим. До комісії надійшла 91 заява від осіб, з яких було зареєстровано 44 кандидати. Заявникам було надано можливість виправити процесуальні або технічні недоліки у реєстраційних документах. ЦВК відмовила у реєстрації 47 заявникам з різних причин, найпоширенішою з яких було недотримання вимоги щодо внесення грошової застави. Шістьом особам було відмовлено у реєстрації через причини, пов'язані з їхніми передвиборними програмами.⁶⁰ Всього 20 заявників, яким було відмовлено у реєстрації, намагалися оскаржити постанови ЦВК в суді. Всі позови були визнані неприйнятними або у їх задоволенні було відмовлено, в тому числі за сімома з них, у яких заявлялося про невідповідність Конституції України порядку внесення грошової застави кандидатом або її суми.

⁵⁷ Грошову заставу одного з кандидатів, якому було відмовлено у реєстрації через те, що грошова застава була внесена іншими особами, не було відшкодовано відповідно до закону, та спрямовано до державного бюджету.

⁵⁸ Див. пункт 17 [Спільного висновку БДПЛ та Венеціанської комісії щодо Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів з питань виборів президента України”, прийнятого Верховною Радою України 24 липня 2009 року](#), та пункт 16 Загального коментаря №25 до ICCPR. Також, пункт I.1.3.vi Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії визначає: “Якщо необхідна сплата грошової застави, вона повинна повертатись в разі перевищення кандидатом або партією певного бар'єру; сума та бар'єр не повинні бути надмірними.”

⁵⁹ Відповідно до статті 52.2 закону про вибори, програми не повинні мати на меті порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, розпалювати етнічну, расову та релігійну ворожнечу або посягати на права й свободи людини. Програми, які не пройшли перевірку, не публікуються на веб-сайті ЦВК. Одна постанова ЦВК (№185 від 1 лютого) не містить посилання на пункти програми заявника, які, на думку ЦВК, порушили закон про вибори. Статтею 19.2-3 ICCPR визначається, що свобода вираження поглядів “несе в собі особливі обов'язки та відповідальність. Тому вона може бути предметом певних обмежень, але вони повинні бути передбачені законом, та лише ті, що є необхідними: (а) з метою забезпечення поваги до прав або репутації інших; (б) з метою захисту національної безпеки чи громадського порядку, охорони здоров'я чи моралі”. Пункт 1 [Загального коментарю №10 до Статті 29 ICCPR Комітету ООН з прав людини](#) визначає захист права на думку без втручання, зазначаючи, що “[це] є правом, щодо якого Пакт не дозволяє жодних виключень або обмежень.”

⁶⁰ Одна з програм, яка була відхилена, передбачала проведення переговорів з “самопроголошеними республіками”; в результаті програма була прийнята після внесення змін до неї. Іншому заявнику було відмовлено у реєстрації через згадування у своїй програмі територій, що контролюються незаконними озброєними формуваннями - “ЛНР” (“Луганська народна республіка”) та “ДНР” (“Донецька народна республіка”), в контексті забезпечення виборчого права громадянами, що проживають на цих територіях. Одному з заявників було відмовлено через висунення його Комуністичною партією України, діяльність якої було заборонено у 2015 році рішенням суду на виконання положень закону про заборону радянсько-комуністичної ідеології.

Після зняття п'ятьма зареєстрованими кандидатами своїх кандидатур у встановлений строк - до 8 березня, до виборчого бюлетеню було включено 39 кандидатів, серед яких - 4 жінки. Двадцять кандидатів є самовисуванцями, в тому числі й чинний президент, а 19 - висувалися партіями, включаючи новообраного президента.⁶¹ Шість позовів до суду стосувались оскарження реєстрації ЦВК різноманітних кандидатів; всі вони були визнані неприйнятними або у їх задоволенні було відмовлено.⁶²

VIII. УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ

A. ПЕРШИЙ ТУР ГОЛОСУВАННЯ

Кандидати могли офіційно розпочинати передвиборну кампанію на наступний день після прийняття ЦВК постанови про їх реєстрацію кандидатами у президенти. Офіційна виборча кампанія завершилася опівночі 29 березня.

В цілому кампанія до першого туру виборів проходила переважно мирно та була конкурентною, а кандидати могли проводити виборчу агітацію відкрито й без надмірних обмежень. Виборцям був запропонований великий вибір кандидатів, але політичні дебати між учасниками передвиборчої гонки були обмеженими. Більшість з 39 кандидатів не проводила жодних агітаційних заходів, що породжувало сумніви щодо їхніх намірів брати участь у виборах.⁶³

Більшість кандидатів побудувала свої передвиборчі програми навколо проблем економічної та соціальної захищеності, армії та оборони, протидії корупції, вирішення конфлікту на сході. Подальші стосунки з Росією, ЄС та НАТО також відображені в кампанії. Нещодавнє заснування незалежної Православної Церкви України займає провідне місце у виборчій кампанії чинного президента, та позиціонується як одне з ключових досягнень його президенства. Втім, кампанія була збудована більше навколо особистостей кандидатів, аніж їх програм.

Кампанія розпочалася повільно, але пошвидко завершилася у останні два тижні перед першим туром виборів, особливо у центральній та західній частині країни. А от на сході, навпаки, кампанія залишалася млявою. МСВ БДПЛ помітила втручання сторонніх учасників, у деяких випадках із насильницькими діями, в заходи передвиборчої агітації.⁶⁴ Виборча кампанія, головним

⁶¹ Володимира Зеленського висунула кандидатом у президенти партія "Слуга народу", яка була офіційно зареєстрована Міністерством юстиції України 31 березня 2018 року.

⁶² У задоволенні одного позову, яким оскаржувалася реєстрація всіх кандидатів, було відмовлено. Інша справа щодо оскарження результатів голосування у першому турі була підкріплена заявами про те, що Володимир Зеленський не мав права балотуватись на посаду через недостатній рівень знання ним української мови.

⁶³ Один кандидат та порівняно невідомий Юрій Тимошенко, постійно згадувався як кандидат-клон, який брав участь у перегонах з метою відтягування голосів від Юлії Тимошенко; останньою було подано два судових позови з цього питання, метою яких було уникнення плутанини між двома кандидатами; Юрій Тимошенко повідомив у Генеральну прокуратуру України про те, що йому було запропоновано хабар в розмірі 5 мільйонів гривень від імені Юлії Тимошенко за відкликання своєї кандидатури; пізніше було розпочато кримінальне розслідування.

⁶⁴ Наприклад, Національні дружини насильно втручалися у зустрічі Петра Порошенка з виборцями у Черкасах 9 березня та намагалися зірвати заходи кампанії Олександра Вілкула (Опозиційний Блок) у Харкові 1 березня. Крім того, за даними Міністерства внутрішніх справ України, поліція ініціювала близько 100 розслідувань щодо різноманітних правопорушень проти осіб та приватної власності, що були задіяні у передвиборчій кампанії.

чином, проводилась на телебаченні, у онлайн ЗМІ та соціальних мережах, а також шляхом розміщення реклами на біл-бордах, плакатах і в агітаційних наметах. Спостерігалася також поширення агітаційних матеріалів до помешкань виборців, переважно у сільській місцевості. Декілька кандидатів проводили мітинги або закриті зустрічі.⁶⁵ В останні два тижні перед днем голосування в першому турі істотно збільшилась кількість випадків негативної кампанії. За декілька днів до дня тиші, з'явилися нові біл-борди зі словами, що асоціюються з ключовими повідомленнями кандидатів. Ця реклама залишалася на біл-бордах і в день тиші, фактично порушуючи принципи заборони політичної реклами.

Під час передвиборчої кампанії до першого туру, Петро Порошенко та Юлія Тимошенко найактивніше проводили передвиборчу агітацію; чинний президент здійснював поїздки країною у своїй офіційній ролі.⁶⁶ Це розмивало межі між його офіційною посадою та роллю кандидата у президенти, що суперечить пункту 5.4 Документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року.⁶⁷

Органи влади, політичні партії та кандидати повинні докласти зусиль для забезпечення чіткого розподілу між правами та зобов'язаннями у їхній офіційній ролі та їхньою діяльністю в якості кандидата.

Володимир Зеленський не провів жодної класичної зустрічі з виборцями, покладаючись на свої телевізійні та концертні виступи у якості актора і гумориста, а також на постійну присутність у соціальних мережах та їх та використання.⁶⁸ Обравши такий метод агітації, Володимир Зеленський дистанціювався від політичних кіл та побудував свою підтримку на народній втомі і розчаруванні.

Використання програм соціальної допомоги, підвищення заробітної плати та виплати премій, й інших фінансових заохочень як засобів передвиборчої агітації були предметом широко розповсюджених звинувачень, висунутих проти чинного президента.⁶⁹ МСВ БДПЛ спостерігала та фіксувала випадки зловживання державними ресурсами з боку кількох

⁶⁵ Спостерігачі МСВ БДПЛ відвідали та повідомили про 126 агітаційних заходів, які проводилися 16 кандидатами, а також 8 шоу Володимира Зеленського.

⁶⁶ Зустрічі Ради регіонального розвитку (як консультативно-дорадчого органу, створеного Президентом Порошенко у 2015 році, учасниками якої є ключові посадовці, губернатори областей та мери міст, та роль якої є сприяння співпраці між центральними органами влади та місцевими органами самоврядування в процесі децентралізації та регіонального розвитку) були використані в якості агітаційної платформи чинного президента, і спостерігались у Миколаївській, Рівненській, Сумській, Вінницькій та Запорізькій областях. Чинний президент здійснив велику кількість офіційних робочих візитів у період виборчої кампанії, й часто використовував їх для агітації. Приклади включають його участь у Всеукраїнському форумі “Відкритий діалог” 9 лютого, робочий візит у м. Харків з нагоди 85-річчя Акціонерного товариства “Турбоатом” 14 лютого, а також робочі візити до Донецької (1 березня) та Одеської (2 березня) областей; всі вони суміщались з передвиборчою кампанією.

⁶⁷ Абзац 5.4 Документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року передбачає “чіткий розподіл між державою та політичними партіями; зокрема, політичні партії не зливатимуться з державою”. Див. також [Керівні принципи БДПЛ/Венеціанської комісії з запобігання та реагування на зловживання адміністративним ресурсом під час виборчих процесів](#).

⁶⁸ З двох виступів пана Зеленського, які зазвичай проводились у кожному місті, один був безкоштовний, а публіку переважно складали незахищені верстви населення та діти.

⁶⁹ Наприклад, монетизація субсидій, індексація пенсій, додаткова одноразова виплата пенсіонерам (буде нарахована двома виплатами у березні та квітні), грошова допомога деяким категоріям військових (переважно тим, хто проходить службу на передовій) та інші програми, які були розпочаті у другій половині грудня 2018 року та березні 2019 року.

кандидатів на національному та місцевому рівнях.⁷⁰ МСВ БДПЛ також помітила практику систематичного втручання державних інститутів й службовців у хід кампанії, переважно з боку чинного президента.⁷¹ Крім того, МСВ БДПЛ спостерігала декілька випадків, коли державним службовцям та виборцям наказали або їх змусили брати участь у агітаційних заходах.⁷²

МСВ БДПЛ спостерігала ознаки підкупу виборців та отримала велику кількість заяв про ймовірний підкуп виборців по всій країні.⁷³ Сотні скарг, пов'язаних з підкупом виборців, надійшло до правоохоронних органів; в результаті відкрито понад 80 кримінальних проваджень. Два провадження було розпочато щодо загальнонаціональної схеми підкупу виборців кампаніями чинного президента та Юлії Тимошенко.⁷⁴ МСВ БДПЛ отримала також декілька повідомлень про те, що деякі благодійні організації та фонди, пов'язані з тим чи іншим кандидатом чи їх довіреними особами, або безпосередньо політичними партіями, організовували благодійні заходи по всій країні, використовуючи їх у якості інструментів агітації.⁷⁵

Слід приділити увагу питанню внесення змін до законодавства з метою уточнення визначення виборчих порушень, в тому числі зловживання адміністративними ресурсами під час виборчих кампаній та підкупу виборців, та застосування адекватних та співрозмірних санкцій. Правоохоронні органи повинні вжити заходів для забезпечення ефективного та негайного розслідування всіх випадків підкупу виборців та зловживання адміністративним

⁷⁰ Кампанія Олександра Вілкула у Кривому Розі (де його батько обіймає посаду мера) проводилась у державних школах; у Маріуполі він проводив агітаційні заходи у приміщеннях, що належать міській адміністрації. Петро Порошенко використовував для агітації будівлі державних органів міста Дніпро, Львів та Одеса. У Львівській області агітаційні буклети Петра Порошенка розповсюджувалися разом з матеріалами про майбутні проекти Ради регіонального розвитку. У місті Ірпінь суд визнав винним посадовця за зберігання агітаційних матеріалів чинного президента у будівлі міської адміністрації. Прокуратура втрутилася в поліцейське розслідування за заявами про підкуп виборців під час кампанії чинного президента, звинувативши поліцію у зловживанні своїми повноваженнями й наказавши звільнити двох підозрюваних.

⁷¹ Наприклад, у Харківській та Дніпропетровській областях керівники державних установ інформували своїх підлеглих про майбутні агітаційні заходи чинного президента. Один з мерів повідомив спостерігачів МСВ БДПЛ про тиск, що здійснювався на місцевих державних службовців.

⁷² Наприклад, учасникам агітаційних заходів чинного президента у Запоріжжі 27 січня було рекомендовано взяти участь у заходах, а у Маріуполі працівники кампанії відмічали присутніх на заході. Під час трьох агітаційних заходів Олександра Вілкула у Маріуполі проводився розіграш лотереї, організований місцевою газетою. У Донецькій області спостерігачі МСВ БДПЛ почули від учасників мітингу про отримання оплати за участь у зборах за та проти Петра Порошенка.

⁷³ Спостерігачі МСВ БДПЛ в місті Одеса отримали відео, яке містить докази ймовірного підкупу виборців; в ньому певні люди підписують документи й отримують конверти. Спостерігачі МСВ БДПЛ отримали велику кількість заяв про те, що працівники виборчого штабу Петра Порошенка підписували угоди з виборцями, за якими виборці отримують по 500 грн. до та після виборів в разі надання ними доказів результатів свого голосування. Представник поліції пояснив спостерігачам МСВ БДПЛ: “підкуп виборців організований за схемою “ялинки”. Припустимо, що початкова ціна складає 100 000 гривень. П'ять наступних осіб отримують по 20 000 грн. Вони платять по 5 000 грн. чотирьом іншим людям, а кожен з них платить п'яти виборцям по 1 000 гривень. Остаточний результат – куплено 100 голосів”.

⁷⁴ Міністерство внутрішніх справ України ініціювало розслідування проти кампанії чинного президента, а Служба безпеки України разом із Генеральною прокуратурою та Державним бюро розслідувань розпочали слідчі дії проти кампанії Юлії Тимошенко. Між двома турами голосування Міністерство внутрішніх справ повідомило про продовження розслідування щодо кампанії чинного президента.

⁷⁵ Мер повідомив МСВ БДПЛ, що політичні партії роздавали гроші та цукор нужденним. Спостерігачі МСВ БДПЛ помітили пакети з подарунками, що видавалися учасникам зустрічей з виборцями. У маріупольському передвиборчому штабі Олега Ляшка спостерігачі МСВ БДПЛ помітили пачки документів з копіями першої сторінки паспортів. Спостерігачам повідомили, що ці документи є індивідуальними запитами громадян і в основному стосуються різноманітних комунальних проблем.

ресурсом, незалежно та неупереджено, та притягнення винних до відповідальності відповідно до законодавства.

Викликає занепокоєння безпосередня участь генерального прокурора у заходах на підтримку чинного президента, що суперечить законодавству. За даними, отриманими від співрозмовників МСВ БДПЛ та з повідомлень ЗМІ, він з'явився на заході, присвяченому початку кампанії чинного президента та зробив декілька заяв, включаючи заяву на його персональній сторінці у *Facebook*, що викликало сумніви у незалежності його структури. Крім того, декілька кандидатів є суб'єктами кримінальних проваджень, три з яких були порушені після оголошення їх участі у виборах в якості кандидатів.⁷⁶

Жоден з 39 кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів для того, щоб бути обраним. 7 квітня ЦВК оголосила про проведення другого туру виборів 21 квітня між Володимиром Зеленським, який отримав 30.24 відсотків голосів, та Петром Порошенком, який зібрав 15.95 відсотків голосів. Юлія Тимошенко яка стала третьою за результатами першого туру з 13.40 відсотків голосів, публічно заявила про фальсифікацію результатів голосування у першому турі на користь Петра Порошенка через використання ним державних ресурсів та використання так званих технічних кандидатів. Втім, вона заявила, що вона не подаватиме жодних заяв до суду оскільки, за її словами, правосуддю бракує незалежності.

В. ДРУГИЙ ТУР ГОЛОСУВАННЯ

Передвиборча кампанія до другого туру офіційно розпочалася 8 квітня, на наступний день після оголошення ЦВК остаточних результатів голосування у першому турі, а день тиші розпочався за день до голосування (20 квітня). Проте, обидва кандидати, які пройшли до другого туру перегонів, розпочали передвиборчу агітацію фактично одразу після першого туру.

У період до другого туру голосування заходи з агітації посилювалися на національному рівні, а зростання напруженості між сторонами характеризувалося масштабною та систематичною негативною кампанією та різкими взаємними звинуваченнями. На місцевому рівні агітаційні заходи були більш стриманими. У східній частині країни кампанія залишалася непомітною. Кандидати вирішили не проводити масштабних агітаційних заходів у період між двома турами. За декілька днів до дня тиші, з'явилися нові біл-борди зі словами, що асоціюються з ключовими повідомленнями кампанії Петра Порошенка, які залишалися на місці й в день тиші, чим фактично було порушено принципи заборони політичної реклами. Чинний президент взяв участь у відкритому заході у місті Вінниця напередодні дня голосування у другому турі, чим фактично порушив принципи заборони політичної реклами.⁷⁷ Спонсором події була кондитерська фабрика "Рошен", власником якої він є.

Збільшення негативної агітації нівелювало представлення структурованих передвиборчих програм та проведення тематичних дебатів.⁷⁸ Це обмежило виборців у можливості зробити усвідомлений вибір. Була помітною істотна різниця між традиційною кампанією Петра

⁷⁶ Провадження були відкриті проти кандидатів Володимира Петрова, Юрія Тимошенка та Олександра Вілкула після того, як вони оголосили про свої наміри балотуватися.

⁷⁷ Подію було присвячено щорічному сезонному відкриттю мультимедійних фонтанів Рошен, яка супроводжувалась промовами та фільмами, у яких наголошувалося на виборі, який повинні зробити українці, а також демонструвалися основні теми кампанії чинного президента. Петро Порошенко та його дружина виступили з промовами під час заходу.

⁷⁸ Наприклад, біл-борди, газети та наклейки, що містили негативні повідомлення про Володимира Зеленського були помічені МСВ БДПЛ у Донецькій області, місті Харкові, Хмельницькій області, містах Києві, Луцьку, Миколаєві, Полтаві та Рівному. Біл-борди з негативною агітацією проти Петра Порошенка спостерігалися у Черкасах, Кривому Розі, Сумах та Ужгороді.

Порошенка, яка була чітко сформульованою та містила конкретні положення з точки зору змісту, та кампанією Володимира Зеленського, яка значною мірою проводилася його представниками, аніж кандидатом і не робила акценту на його програмі. Позиція Володимира Зеленського щодо ключових політичних проблем залишалася невизначеною, незважаючи на декілька його появ у ЗМІ за кілька днів до дня голосування.

Після першого туру, Володимир Зеленський викликав Петра Порошенка провести публічні дебати у стадіоні Національного спортивного комплексу “Олімпійський”. Подія відбулася в останній день передвиборчої кампанії 19 квітня. Близько 22 000 глядачів відвідали захід, що транслювався головними телевізійними каналами. Це був єдиний випадок прямого спілкування між Петром Порошенком та Володимиром Зеленським протягом всієї кампанії. Формат заходу, який став результатом тривалих переговорів між штабами кандидатів, запропонував виборцям лише обмежену можливість ознайомитися з програмами кандидатів.

Користувачі соціальних мереж брали активну участь у негативній кампанії. Використання рекламних повідомлень у соціальних мережах та постів, які очорнюють опонента, зіграло головну роль під час кампанії другого туру, особливо з боку прихильників Петра Порошенка та меншою мірою - Володимира Зеленського. Команда Володимира Зеленського мобілізувала прихильників шляхом розповсюдження інформаційних відео для виборців і закликів протистояти негативній кампанії та неправдивій інформації.

МСВ БДПЛ отримувала повідомлення та спостерігала постійне використання державних ресурсів чинним президентом на національному і місцевому рівнях під час передвиборчої кампанії до другого туру.⁷⁹ МСВ БДПЛ спостерігала ознаки підкупу виборців та отримала декілька заяв щодо підкупу виборців по всій країні. За даними Міністерства внутрішніх справ України було відкрито 13 нових кримінальних розслідувань щодо підкупу виборців у другому турі виборів, які також включають ймовірні випадки підкупу виборців кампанією Петра Порошенка.⁸⁰

ІХ. ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ

Фінансування виборчих кампаній в Україні протягом багатьох років характеризувалося як непрозоре, і, на думку ряду співрозмовників МСВ БДПЛ, широко поширена думка, що воно в основному та занадто фінансується олігархами. У 2015 році, були запроваджені нові правила фінансування виборчих кампаній в рамках широкої антикорупційної ініціативи уряду на

⁷⁹ Наприклад, сайт Адміністрації президента широко використовувався для передвиборчої агітації чинного президента. 15 квітня під час заходу “Діалог влади та бізнесу: зустріч з президентом України П. Порошенком” чинний президент та прем’єр-міністр зробили декілька заяв спрямованих проти Володимира Зеленського, припускаючи, що він нездатний бути президентом. Спостерігачі МСВ БДПЛ були присутні на зустрічі голів сілрад та міськрад у Львівській області, яка була організована головою Львівської обласної адміністрації та проходила у приміщенні державної будівлі. Присутнім рекомендували агітувати та голосувати за Петра Порошенка, а його представник розхвалював його програму, критикуючи програму Володимира Зеленського під час своєї промови на зустрічі зі студентами Луцького національного технічного університету.

⁸⁰ Міністерство внутрішніх справ надало детальну інформацію стосовно двох справ. У Волинській області поліція заарештувала двох осіб та вилучила понад 700 000 гривень (близько 23 000 євро) у клубі районного центру, де гроші розподілялися між агітаторами Петра Порошенка. У Чернігівській області поліція також вилучила велику суму готівки з офісу “Блоку Петра Порошенка” після отримання заяви про те, що особи роздавали гроші громадянам в обмін на підтримку кандидата.

виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС 2014 року.⁸¹ Вибори президента 2019 року були першими виборами, під час яких застосовувалися удосконалені правила фінансування кампаній.

Нові правила фінансування виборчих кампаній підвищують прозорість та відповідальність у фінансуванні кампаній та є важливим кроком вперед, але недоліки, які вони досі містять, та які відмічала Група держав проти корупції Ради Європи (GRECO), істотно обмежують їх ефективність у регулюванні ролі фінансів у виборчих кампаніях.⁸² Законом про вибори передбачено дублювання наглядових повноважень ЦВК та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК). Крім того, недостатня незалежність, ефективність та ресурси цих органів щодо належного нагляду за дотриманням та застосуванням нових правил викликають серйозне занепокоєння.⁸³

Кандидати та партії, що їх висувають, можуть вносити власні кошти у фонди виборчих кампаній без обмежень.⁸⁴ Це положення є дискримінаційним для незалежних кандидатів.⁸⁵ Були запроваджені ліміти щодо приватних пожертвувань, відповідно до яких фізичні особи мають право внести на рахунок кандидата суму, що не перевищує 400 мінімальних заробітних плат (близько 56 000 Євро), а юридичні особи - подвійний розмір цієї суми.⁸⁶ Щорічне державне фінансування політичних партій, що було запроваджене у 2015 році, не може використовуватись для оплати витрат на передвиборчу кампанію.⁸⁷ Здійснення пожертвувань окремими категоріями донорів заборонено, зокрема іноземними донорами, громадянами, які мають податковий борг, а також анонімними особами. Партії, які висувають кандидата для участі у виборах, мають більш сприятливі умови, оскільки мають право розпоряджатися невикористаними коштами, в той час як невикористані кошти виборчого фонду незалежних кандидатів підлягають перерахуванню у державний бюджет.

⁸¹ Законом України 2015 року "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо попередження та боротьби із політичною корупцією в Україні" були внесені зміни до законів України про вибори президента та народних депутатів України, Закону України "Про політичні партії в Україні", до Закону України "Про запобігання корупції", Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

⁸² Див. [Додаток до Другого оціночного звіту Групи держав Ради Європи проти корупції \(GRECO\) за результатами Третього раунду оцінювання щодо виконання Україною рекомендацій у сфері прозорості фінансування політичних партій](#). Див. також Спільну думку БДПЛ та Венеціанської комісії [Щодо проекту закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо попередження та боротьби із політичною корупцією в Україні](#)".

⁸³ НАЗК, яке було створене у березні 2016 року, стикнулося з операційними проблемами та піддалося публічній критиці через неефективну діяльність та недостатню неупередженість у виконанні своїх зобов'язань, зокрема нагляду за декларуванням активів публічними посадовими особами. Це призвело до публічних закликів про внесення змін до законодавства, в тому числі подання двох останніх законопроектів (№6335 та №8375) про внесення змін до закону України "Про запобігання корупції".

⁸⁴ У лютому 2019 року, було розпочато розслідування ймовірного факту подання фальсифікованого звіту про фінансування виборчої кампанії партією "Батьківщина", що мало місце у 2016 та 2017 рр.. У відповідь Юлія Тимошенко публічно заявила, що оскільки певні приватні бізнесмени не хотіли розкривати факти надання своєї фінансової підтримки партії через побоювання наслідків з боку держави, партія звітувала про пожертвування у менших розмірах, але від звичайних громадян.

⁸⁵ Партії, які висунули кандидата для участі у виборах, також мають право друкувати матеріали для передвиборчих кампаній кандидата на власному обладнанні, що складає витрати на кампанію, які не включаються до звітності.

⁸⁶ Станом на січень 2019 року мінімальна заробітна плата складала 4 173 гривні (141 Євро).

⁸⁷ Політичні партії, які отримали щонайменше 2 відсотки голосів на останніх парламентських виборах, мають право на державне фінансування; втім, згідно із перехідними положеннями, на наступних парламентських виборах право на фінансування матимуть лише партії, які мають представництво у Верховній Раді.

Обмежень щодо витрат у рамках кампанії не передбачено. Публічні заклики та зареєстровані законопроекти щодо заборони телевізійної реклами та рекламних біл-бордів або обмеження обсягів телевізійної реклами стали результатом витрачання надмірних сум на фінансування виборчих кампаній протягом останніх років.⁸⁸ Рада Європи рекомендує державам-учасницям розглянути питання застосування заходів для попередження витрачання надмірних сум на фінансування виборчих кампаній, в тому числі встановлення лімітів витрат, а одна із ключових попередніх рекомендацій БДПЛ та Венеціанської комісії українському уряду включала питання перегляду лімітів витрат на виборчі кампанії.⁸⁹

Для забезпечення більш конкурентних умов та обмеження впливу грошових коштів на кампанії, слід розглянути можливість застосування заходів для запобігання витрачання надмірних сум на фінансування кампаній, в тому числі шляхом встановлення лімітів витрат.

Всі кошти та витрати на фінансування кампаній повинні проходити через спеціальні рахунки виборчого фонду, що відкриваються після реєстрації кандидата. Втім, остаточного строку для відкриття таких рахунків не встановлено; в результаті деякі кандидати відкривали їх із значною затримкою.⁹⁰ Хоча більшість кандидатів після своєї реєстрації не витрачали кошти виборчого фонду на проведення кампанії до відкриття рахунків, один кандидат, який вдіяв таким чином не був притягнутий до відповідальності.⁹¹ Крім того, деякі кандидати фактично розпочали свої кампанії ще до реєстрації, витрачаючи значні суми на телевізійну та зовнішню рекламу. Посадові особи та співрозмовники громадянського суспільства висловили занепокоєння, що відсутність регулювання такої політичної реклами з боку потенційних кандидатів підірвала довіру та прозорість у фінансуванні кампаній.⁹²

Проміжні фінансові звіти про фінансування виборчої кампанії, які охоплюють період, що розпочинається з моменту відкриття спеціальних рахунків, та закінчується за 12 днів до дня голосування, подаються у ЦВК та НАЗК не пізніше ніж за 5 днів до дня голосування у першому турі, та оприлюднюються на офіційних веб-сайтах.⁹³ Для другого туру, проміжні фінансові звіти про фінансування виборчої кампанії охоплюють період з дня оголошення результатів голосування у першому турі та подаються й публікуються не пізніше ніж за чотири дні до дня голосування.⁹⁴ ЦВК та НАЗК зобов'язані опублікувати результати перевірки

⁸⁸ Законопроекти №2474а та №9029 щодо заборони або обмеження обсягів таких витрат знаходяться на розгляді з 2015 та 2018 років відповідно.

⁸⁹ Див. [Спільний висновок БДПЛ та Венеціанської комісії щодо проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо попередження та боротьби з політичною корупцією в Україні”](#)
Див. також пункт 195 Керівних принципів БДПЛ та Венеціанської комісії щодо регулювання діяльності політичних партій, яким визначається, що “встановлення обґрунтованих обмежень щодо витрат на виборчу кампанію можуть бути виправданими в разі необхідності забезпечити, щоб свобода вибору виборців не підірвалася або демократичні процеси не викривлялися непропорційними витратами будь-якого кандидата чи політичної партії або від їх імені”.

⁹⁰ Майже чверть кандидатів відкрили спеціальні банківські рахунки із затримкою; деякі з них відкрили рахунки через місяць після реєстрації; останній спеціальний рахунок був відкритий 6 березня.

⁹¹ Протокол про адміністративне правопорушення був поданий НАЗК до суду проти власника бізнесу, який встановив рекламний біл-борд до відкриття кандидатом банківського рахунку, але не проти кандидата.

⁹² Законом про вибори встановлено, що агітаційні матеріали в рамках кампанії повинні містити дані про замовників та видавців матеріалів та їх тиражу. Однак політична реклама, розповсюджена не у період офіційної кампанії не підпадає під регулювання цим законом й не потребує включення будь-якої інформації.

⁹³ Бланки фінансової звітності щодо фінансування виборчих кампаній, підготовлені спільно ЦВК, НАЗК та іншими державними органами, містять пункти для опису джерела та суми кожного пожертвування, а також детальних відомостей щодо витрат.

⁹⁴ Для кампанії до другого туру голосування кандидати можуть використовувати на виборчу кампанію кошти, що залишились на їхніх спеціальних рахунках на фінансування кампанії, відкритих для першого туру голосування, та отримувати нові пожертвування.

проміжних звітів у строк, встановлений для остаточного подання проміжних звітів для першого туру, та протягом двох днів після настання строку подання звітів для другого туру. Це істотно обмежує їхню здатність здійснювати ефективний нагляд та надавати цінну інформацію виборцям. Остаточні фінансові звіти повинні бути подані протягом 15 днів після дня голосування, та результати їх розгляду публікуються протягом 30 днів після виборів.

ЦВК та НАЗК не чітко розмежували свої зобов'язання, які перетинаються, що призвело до дублювання їх зусиль, але вони опублікували спільні результати перевірки звітів.⁹⁵ Закон про вибори передбачає здійснення “аналізу” фінансових звітів про фінансування виборчих кампаній. Відповідно до порядку, встановленого наглядовими органами, аналіз значною мірою є технічним, для забезпечення відповідності звітних даних інформації, отриманої від банків, а також інформації про осіб, що здійснюють пожертви, вимогам закону, та відсутність перевищення лімітів пожертвувань.⁹⁶ Жоден наглядовий орган не несе відповідальності та не має слідчих повноважень для визначення випадків обходу положень закону щодо прозорості, в тому числі фінансування третіми особами та в натурі, або зловживання державними ресурсами.⁹⁷ Крім того, ці органи мають обмежені ресурси та час для виконання своїх наглядових повноважень. Тільки суди мають право накладати адміністративні санкції за порушення правил, а покарання не є пропорційним або стримуючим.⁹⁸

Нормативно-правова база щодо фінансування виборчих кампаній може бути в подальшому посилена з метою гарантування того, що фінансування кампаній третіми сторонами та внески в матеріальній формі не порушують положень закону та вимог до звітності. Слід встановити стримуючі та пропорційні санкції. НАЗК може бути призначене єдиним незалежним наглядовим органом для нагляду за дотриманням законодавства про фінансування кампаній та розслідування порушень, та повинно мати достатньо повноважень, прав та ресурсів.

Численні заяви про фінансування кампанії в основному з інших джерел, а не спеціальних рахунків виборчих фондів, за спостереженнями МСВ БДПЛ, заслуговують на довіру. Фізичні та юридичні особи надавали приміщення для розміщення виборчих штабів, оплачували паливо, друкували агітаційні матеріали, оплачували рекламу в інтернеті та фінансували

⁹⁵ Ці органи повідомили представників МСВ БДПЛ про те, що вони здійснювали перевірку паралельно; кожен з них здійснював постійну перевірку записів банківських рахунків на фінансування передвиборчої кампанії, які їм регулярно надавались банками, та перевіряв законність донорів.

⁹⁶ Ліміт суми пожертв складає річний загальний ліміт внесків в якості пожертв як на рахунки політичних партій, так і кандидатів; втім, наглядові органи не перевіряють перевищення донорами загального ліміту.

⁹⁷ Див. також пункт 220 Керівних принципів БДПЛ і Венеціанської комісії щодо регулювання діяльності політичних партій, яким визначається, що “законодавство повинно забезпечувати регуляторним органам можливість розслідувати та вивчати потенційні порушення. Без таких слідчих повноважень, органи навряд чи зможуть ефективно виконувати свої зобов'язання. Також регуляторні органи повинні мати достатнє фінансування для забезпечення свого належного функціонування та діяльності”.

⁹⁸ Наприклад, за порушення правил надання та отримання пожертвувань може бути накладено адміністративний штраф у розмірі 1190 - 2210 гривень (близько 40 - 74 євро), а неподання звіту про фінансування кампанії або порушення порядку подання звітності штрафується у розмірі 5100 - 6800 гривень (близько 170 - 227 євро). Навмисне подання фальсифікованої звітності та навмисне надання чи отримання недозволених пожертвувань є предметом кримінальних санкцій, мінімальний штраф складає 1700 гривень (близько 57 євро). Див. також пункт 224 Керівних принципів БДПЛ і Венеціанської комісії щодо регулювання діяльності політичних партій, яким визначається, що “Проти політичних партій, щодо яких було виявлено порушення відповідних законів, слід застосовувати санкції. Вони завжди повинні бути об'єктивними, застосовними, ефективними та пропорційними їх конкретній меті”.

подарунки.⁹⁹ Широко поширені випадки анонімно оплачених агітаційних матеріалів та білбордів, відсутності на агітаційних матеріалах обов'язкової інформації про її замовника, видавництво та тираж, що не відповідає правилам фінансування виборчих кампаній, також свідчили про отримання фінансування від третіх осіб.¹⁰⁰ Виплати готівкою виборчими штабами з метою компенсації за послуги окремим учасникам кампаній, спостерігачам та членам комісій, які не дозволяються законом, але за спостереженнями є загальною практикою, не знайшли відображення у фінансових звітах. Кампанії обох кандидатів, що вийшли у другий тур, отримали фінансову підтримку, що не відповідає правилам фінансування виборчих кампаній.¹⁰¹ Втім, адміністративні справи проти обох кандидатів, якими оскаржувалися способи та прозорість фінансування їхніх кампаній, були визнані судами неприйнятними та у їх розгляді було відмовлено; суди застосовували занадто вузьке тлумачення поняття виборчої кампанії.

Всі кандидати подали проміжні та остаточні фінансові звіти у встановлений законом строк, у першому та другому турі голосування. Звіти були опубліковані на веб-сайтах ЦВК та НАЗК, а результати їхньої перевірки були опубліковані у встановлений законом строк, або із незначною затримкою. Наглядові органи виявили невідповідності у більшості звітів. Двадцять кандидатів отримували пожертвування від неуповноважених осіб.¹⁰² Багато коштів були перераховані назад донорам кампаній, а не спрямовані до державного бюджету, як вимагається законом, а частина грошових коштів, отриманих з неуповноважених джерел, була витрачена на кампанію. Перевірка також виявила, що дані у деяких звітах не відповідали випискам з банківського рахунку або була відсутня обов'язкова інформація щодо надходжень та витрат. Втім, деякі порушення, пов'язані із відсутністю обов'язкової інформації не були визнані наглядовими органами як порушення.¹⁰³ Три проміжні звіти щодо фінансування кампаній першого туру містили більше витрат ніж надходжень, що, незважаючи на положення закону, якими дозволяється здійснення витрат на фінансування виборчої кампанії лише з

⁹⁹ Наприклад, НУО “Команда Зе” безпосередньо фінансувала рекламні кампанії Володимира Зеленського у Facebook, а ЦВК повідомила МСВ БДПЛ про те, що деякі кандидати не платили за рекламу на YouTube зі спеціальних рахунків на фінансування виборчих кампаній. Кандидати організували безкоштовні концерти, які не позиціонувались як агітаційні заходи. У Луцьку безкоштовно розповсюджувалось видання “ВолиньPost”, на головній шпальті якого була розміщена стаття з пропагандою проти Зеленського. Юрій Тимошенко не повідомив про видатки на рекламні білборди, які мали на меті введення виборців в оману та відбір голосів у Юлії Тимошенко.

¹⁰⁰ Матеріали кампанії повинні містити дані про замовників та видавців матеріалів та їх тиражу.

¹⁰¹ Чинний президент отримав істотну вигоду в результаті неправомірного використання різноманітних державних ресурсів. Крім того, Блок Петра Порошенка фінансово підтримав його кампанію, хоча він був самовисуванцем і не мав права на підтримку з боку партії. Наприклад, були встановлені білборди з назвою партії та із лозунгами кандидата, а в Маріуполі партія діяла від імені підпільного офісу кампанії. “Команда Зе”, створена виключно для підтримки Володимира Зеленського, проводила агітаційні заходи через агітаційні офіси, оплачувала друковані агітаційні матеріали та розміщувала рекламу в Інтернеті, що фінансувалася за рахунок приватних пожертв та матеріальних внесків. Володимир Зеленський також отримав істотну вигоду від прямої та непрямой агітації шляхом транслявання його професійних виступів на телебаченні.

¹⁰² В усіх випадках, недозволені пожертвування надійшли від осіб, які мають податковий борг. Наприклад, Анатолій Гриценко отримав понад 10 мільйонів гривень (близько 350 000 євро) з недозволених джерел, Сергій Тарута - понад 8 мільйонів гривень (близько 285 000 євро), Олександр Вілкул - понад 5 мільйонів гривень (близько 170 000 євро), Володимир Зеленський - понад 4,25 мільйонів гривень (близько 150 000 євро), а Юрій Бойко - 1,9 мільйонів гривень (близько 65 000 євро).

¹⁰³ Наприклад, у звітах не вистачало адрес реєстрації, номерів та дат укладення контрактів з постачальниками послуг, кодів реєстрації засновників та юридичних осіб. Один кандидат включив понад 6 мільйонів гривень (близько 200 000 євро) до розділу “інші” витрати, не вказавши додаткових деталей.

надходжень, не було визнано уповноваженими органами як порушення. НАЗК вжило ряд правових заходів для усунення виявлених порушень.¹⁰⁴

НАЗК повинно забезпечити належне розслідування та покарання щодо всіх випадків порушень та недотримання правил фінансування кампаній. Для удосконалення своєї наглядової функції в майбутньому, НАЗК у співпраці з іншими правоохоронними органами повинно розглянути питання щодо проведення всебічного розслідування питання фінансування виборчих кампаній під час виборів, що відбулись, в тому числі будь-якого фінансування третіми особами та зловживання державними ресурсами.

За даними остаточних фінансових звітів, Володимир Зеленський отримав фінансування для своєї кампанії за рахунок внесків партії, яка його висунула, з власних коштів, та приватних надходжень; кампанія Петра Порошенка фінансувалась за рахунок його власних коштів; Юлія Тимошенко отримала фінансування виключно від своєї партії. Володимир Зеленський звітував витрати у розмірі близько 143 мільйонів гривень (близько 4,8 мільйонів євро), а Петро Порошенко витратив відповідно близько 584 мільйонів гривень (близько 19,5 мільйонів євро); при цьому останній витратив більше ніж чотири інших кандидати із найбільшою кількістю голосів разом. Найбільше витрат пішло на рекламу у ЗМІ; Володимир Зеленський витратив на засоби масової інформації близько 110 мільйонів гривень (77 відсотків від його загального обсягу витрат), Петро Порошенко - близько 346 мільйонів гривень (59 відсотків), та Юлія Тимошенко - близько 229 мільйонів гривень (74 відсотки). Петро Порошенко звітував про виплати на користь 67 НУО на загальну суму понад 6,6 мільйонів гривень (близько 220 000 євро). Варто відмітити, шість кандидатів звітували нульові або майже нульові надходження, та жодних витрат.¹⁰⁵

X. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

A. МЕДІА СЕРЕДОВИЩЕ

Медіа-середовище характеризується великою кількістю засобів масової інформації як на національному, так і на регіональному рівнях. Незважаючи на істотне зростання кількості сайтів новин та соціальних мереж, основним джерелом інформації залишається телебачення.¹⁰⁶ Медіа-ринок в основному поділений відповідно до політичних уподобань, а висока концентрація засобів масової інформації залишається у приватній власності. Редакційна політика та політичний порядок денний, які підтримуються приватними ЗМІ, як

¹⁰⁴ НАЗК надіслало в поліцію інформацію для кримінального розслідування щодо керівників 12 фондів фінансування кампаній, в тому числі Володимира Зеленського та Анатолія Гриценка, які не виконали його вимогу щодо перерахування всіх недозволених пожертвувань на користь держави відповідно до законодавства. Керівники фондів фінансування кампаній, які отримували недозволені пожертви, але виконали вимогу щодо перерахування таких коштів державі, не були предметом розслідування, як і несанкціоновані донори. Однак, НАЗК передала до суду 155 протоколів про адміністративні правопорушення проти керівників фондів фінансування кампаній та донорів за надання та отримання несанкціонованих пожертв, а також технічні порушення у фінансових звітах.

¹⁰⁵ Крім того, один кандидат витратив лише 380 000 гривень (близько 12 000 євро), які у повній сумі пішли на оплату послуг електрозв'язку, а інший кандидат сплатив лише 30 000 гривень (близько 1 000 євро) за оренду приміщень.

¹⁰⁶ За даними [опитування](#), проведеного в червні 2018 року компанією “Інтерньюс”, телебачення є основним джерелом інформації для 77 відсотків українців. Інтернет є додатковим джерелом інформації для 60 відсотків населення, а друковані ЗМІ - для 21 відсотка громадян.

на національному, так і на регіональному рівнях, слугують виключно економічним інтересам їх власників, підриваючи загальну довіру до них та їхню незалежність.¹⁰⁷

Українська національна суспільна телерадіокомпанія України (“UA: Суспільне”) включає національні телеканали “UA: Перший” та “Культура”, а також 22 регіональні телеканали. “UA: Суспільне” залишається серйозно недофінансованою, що істотно впливає на спроможність телерадіокомпанії в повному обсязі виконувати свою громадську роль.¹⁰⁸ Крім того, звільнення голови правління “UA: Суспільне” в січні також вплинуло на життєздатність та автономність “UA: Суспільне”.¹⁰⁹

Верховна Рада України повинна захистити редакційну незалежність суспільного мовника шляхом забезпечення достатнього фінансування та надання повної фінансової автономії. Достатнє та стабільне фінансування дозволило б “UA: Суспільне” виступати альтернативою високо заполітизованому та контрольованому приватному сектору ЗМІ.

В. ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ДЛЯ ЗМІ

Конституція України гарантує свободу слова та забороняє цензуру, а нормативно-правова база загалом передбачає свободу ЗМІ. Втім, у протидії загрозам національній безпеці, уряд запровадив ряд обмежуючих заходів, що вплинуло на діяльність ЗМІ та журналістів. Починаючи з 2017 року указами президента були запроваджені економічні санкції проти низки телевізійних каналів, соціальних мереж, пошукових систем Російської Федерації. Крім того, близько 200 веб-сайтів, які вважалися антиукраїнськими, були заблоковані органами влади; законодавчі пропозиції щодо подальших обмежень очікують на розгляд.¹¹⁰ З тих самих причин міжнародним журналістам тимчасово заборонений в’їзд в Україну, якщо є підозра у порушенні порядку в’їзду та виїзду з окупованих територій.¹¹¹ 4 жовтня 2018 року Верховна Рада України звернулася до Ради національної безпеки і оборони України з вимогою про запровадження санкцій проти двох національних телеканалів – “News One” та “112 Україна”, стверджуючи, що вони є інструментами поширення дезінформації та російської пропаганди. У виборчій період Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (НРУТР) запровадила санкції проти “News One” за використання мови ненависті та антиукраїнські репортажі. 21 лютого було ініційоване розслідування проти “112 Україна” за схожими звинуваченнями.

Міжнародні та національні організації з прав людини зареєстрували велику кількість порушень прав журналістів, і хоча законодавство гарантує захист журналістів, багато справ знаходяться на розгляді в суді. Безпека журналістів викликає особливе занепокоєння, оскільки

¹⁰⁷ Чотири основних медіа холдинги (Стар Лайт Медіа, 1+1 Медіа, Інтер Медіа, Медіа Група Україна) мають спільну частку аудиторії в розмірі 76%. Див. [Моніторинг медіа власності в Україні](#).

¹⁰⁸ Державний бюджет забезпечує лише половину необхідного для суспільного мовника фінансування, що суперечить Закону України “Про суспільне телебачення і радіомовлення України”, яким гарантується фіксована сума бюджету для “UA: Суспільне” в розмірі 0,2% від витрат державного бюджету попереднього року.

¹⁰⁹ 31 січня голову правління “UA: Суспільне” *Зураба Аласанію* було звільнено з посади, що викликало серйозну критику з боку громадськості; правління *UA: Суспільне* прийняло рішення припинити контракт з ним з 6 травня. Пан Аласанія оскаржив рішення в суді. На момент закінчення виборчого періоду розгляд справи все ще тривав.

¹¹⁰ Законопроекти, спрямовані на запровадження заходів з протидії загрозам національній безпеці у інформаційному просторі, очікують розгляду Верховною Радою.

¹¹¹ Під час першого туру голосування, австрійському та італійському журналістам було відмовлено у в’їзді в Україну. Див. Заяви Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ від [8 березня](#) та [25 березня 2019 року](#). Служба безпеки України зняла заборону на в’їзд до України для австрійського журналіста 11 квітня 2019 року.

вони зазнають погроз та переслідувань, особливо якщо ведуть критичні репортажі з питань, що становлять суспільний інтерес, та щодо поточного конфлікту на сході країни.¹¹² Хоча законодавство гарантує захист журналістських джерел, суд постановив надати доступ до електронної пошти та листування у мобільних телефонах кількох журналістів-розслідувачів.¹¹³ Крім того, випадок розголошення персональних даних кількох тисяч українців та іноземних журналістів націоналістичним сайтом “Миротворець”, який визначає їх як прихильників терористичних угруповань, залишається без уваги з боку правоохоронних органів України з 2014 року.¹¹⁴

Компетентні органи повинні вжити всіх необхідних заходів для захисту журналістів, зокрема тих, хто розслідує та робить репортажі з чутливих питань, від нападів та будь-яких обмежень до їх власної діяльності. Усі посягання на свободу засобів масової інформації повинні бути належним чином розслідувані та взяті до уваги, а закон повинен застосовуватися послідовно та ефективно.

НРУТР здійснює моніторинг дотримання ефірними ЗМІ вимог чинного законодавства. Законодавство не надає регулятору достатніх санкційних повноважень для своєчасного виконання своїх повноважень під час виборчого періоду, а конкретні механізми розгляду скарг, пов'язаних зі ЗМІ, не застосовувалися. Крім того, існували сумніви щодо незалежності та неупередженості НРУТР, оскільки її члени є політично заангажованими й часто голосують відповідно до політичних уподобань.¹¹⁵ На відміну від попередніх виборів, Верховна Рада України не ухвалила мораторій на перевірки ЗМІ для забезпечення свободи вираження поглядів та безперервного висвітлення ними подій, пов'язаних з виборами.

Закон про вибори повинен встановлювати адекватну систему санкцій за порушення положень пов'язаних із діяльністю ЗМІ. Спираючись на гарантії повної незалежності, НРУТР повинна належним чином виконувати свої зобов'язання для забезпечення відповідності телерадіомовлення чинному законодавству. Рішення НРУТР повинні прийматися своєчасно та оприлюднюватися під час виборчої кампанії.

С. МОНІТОРИНГ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МСВ БДПЛ

МСВ БДПЛ розпочала медіа-моніторинг 18 лютого та продовжувала його до закінчення кампанії перед другим туром голосування.¹¹⁶

Результати медіа-моніторингу ЗМІ, який проводився МСВ БДПЛ, показали, що кампанія висвітлювалася у різних форматах, в тому числі через ток-шоу, програми новин, політичні дебати, а також через безоплатний та проплачений ефірний час. Кандидати частіше використовували свої програми задля дискредитації опонентів, аніж для ознайомлення виборців зі своїми політичними поглядами. Під час обох турів висвітленню кампанії

¹¹² Див. пункт 11 [24-ї Доповіді](#) Управління Верховного комісару Організації Об'єднаних Націй з прав людини.

¹¹³ Див. також [заяву Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ](#) від 20 лютого 2019 року на сайті новин “Новое время”.

¹¹⁴ Діяльність сайту “Миротворець” порушує Закон України “Про захист персональних даних”. Санкції за таке порушення приватного життя передбачені Статтею 182 Кримінального кодексу України.

¹¹⁵ До складу НРУТР входить вісім членів, які призначаються на п'ятирічний строк, та можуть бути переобрані один раз. Верховна Рада та Президент України призначають по чотири члени кожен.

¹¹⁶ МСВ БДПЛ здійснювала медіа-моніторинг у прайм-тайм (18:00-24:00) на семи телеканалах загальнонаціонального значення: суспільний телеканал “UA: Перший” та шість приватних телеканалів: “Україна”, “1+1”, “Інтер”, “ICTV”, “112 Україна”, та “5 канал”. Також МСВ БДПЛ здійснює моніторинг виборчого контенту в онлайн ЗМІ та у соціальних мережах.

бракувало глибокого аналізу, а доступ до ЗМІ жінок - кандидаток та політиків - був загалом обмежений.

Діяльність ЗМІ у період передвиборної агітації регулюється законом про вибори, який передбачає, що державні та приватні засоби масової інформації повинні забезпечувати збалансоване та неупереджене висвітлення кандидатів. Втім це положення часто порушувалося приватними телеканалами, щодо яких місія проводила медіа моніторинг, які слідували політичним уподобанням своїх власників. Деякі журналісти та телеведучі демонстрували очевидну прихильність певним кандидатам шляхом запрошення прийнятних для кандидатів учасників програм, здійснення упереджених заяв, а також оголошення результатів опитувань без зазначення методології їх проведення, як того вимагає закон про вибори. Зокрема, “5 канал” та “1+1” демонстрували активну підтримку Петру Порошенку та Володимирі Зеленському відповідно, шляхом відповідної риторики, односторонніх заяв, підбору зручних гостей у ток-шоу, та трансляції розважальних програм. Під час кампанії перед обома турами голосування Володимир Зеленський майже не висвітлювався у своїй політичній ролі, натомість часто з’являвся під час розважальних програм. Висвітлення способу ведення передвиборчої кампанії Володимира Зеленського не підпадає під регулювання положеннями чинного законодавства.¹¹⁷

Згідно із законом про вибори, проплачена політична реклама дозволяється як у приватних, так і у суспільних ЗМІ, але має бути чітко позначена як така. Протягом всього періоду кампанії, проплачена політична реклама широко використовувалась основними кандидатами. Петро Порошенко був єдиним кандидатом, який придбав ефір на всіх телеканалах, щодо яких місія здійснювала медіа-моніторинг. Всупереч закону про вибори, велика кількість непозначених агітаційних матеріалів (відомих як “джинса”) була помічена під час ефірів прайм-тайм новин на всіх приватних каналах, щодо яких здійснювався моніторинг під час кампанії обох турів. Представники регіональних та місцевих ЗМІ повідомили спостерігачів МСВ БДПЛ, що розміщення політичного контенту за винагороду є поширеною практикою. Така практика вводить в оману виборців та не надає справжньої інформації про їхні виборчі програми. Позитивним фактором є те, що “UA: Суспільне” продемонструвало рішучу прихильність підвищенню професійних стандартів та не транслювала в ефір жодних непозначених матеріалів.

Приватні телеканали мають право (але не зобов’язані) організувати теледебати між кандидатами; “UA: Суспільне” зобов’язано провести дебати між двома кандидатами у останню п’ятницю перед днем голосування у другому турі, інші канали можуть здійснювати ретрансляцію ефіру на безоплатній основі.¹¹⁸ Під час кампанії до першого туру виборів більшість кандидатів відмовились від участі у теледебатах; перед другим туром голосування

¹¹⁷ Наприклад, перші два сезони серіалу “Слуга народу”, які вийшли в ефір у 2015 та 2017 році відповідно, де Володимир Зеленський грає роль шкільного вчителя, який став президентом, транслювався телеканалом “1+1” під час всієї передвиборчої кампанії зі значним підвищенням часу трансляції в останні тижні перед днем голосування у першому турі. Новий, третій сезон розпочався 27 березня. Серіал складає 43% всього ефірного часу, присвяченого Володимирі Зеленському на каналах, щодо яких місія здійснювала медіа-моніторинг. 23 березня телеканал “1+1” транслював документальний фільм ВВС про життя президента США Рональда Рейгана, де голос Рейгана був озвучений Володимиром Зеленським. Перед показом фільму “1+1” постійно транслював трейлери з уривками, у яких президент Рейган оголошував про свою участь у президентських перегонах, а також його інавгурацію, з голосом Володимира Зеленського за кадром. Документальний фільм транслювався повторно 30 березня у день тиші.

¹¹⁸ У березні у Верховну Раду України депутатами від “Блоку Петра Порошенка” було подано законопроект, який передбачає обов’язкову участь кандидатів у дебатах перед другим туром виборів, але його не було прийнято. Законопроектом передбачалося анулювання реєстрації кандидата у президенти у разі відмови або неможливості взяти участь у дебатах.

Володимир Зеленський не з'явився у студії телеканалу “UA: Суспільне” 19 квітня для участі у офіційних дебатах, тому Петро Порошенко використав надані 42 хвилини для представлення своєї програми та відповів на запитання експертів.¹¹⁹

Суспільна телерадіокомпанія утрималася від висвітлення заходів кандидатів у новинах, зосереджуючись на подіях та дебатах з кандидатами. Дотримуючись таких норм, “UA: Суспільне” намагався досягти балансу у висвітленні. Відповідно до вимог законодавства, “UA: Суспільне” надав всім кандидатам безоплатний ефірний час у прайм-тайм.¹²⁰ У першому турі всі кандидати скористалися цією можливістю; перед другим туром цей час був використаний лише Петром Порошенком.

У період тиші перед обома турами голосування, канал “1+1” транслював декілька розважальних програм за участю Володимира Зеленського.

Перший тур

На телеканалах, щодо яких місія здійснювала медіа-моніторинг, висвітлювалися в основному кампанії семи кандидатів.¹²¹ Втім, програми новин широко висвітлювали діяльність президента Порошенка, без чіткого розмежування його інституційної діяльності та політичної агітації. Приватні телеканали віддавали перевагу певним кандидатам шляхом надання додаткового часу та особливої риторики висвітлення. “Інтер” та “112 Україна” надавали перевагу Юрію Бойку. “5 канал” та “Україна” в основному висвітлювали діяльність Петра Порошенка. Володимир Зеленський переважав у ефірах на “1+1”. Хоча “5 канал” часто висвітлював Володимира Зеленського із застосуванням негативної риторики, “1+1” демонстрував такий самий підхід до висвітлення діяльності Петра Порошенка.¹²² “ICTV” виділив 78% свого передвиборчого часу чотирьом кандидатам, часто демонструючи непозначені агітаційні матеріали, та помітно обмежуючи висвітлення кампанії Володимира Зеленського.¹²³

Другий тур

Між першим та другим туром виборів засоби масової інформації, моніторинг яких здійснювався місією, широко висвітлювали серію провокаційних відео-викликів між Петром Порошенком та Володимиром Зеленським щодо можливих дебатів між ними. Медичні обстеження кандидатів, регламент дебатів та кампанії кандидатів у соціальних мережах залишалися найбільш обговорюваними темами на телеканалах, моніторинг яких здійснювався

¹¹⁹ Законодавство передбачає, що у випадку відмови або неможливості одного з кандидатів взяти участь у дебатах, час прямого ефіру надається іншому кандидату для проведення передвиборчої агітації.

¹²⁰ Під час першого туру виборів кожному з кандидатів надається до 30 хвилин на суспільному телеканалі, та до 12 000 знаків у державних друкованих ЗМІ. Двоє кандидатів, які змагаються у другому турі, мають право на 30 хвилин безкоштовного ефірного часу на суспільному телебаченні та 30 хвилин на суспільному радіо. ЦВК несе відповідальність за розподіл безкоштовного ефірного часу та друкованої площі.

¹²¹ Петро Порошенко, Володимир Зеленський, Юлія Тимошенко, Юрій Бойко, Олег Ляшко, Олександр Вілкул та Анатолій Гриценко.

¹²² На телеканалах “Інтер” та “112 Україна” Юрій Бойко отримав 52 та 31 відсоток висвітлення відповідно, часто із використанням позитивної риторики; Петро Порошенко та Юлія Тимошенко отримали 30 і 8, та 9 і 3 відсотки відповідно. На “5 каналі” та каналі “Україна” Петро Порошенко отримав 47 та 28 відсотків висвітлення відповідно, а Володимир Зеленський та Юлія Тимошенко - 9 і 5, та 18 і 3 відсотки відповідно, часто із використанням негативної риторики.

¹²³ На “ICTV” Юлія Тимошенко, Петро Порошенко, Анатолій Гриценко, Олександр Вілкул та Володимир Зеленський отримали відповідно 26, 23, 20, 9 та 7 відсотків передвиборчого часу, переважно у нейтральній риторичі.

місією під час підготовки до другого туру виборів. За виключенням декількох випадків протягом останніх днів кампанії, Володимир Зеленський уникав з'являтися особисто під час прямих ефірів телеканалів, моніторинг яких здійснювався місією, та направляв замість себе своїх представників.¹²⁴ Петро Порошенко навпаки який був присутній у багатьох програмах, що транслювалися у прямому ефірі. Суспільний мовник висвітлював Петра Порошенка та Володимира Зеленського у прайм-тайм досить збалансовано та у нейтральній риторичі, присвятивши кожному 43% та 57% ефірного часу відповідно. “5 канал” та “Україна” віддали 52 та 64 відсотки ефіру відповідно політичному висвітленню Петра Порошенка, переважно у позитивній риторичі; Володимир Зеленський отримав 48 та 36 відсотків ефірного часу відповідно та його висвітлення здійснювалося переважно у негативній риторичі. Хоча “1+1” здійснював збалансоване висвітлення кандидатів, близько 50% риторичі, присвяченій Петру Порошенку, були негативними. Телеканали “ICTV”, “Інтер”, “112” здійснювали висвітлення Петра Порошенка та Володимира Зеленського переважно у нейтральній риторичі.

XI. СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ

Право на ефективні засоби правового захисту за порушення виборчих прав гарантується законом, але правові обмеження та практика істотно обмежили доступ до виборчого правосуддя. Учасники виборчого процесу мають право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій та їх членів, кандидатів та їхніх представників, політичних партій, державних органів, засобів масової інформації та інших суб'єктів виборчого процесу. Втім, існують необґрунтовані обмеження, щодо яких учасники виборчого процесу можуть подавати скарги, але види скарг, які такий учасник може подати, та відповідний порядок ЦВК створює додаткові обмеження для їх захисту.¹²⁵ Можливості отримання ефективних засобів правового захисту також обмежуються положеннями, якими дозволяється відмовляти у прийнятті заяви через незначні технічні недоліки, а також порядок подання скарг у ЦВК, зміни до якого були нещодавно затверджені, якими забороняється подання скарг електронною поштою.¹²⁶ Оперативні строки розгляду та прийняття рішень за скаргами та апеляціями, пов'язаними з виборчим процесом, встановлені законом.¹²⁷

Правила подання скарг та апеляцій є дуже заплутаними, але щодо більшості виборчих питань заявники можуть подати скаргу до виборчої комісії та/або до адміністративного суду, на розсуд заявника.¹²⁸ Таке перетинання сфер компетенції не відповідає належній міжнародній

¹²⁴ 18 квітня інтерв'ю з Володимиром Зеленським транслювалося на каналі “РБК-Україна”; також він взяв участь у політичному ток-шоу “Право на владу” на телеканалі “1+1”.

¹²⁵ Наприклад, виборці мають право подавати скарги лише щодо порушення їх особистих прав або прямого виборчого права. Організації громадянського суспільства як такі не можуть подавати скарги щодо виборчих порушень, в тому числі якщо вони акредитовані як спостерігачі. Хоча закон про вибори дозволяє незалежним спостерігачам та їх довіреним особам подавати скарги до будь-якої виборчої комісії, “Порядок розгляду скарг виборчими комісіями з виборів Президента України”, затверджений ЦВК, забороняє спостерігачам та довіреним особам подавати скарги до ЦВК, навіть якщо заявники оскаржують постанови та дії ОВК. Закон також не закріплює право офіційних спостерігачів подавати скарги на кандидатів чи їхні кампанії.

¹²⁶ Стаття 95 закону про вибори містить широкий перелік технічних вимог щодо подання скарг, а статтю 96 передбачається, що скарга, яка не відповідає цим вимогам, підлягає відхиленню без розгляду. Заборона на подання скарг електронною поштою була запроваджена в грудні 2018 року, а скарги, що надсилаються поштою, вважаються отриманими у день отримання, а не у день відправлення.

¹²⁷ Скарги повинні подаватись протягом п'яти днів, та розглядатись виборчою комісією протягом 2 днів; для скарг, поданих у день голосування встановлені особливі строки.

¹²⁸ У випадках, коли одна й та сама скарга подається до виборчої комісії та до суду, комісія повинна повернути скаргу заявникові без розгляду після отримання повідомлення відповідного суду.

практиці.¹²⁹ Різні суди мають юрисдикцію першої інстанції у різних видах адміністративних справ, пов'язаних з виборами.¹³⁰ Деякі скарги надійшли до неправильного суду або до поліції замість судів. Траплялись випадки, коли суди зловживали суто політичними засобами з метою дискредитації політичних опонентів.¹³¹ Деякі громадяни використовували суди для висловлення загального невдоволення виборчим процесом.¹³² Деякі співрозмовники МСВ БДПЛ наголошували на відсутності довіри до органів управління виборчим процесом та судів в сфері ефективного та неупередженого розгляду скарг.

За результатами судової реформи 2016 року Вищий адміністративний суд України (ВАСУ) було розформовано, а його юрисдикція як останньої інстанції щодо справ проти ЦВК та кандидатів перейшла до Верховного Суду. Юрисдикція ВАС як першої та останньої інстанції за скаргами щодо встановлення ЦВК результатів виборів також була надана Верховному Суду, а для апеляційної юрисдикції сформовано Велику палату. Втім, Верховний Суд незаконно відмовився від своєї юрисдикції за скаргами щодо оскарження результатів виборів у першому турі, стверджуючи, що його юрисдикція діє лише для результатів другого туру.¹³³ Єдиний реєстр судових рішень працює онлайн, але вимога щодо видалення усіх персональних даних, в тому числі імен заявників та респондентів, до публікації рішення, відповідно до закону, обмежило його прозорість.¹³⁴

Порядок подання скарг потребує внесення змін з метою усунення одночасних юрисдикцій та забезпечення більш спрощеного та узгодженого процесу, подальшого розширення прав учасників виборчого процесу щодо подання скарг, та скасування автоматичного відхилення скарг з технічних причин. Якщо скарги подаються до невідповідної установи, така установа повинна бути зобов'язана передати їх у належну установу. Можливо запровадження процедури подання скарг в електронній формі, а також розробка стандартної форми скарги. Вимогу законодавства щодо виключення імен із судових рішень слід скасувати.

За даними бази даних судових рішень, до адміністративних судів протягом виборчого процесу

¹²⁹ Див. Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії, п.П.3.3.С.с. та пункт бб [Спільного висновку БДПЛ та Венеціанської комісії щодо проекту закону про внесення змін до законодавства про вибори народних депутатів України](#).

¹³⁰ До них належать місцеві суди, окружні адміністративні суди, Шостий апеляційний адміністративний суд та Верховний суд. Шостий апеляційний адміністративний суд в першу чергу має юрисдикцію у першій інстанції щодо всіх справ, якими оскаржуються постанови та дії або бездіяльність ЦВК, а також дії кандидатів та їхніх довірених осіб.

¹³¹ Наприклад, один кандидат подав справу проти ЦВК, стверджуючи, що бюлетень був незаконним через те, що у місці для вказання роду діяльності поруч з іменем Юлії Тимошенко не було вказано, що вона “очолює рейтинг популістів та маніпуляторів в українській політиці”. Напередодні другого туру голосування скаржник демонстрував в прямому ефірі засідання суду, який розглядав позов про зняття з реєстрації кандидата у президенти Володимира Зеленського за звинуваченнями у підкупі голосів виборців шляхом розповсюдження безкоштовних квитків на дебати на стадіоні.

¹³² Наприклад, деякі громадяни та спостерігачі порушували справи, у яких вони заявляли про своє занепокоєння браком кваліфікованих кандидатів або неадекватністю виборчих кампаній.

¹³³ Стаття 273(3) Кодексу адміністративного судочинства визначає юрисдикцію Верховного Суду України над скаргами про встановлення ЦВК результатів виборів. Верховний Суд направив такі позови, що оскаржують результати голосування у першому турі до суду нижчої інстанції.

¹³⁴ Наприклад, з судових рішень у справах, поданих кандидатами та проти кандидатів, прізвища були виключені, у тому числі у справах про реєстрацію кандидатів, а імена винних у виборчих правопорушеннях були приховані. Крім того, судові рішення були розміщені в онлайн реєстрі із середньою затримкою у п'ять робочих днів після винесення рішення; максимальна затримка складала до двох тижнів.

надійшло близько 200 скарг.¹³⁵ Декілька скарг було задоволено. Суди, як правило, дотримувались дводенного строку винесення рішення, та в разі проведення засідання, сторони позову мали достатньо можливостей для представлення своїх пояснень у справі.¹³⁶ Втім, суди застосовували занадто формалістичний підхід, та очевидно були готові відмовити в розгляді більшості скарг по суті з технічних підстав, таких як визнання заявника неуповноваженим, що часто має місце через неналежне та непослідовне застосування критеріїв прийнятності.¹³⁷ Крім того, деяким судовим рішенням по суті позовів бракує надійної правової основи або вони не містять узгодженого обґрунтування, а деякі рішення одного й того ж суду суперечать один одному, що підриває верховенство права та правову визначеність, а також принцип рівності перед законом.¹³⁸ Різні суди посилаються на міжнародні документи та юриспруденцію як на основу для прийняття рішень, особливо у випадку відмови, часом неналежним чином застосовуючи їх положення.¹³⁹ Така практика підірвала право на отримання ефективних засобів правового захисту та викликає занепокоєння щодо незалежності судів.¹⁴⁰

ЦВК повідомила МСВ БДПЛ про те, що вона отримала понад 197 скарг протягом виборчого процесу.¹⁴¹ ЦВК відповідно до закону зобов'язана розглядати скарги під час своїх відкритих засідань, та публікувати прийняті рішення.¹⁴² Втім, як правило, ЦВК відповідала на такі скарги шляхом надсилання приватного листа за підписом одного члена ЦВК, а не через прийняття рішення на відкритому засіданні ЦВК із подальшим опублікуванням прийнятих рішень, та не

¹³⁵ Ця кількість не включає судові справи про внесення виправлень до списків виборців. Більшість скарг стосується оскарження рішень та дій виборчих комісій, таких як реєстрація кандидатів, утворення ОВК та ДВК, акредитація спостерігачів та порушення їх прав, а також розгляду скарг та справ про ймовірне використання державних ресурсів та підкуп виборців, а також неправдиве висвітлення у засобах масової інформації. Більшість з них стосувалась першого туру голосування.

¹³⁶ У розгляді істотної кількості заяв було відмовлено через недотримання встановленого строку їх подання - протягом 5 днів. Законом встановлено, що датою отримання судової скарги щодо виборів вважається дата її фізичного отримання, а не дата відправлення.

¹³⁷ Наприклад, громадській неурядовій організації - спостерігачу не було дозволено оскаржити в суді відмову ОВК у реєстрації своїх окремих спостерігачів на підставі того, що НУО не є суб'єктами подання скарг. Скаргу, якою оскаржувалося формування ДВК силами ОВК, не було прийнято на підставі того, що спостерігачі можуть подавати скарги лише у випадку порушення їх персональних прав. Деякі суди постановили, що довірені особи кандидатів не є уповноваженими заявниками; інші вважають такі скарги прийнятними. Один з судів постановив, що спостерігачі не мають права подавати скарги проти кандидатів, причому той самий суд визнав прийнятною скаргу спостерігача проти кандидата. Деякі суди приймали скарги, подані членами ОВК, а інші відмовляли у їх розгляді. Суди відмовлялися розглядати скарги виборців на рішення виборчих комісій, які стосувались виборчих прав.

¹³⁸ Наприклад, два рішення Шостого апеляційного адміністративного суду щодо однієї й тієї ж постанови ЦВК суперечили один одному; одна колегія суддів підтримала постанову, а інша - її відмінила. ЦВК опублікувала публічну заяву, розкритикувавши рішення, які суперечать одне одному, та оскаржила їх; Верховний Суд скасував рішення, яким постанову було відмінено. Незважаючи на те, що апеляційні суди переглядали причини відхилення справи у деяких рішеннях судів нижчої інстанції, декілька судових рішень було скасовано, залишивши скаржників, які мали законні претензії до органів управління виборами та кандидатів без можливості отримати ефективні засоби судового захисту.

¹³⁹ Наприклад, своєчасно подана скарга кандидата проти рішення ОВК щодо перерахунку голосів була визнана непринятною на підставі того, що після оголошення результатів вона вже не є кандидатом у президенти. Обґрунтовуючи своє рішення суд навів положення прецедентного права Європейського суду з прав людини, заявивши, що право на доступ до суду не є абсолютним, посилаючись на законність встановлених строків.

¹⁴⁰ У своїй публічній заяві від 6 березня ЦВК заявила, що перелік рішень судів на її користь (практично за всіма позовами) підтверджують її статус як авторитетної установи, яка діяла законно.

¹⁴¹ Близько 70 відсотків стосуються передвиборчого періоду, а решта - безпосередньо днів голосування.

¹⁴² Статтями 14 та 15 Закону України "Про Центральну виборчу комісію" передбачено, що будь-які заяви та скарги про заявлені порушення законодавства про вибори та реалізацію та захист виборчих прав повинні розглядатись ЦВК на відкритому засіданні ЦВК.

надавала жодної інформації щодо отриманих скарг громадськості.¹⁴³ Це підірвало прозорість та колегіальність встановленого порядку розгляду спорів та права на оскарження. В результаті відхилення судами декількох скарг по суті, практику розгляду ЦВК скарг поза межами засідання не було припинено.¹⁴⁴ Крім того, ЦВК відмовилась розглянути по суті переважну більшість скарг та відмовила у їх прийнятті з ряду технічних причин, в тому числі через подання їх неуповноваженим заявником. Вона також ніколи не посилалася на статтю 96 закону про вибори, якою визначено, що ЦВК у будь-якому випадку може розглядати скарги по суті, навіть якщо вони були неприйнятними.¹⁴⁵ Таким чином, ЦВК та суди часто позбавляли скажників ефективних засобів правового захисту проти адміністративних дій та виборчих порушень, що суперечить зобов'язанням перед ОБСЄ.¹⁴⁶

ОВК отримали невелику кількість скарг. Більшість з них були визнані неприйнятними з технічних причин. Суди відзначили недоліки у процедурі розгляду ОВК скарг, в тому числі винесення невірних рішень щодо їх прийнятності, ухвалення постанов не під час відкритих засідань комісії, та незабезпечення розміщення рішень за скаргами на дошках оголошень.¹⁴⁷

Для забезпечення прозорого й надійного виборчого процесу, ЦВК та ОВК повинні розглядати всі скарги по суті, незалежно від технічних недоліків, та розглядати їх неупереджено під час відкритих засідань, оприлюднюючи всі скарги та рішення. Суди повинні застосовувати широке тлумачення закону щодо прийнятності та приймати рішення та проекти рішень за справами, спираючись на обґрунтовану та цілісну правову основу. Слід також застосувати заходи для забезпечення більшої послідовності у судових рішеннях.

Деякі співрозмовники МСВ БДПЛ висловлювали недовіру до правоохоронних органів - до поліції та до органів прокуратури; їх заполітизованість часом була очевидною під час виборчого процесу.¹⁴⁸ Поліція доклала спільних зусиль для забезпечення прозорості в роботі зі скаргами, пов'язаними з виборами; це були перші вибори, під час яких Міністерство внутрішніх справ (МВС) запустило інтерактивну базу даних із загальнонаціональною інформацією про розслідування, пов'язані із виборами, яка регулярно оновлювалась.¹⁴⁹

¹⁴³ Менше 10 відсотків скарг, що надійшли до ЦВК, розглядались під час відкритих засідань; ЦВК визнала неприйнятними переважну більшість таких скарг з технічних причин та відмовилась розглядати їх по суті. МСВ БДПЛ не змогла отримати доступ до скарг або листів-відповідей через захист персональних даних, тому не мала можливості проведення систематичного аналізу змісту цих документів.

¹⁴⁴ Повністю ігноруючи закон, Верховний Суд України виніс рішення про те, що ЦВК має абсолютну свободу приймати рішення щодо розгляду скарги на відкритому засіданні. Це рішення частково суперечить рішенню того ж суду, винесеному раніше.

¹⁴⁵ Обговорення ЦВК скарги під час наради наочно демонструє її схильність відмовляти у розгляді скарг по суті; в центрі уваги було обговорення питання, з яких технічних причин вона може відмовити у прийнятті скарги.

¹⁴⁶ Пункт 5.10 Документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року встановлює, що "кожний матиме ефективні засоби правового захисту проти адміністративних рішень таким чином, щоб гарантувати повагу до основних прав та забезпечувати ненанесення шкоди правовій системі".

¹⁴⁷ Наприклад, суд скасував рішення ОВК, яка помилково визнала непринятною скаргу на дії ДВК, й порадив заявнику подати скаргу до ЦВК. Інша ОВК відмовилась розглянути скаргу, подану спостерігачем від НУО, який здійснював спостереження в приміщенні ОВК, на підставі того, що лише спостерігач, який здійснював спостереження на ДВК, міг подати таку скаргу. Один суд прийняв рішення про те, що ОВК порушила закон своєю відмовою розглянути скаргу спостерігача на відкритому засіданні.

¹⁴⁸ Під час здійснення правоохоронної діяльності, спостерігалася тенденція, коли Генеральна прокуратура та Служба Безпеки України виконували дії та робили заяви, очевидно, в інтересах чинного президента, тоді як МВС зайняло позицію, яка свідчила про пряму підтримку Юлії Тимошенко.

¹⁴⁹ На веб-сайті представлена інформація про кількість скарг та заяв, поданих до поліції, порушених кримінальних розслідувань та протоколів про адміністративні правопорушення, переданих у суди. Інформація відображає статистику за видами правопорушень; також працює пошук за регіоном та датами.

Міністерство внутрішніх справ та Національна поліція також періодично пропонували громадськості дані щодо розслідувань, пов'язаних з виборчим процесом, надавали детальну інформацію про конкретні справи та проводили прес-конференції в день виборів. Міністерство активно співпрацювало з НУО "ОПОРА" з питань забезпечення правопорядку під час виборчого процесу.¹⁵⁰ Втім, чинне законодавство, яким регулюються питання виборчих правопорушень та його застосування під час цих виборів залишає значні можливості для вдосконалення.

За даними МВС, поліція по всій країні отримала близько 11 000 повідомлень та скарг стосовно порушень по всій країні під час виборчого періоду. Понад дві третини з них містили інформацію щодо виборчого періоду першого туру, в тому числі дня голосування, й більше половини всіх повідомлень стосувалися порушень у день тиші перед днем голосування обох турів. За весь виборчий період було порушено понад 550 кримінальних проваджень з питань, пов'язаних з виборами.¹⁵¹ Вони включали понад 100 випадків підкупу голосів.¹⁵² Генеральна прокуратура перевищила свої повноваження, коли ініціювала чи перешкоджала деяким розслідуванням підкупу голосів.¹⁵³ Випадки фізичного втручання агітаторів або дій з агітації складають істотну частину розслідувань. Втім, ці види правопорушень розглядались поліцією як хуліганство, а не більш серйозне та відповідне порушення з позбавленням виборчого права.¹⁵⁴ Поліція не продовжувала активного розслідування випадків зловживання державними ресурсами та владою під час кампанії; такі випадки були класифіковані як просте адміністративне порушення правил виборчої кампанії.¹⁵⁵

За даними МВС, поліція передала понад 850 протоколів про адміністративні правопорушення у місцеві суди. Більшість стосувалася розміщення матеріалів кампанії без вказання інформації про джерело або її розміщення у заборонених місцях. Рішення суду продемонстрували, що за такі дії до відповідальності притягувалися громадяни та власники бізнесів, а відповідні кандидати та їх представники відповідальності уникали. Деякі слідчі не передавали до суду протоколи за порушеннями, які вони вважали незначними порушеннями правил агітації, або приймали рішення про винесення лише попередження. Справи щодо виборців, які демонстрували або публікували фотографії своїх бюлетенів, кваліфікувались як

¹⁵⁰ Окрім офіційного статусу спостерігача, "ОПОРА" надавала технічну допомогу поліції у формі навчання та надання письмових вказівок щодо виявлення виборчих правопорушень та реагування на них, а також за запитом поліції проводила правові консультації. Організація проводила спільні прес-конференції з правоохоронними органами у день голосування.

¹⁵¹ Майже 200 таких розслідувань було припинено до дня голосування у другому турі виборів. Близько 20 справ, в основному за хуліганство, були передані до суду для винесення рішення до закінчення виборчого періоду.

¹⁵² Незважаючи на те, що у ряді випадків проводилось активне розслідування ймовірного підкупу голосів виборців, МСВ БДПЛ відзначила відсутність будь-яких дій в деяких випадках. До закінчення виборчого періоду за жодною справою про ймовірний підкуп голосів не було винесено рішення.

¹⁵³ Наприклад, Генеральна прокуратура зобов'язала поліцію звільнити двох підозрюваних, яких звинувачували в участі у схемі підкупу голосів на користь чинного президента. Повноваження слідчих Генеральної прокуратури були скасовані після ухвалення Кримінально-процесуального кодексу 2012 року та Закону України "Про прокуратуру" 2014 року.

¹⁵⁴ Понад 80 кримінальних правопорушень були класифіковані як хуліганство, та понад 90 протоколів про адміністративні правопорушення - хуліганство - було передано до суду протягом усього виборчого періоду.

¹⁵⁵ Кримінального правопорушення в сфері зловживання державними ресурсами або зловживання владою, зокрема, у виборчих кампаніях немає. Зберігання агітаційних матеріалів у будівлі місцевої ради мало наслідком накладення штрафу на менеджера з обслуговування в розмірі 2550 гривень (85 євро). Державний службовець був оштрафований на 850 гривень (28 євро) за розміщення на веб-сайті місцевої державної адміністрації статті з веб-сайту адміністрації президента із критикою Володимира Зеленського. Державна посадова особа, відповідальна за розповсюдження агітаційних матеріалів у робочий час, та голова місцевої ради, яка дозволила проводити агітацію у будівлі державного органу, отримали догану суду.

адміністративне правопорушення у день тиші, але не як злочин з порушенням таємниці голосування.¹⁵⁶

Місцеві суди повернули поліції багато протоколів через неправильне заповнення або недостатність доказів, передали справи у інші місцеві суди через подання до неналежного суду або припинили справи через несвоєчасне подання.¹⁵⁷ Такі помилки свідчать про необхідність додаткової підготовки працівників поліції. Деякі судові рішення щодо так званої дострокової агітації та розміщення матеріалів кампанії були непослідовними, що підривало правову визначеність та принцип рівності перед законом у контексті кримінального судочинства.¹⁵⁸ Значну кількість судових справ було припинено через відсутність складу правопорушення. Деякі судді прийняли рішення про винесення попередження порушникам, а не виписування штрафів, а виписані штрафи були занадто низькими, щоб мати стримуючий ефект.¹⁵⁹

Слід розглянути питання щодо посилення загальної нормативно-правової бази, що регулює питання правопорушень у виборчих справах. МВС може провести комплексний аудит ефективності роботи поліції у питаннях розгляду та розслідування злочинів на виборах президента, а також переглянути відповідну політику та практику, та посилити потенціал поліції відповідно до винесених уроків. Місцеві суди можуть вживати заходи для підвищення послідовності та ефективності у винесенні рішень за виборчими правопорушеннями.

ХІІ. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СПОСТЕРІГАЧІ

Закон передбачає здійснення спостереження за виборчим процесом міжнародними та національними спостерігачами від місцевих неурядових організацій (НУО), статут яких визначає спостереження за виборчим процесом як вид діяльності. ЦВК акредитує міжнародних спостерігачів та реєструє національні НУО, які потім мають право висувати своїх спостерігачів. Закон також передбачає реєстрацію спостерігачів, висунутих кандидатами в президенти та політичними партіями, які висунули кандидата в президенти.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Стаття 159 Кримінального кодексу України щодо порушення таємниці голосування застосовується також до виборців, які добровільно демонструють свій голос іншим. Крім того, положення закону про вибори про заборону фотографування бюлетеня не має відповідного адміністративного правопорушення та санкцій.

¹⁵⁷ Близько однієї третини протоколів повернули поліції, інколи по декілька разів, щодо таких порушень, як невірна інтерпретація порушення або некоректна дата. Крім того, між рішеннями суду були невідповідності щодо того, як слід поводитися з невірно заповненими протоколами: деякі судді закрили справу, а інші повернули протокол для внесення виправлень.

¹⁵⁸ Наприклад, деякі суди накладали штраф за агітацію до офіційного початку передвиборчої кампанії, а інші суди припиняли такі справи на підставі того, що це не є правопорушенням. Деякі суди визнали громадян винними за демонстрацію агітаційних плакатів у приватних місцях, на підставі незаконного розташування або відсутності інформації про джерело на плакатах, в той час як інші суди постановили, що такі справи не є правопорушеннями.

¹⁵⁹ Наприклад, суд виніс попередження редактору газети за публікацію опитування громадської думки без даних про джерело інформації; один виборець, який проводив агітацію на виборчій дільниці отримав догану, а виборця, який зізнався у голосуванні декілька разів, звільнили від відповідальності після того, як він покаявся. Розміщення матеріалів передвиборчої кампанії без даних про джерело інформації передбачали штраф у мінімальному розмірі 51 гривня (менше 2 євро), а розміщення агітації в заборонених місцях, в тому числі, в будівлях державних органів, призводило до мінімального штрафу у 85 гривень (менше 3 євро).

¹⁶⁰ ОВК реєструють індивідуальних національних спостерігачів, які висувуються кандидатами, партіями та неурядовими організаціями, які були зареєстровані ЦВК для спостереження. Національні спостерігачі для спостереження на виборчих дільницях за кордоном реєструються ЦВК, в її статусі ОВК для голосування за кордоном.

Всього ЦВК видала акредитацію понад 2 700 міжнародним спостерігачам, від 41 іноземної держави та міжнародної організації. Втім, у зв'язку із визнанням Верховною Радою України Російської Федерації країною-агресором, ухваленими нещодавно змінами до виборчого законодавства, громадянам Російської Федерації заборонено спостерігати за виборчим процесом в Україні.¹⁶¹ Це суперечить пункту 8 документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року.¹⁶²

ЦВК зареєструвала 139 НУО, більшість з яких до моменту проведення виборів президента не мали попереднього досвіду спостереження за виборами.¹⁶³ За даними веб-сайту ЦВК, всього було зареєстровано понад 93 000 національних спостерігачів від 82 НУО для спостереження за першим туром голосування, а 86 з них зареєстрували близько 83 000 спостерігачів для спостереження за другим туром.¹⁶⁴ МСВ БДПЛ помітила невелику кількість НУО, які здійснювали активну діяльність по території всієї країни у передвиборчий період; найбільш помітною була “ОПОРА”, та в меншому ступені - “Комітет виборців України” та “Передові правові ініціативи”.

Більшість співрозмовників МСВ БДПЛ висловили обґрунтоване занепокоєння щодо зв'язку деяких НУО з конкретними кандидатами, та їхнього можливого зловживання з метою збільшення присутності представників кандидатів та партій у ОВК та ДВК, особливо у дні голосування. Хоча закон чітко розділяє кандидатів та спостерігачів від громадянського суспільства, назви, гасла та символи деяких НУО, безпосередньо пов'язані з кампаніями кандидатів або партіями, які їх висунули.¹⁶⁵ Таке очевидне зловживання спостереженням громадськими організаціями може негативно вплинути на сприйняття неупередженості національних спостерігачів та їх ролі у виборчому процесі. БДПЛ закликає чітко розділити спостереження з боку партій та незалежне спостереження.

Політичні партії, кандидати та громадські організації - спостерігачі повинні поважати чітке розділення партійного та позапартійного спостереження за виборами. ЦВК може розглянути можливість запровадження механізму попередження у випадку зловживань спостереженням учасниками виборів без втручання у законне спостереження.

¹⁶¹ Зміни до законодавства забороняють “участь громадян та осіб, кандидатури яких були висунуті або подані країною-агресором або країною-окупантом, визначеними як такі Верховною Радою України”. Директор БДПЛ у своїй [заяві](#) від 7 лютого, а також Голова ОБСЄ у своїй [заяві](#) від 8 лютого, висловили свій жаль з приводу цього рішення.

¹⁶² Пунктом 8 документу Копенгагенської наради ОБСЄ 1990 року передбачено, що “держави-учасниці вважають, що присутність спостерігачів, як іноземних, так і національних, може підвищити авторитетність виборчого процесу...”. МСВ БДПЛ подала запит про акредитацію довгострокових та короткострокових спостерігачів, в тому числі направлених Російською Федерацією, але вони не були акредитовані уповноваженими органами.

¹⁶³ Чотирнадцять заяв про реєстрацію від НУО були відхилені через невідповідність їхніх статутів. Дві НУО були в результаті зареєстровані; одна НУО отримала реєстрацію після подання повторної заяви, а інша - відповідно до рішення Верховного Суду України, який визнав рішення ЦВК недійсним через його невідповідність попередньому рішенню щодо реєстрації тієї ж НУО для спостереження за місцевими виборами у 2018 році. Дві інші НУО подали позови до суду, але не мали успіху.

¹⁶⁴ За даними ЦВК та НУО, багато національних спостерігачів були призначені членами ОВК або ДВК, які були висунуті кандидатами, для спостереження за другим туром виборів, і як такі були зняті з реєстрації в якості національних спостерігачів.

¹⁶⁵ За даними отриманими від голови НУО “Команда Зе”, яка зареєструвала близько 15 000 та 11 000 спостерігачів для спостереження за першим та другим турами виборів відповідно, ця громадська організація була створена у січні 2019 року з єдиною метою підтримки кандидата Володимира Зеленського. Її веб-сайт та сторінка у соціальній мережі Facebook повністю присвячені кандидату. Декілька національних спостерігачів від Українського центру демократичного суспільства, який був заснований у грудні 2018 року та зареєстрував близько 32 000 та 27 000 спостерігачів для спостереження за першим та другим турами виборів відповідно, відкрито заявили, що організація має відношення до Петра Порошенка. Веб-сайт “Жінки Батьківщини” надає активну підтримку Юлії Тимошенко.

Закон України “Про Центральну виборчу комісію” передбачає доступ спостерігачів на засідання ЦВК без дозволу чи запрошення, а закон про вибори надає національним спостерігачам право доступу на засідання ОВК та ДВК. Спираючись на ці закони, ЦВК вирішила, що національні спостерігачі мають право відвідувати засідання ЦВК лише тоді, коли вона виконує роль ОВК для голосування за кордоном. На практиці ЦВК вирішувала на власний розсуд щодо надання дозволу національним спостерігачам відвідувати свої засідання.¹⁶⁶

Нормативно-правову базу що регулює питання акредитації спостерігачів від неурядових громадських організацій слід переглянути з метою забезпечення спостерігачам чіткого права на спостереження за всіма етапами виборчого процесу, в тому числі формуванням ОВК та роботою ЦВК, з початку виборчого процесу.

Для другого туру голосування лише кандидати, включені до виборчого бюлетеню, а також партії, які висунули таких кандидатів мають право реєструвати спостерігачів.¹⁶⁷ Всі НУО, вже зареєстровані ЦВК для спостереження за виборами, могли зареєструвати додаткових спостерігачів; таке саме право мали міжнародні організації та іноземні держави.¹⁶⁸ Статус спостерігачів, які були зареєстровані для спостереження за першим туром голосування було подовжено для другого туру.

ХІІІ. ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ, ПЕРШИЙ ТУР

День голосування у першому турі виборів 31 березня пройшов мирно; за даними ЦВК явка виборців склала 63,5 відсотків. ЦВК розпочала оприлюднювати попередні результати виборів по виборчих дільницях на своєму веб-сайті приблизно о 23:00 у день голосування.

Процедура відкриття голосування була позитивно оцінена на 246 з 265 виборчих дільниць, на яких здійснювалося спостереження. За виключенням поодиноких випадків, всі офіційні процедури були дотримані. Проте, спостерігачі ММСВ повідомляли про присутність неуповноважених осіб на 26 виборчих дільницях, а також втручання спостерігачів від кандидатів та партій на 10 дільницях. Близько чверті виборчих дільниць, на яких здійснювалось спостереження, розпочали свою роботу з незначним запізненням.

Процес голосування отримав позитивну оцінку на 99% із загальної кількості у 3 574 виборчі дільниці, де здійснювалось спостереження.¹⁶⁹ Спостерігачі ММСВ охарактеризували процес як добре організований, спокійний, прозорий та впорядкований, з високим рівнем дотримання

¹⁶⁶ Представник головної неурядової організації зі спостереження за виборами НУО “ОПОРА” був присутній на засіданнях ЦВК, як повідомляли представники МСВ БДПЛ. Спостерігач від НУО “ОПОРА” оскаржив рішення ЦВК про невизнання його права бути присутнім на засіданнях ЦВК в якості офіційного спостерігача. Суд постановив, що ЦВК зобов’язана допускати спостерігачів на всі свої засідання, але припинив розгляд справи з тих підстав, що права спостерігача не були порушені, оскільки ЦВК дозволила йому бути присутнім на засіданнях, проігнорувавши той факт, що дозвіл на відвідання засідань надавався виключно на розсуд ЦВК.

¹⁶⁷ За даними веб-сайту ЦВК станом на 21 квітня було зареєстровано понад 37 000 спостерігачів від кандидатів та партій, в тому числі 34 000 поданих для реєстрації Петром Порошенком, близько 3 500 Володимиром Зеленським, та 10 - партією, що його висунула.

¹⁶⁸ Зареєструвати додаткових національних спостерігачів можна не пізніше ніж за п’ять днів до другого туру голосування. Іноземні держави та міжнародні організації мали можливість зареєструвати додаткових спостерігачів у ЦВК за сім днів до другого туру перегонів.

¹⁶⁹ Спостерігачі ММСВ подали 3 574 звіти про результати спостереження за голосуванням на 3 379 виборчих дільницях.

встановлених процедур. Декілька негативних оцінок були пов'язані із натовпами виборців та неналежним пломбуванням виборчих скриньок (5% від дільниць, де здійснювалось спостереження), часто через низьку якість пломби.

Порядок встановлення особи виборців та проставлення підпису у списку виборців та на корінцях бюлетенів був загалом дотриманий з декількома виключеннями. Спостерігачі ММСВ повідомили про декілька випадків серйозних порушень, таких як спроби здійснення впливу на виборців (менш ніж 1%), випадки схожих за виглядом підписів у списку виборців (1%), випадки групового голосування (2%), голосування через довірену особу або голосування декілька разів (менш ніж 1% кожен). Спостерігачі ММСВ відмічали порушення таємниці голосування, в тому числі - не всі виборці згинали свої бюлетені задля збереження таємниці голосування (6% дільниць, де здійснювалось спостереження), виборці демонстрували бюлетені, за якими вони проголосували, стороннім особам (8%), або ознаки фотофіксації виборцями своїх бюлетенів (2%).¹⁷⁰ Все це може викликати занепокоєння щодо можливого підкупу виборців, які висловлювались у передвиборний період. На 7% дільниць спостерігачі ММСВ відмітили присутність осіб, які не були членами ДВК, але за списками відстежували виборців, які вже здійснили голосування.

Слід посилити вимоги щодо збереження таємниці голосування. Цього можна досягти шляхом докладання зусиль до проведення інформаційної роботи із виборцями, в тому числі шляхом розміщення відповідної інформації на виборчих дільницях. Слід також розглянути можливість запровадження вимоги щодо обов'язкового згинання бюлетенів для голосування.

На 18% виборчих дільниць, відвіданих спостерігачами, незначній кількості виборців було відмовлено у голосуванні. Приблизно у половині цих випадків причиною відмови стала їх відсутність у списках виборців; також мали місце численні випадки, коли виборці приходили не на свою виборчу дільницю або вони не могли надати дійсних документів, що підтверджують їхню особу. Спостерігачі ММСВ відмітили, що на 35 виборчих дільницях виборці змогли проголосувати, не маючи дійсного документу, що посвідчує особу.

Спостерігачі від кандидатів або партій були присутні на 95% виборчих дільниць, а національні спостерігачі від громадських організацій - на 57% дільниць, де здійснювалось спостереження. З огляду на кількість акредитованих національних спостерігачів, це неочікувано низький показник. Часто вони не могли навіть назвати організацію, яку представляли. На 7% виборчих дільниць спостерігачі ММСВ помітили осіб, які не мали права там перебувати, зокрема представників поліції. На 52 виборчих дільницях, де здійснювалося спостереження (2 відсотки), особи, які не були членами ДВК втручалися або здійснювали управління процесом; у 27 випадках вони були спостерігачами від кандидатів або партій.¹⁷¹ Письмові скарги були подані на 9% дільниць, де здійснювалося спостереження. Спостерігачі ММСВ повідомили про натовпи виборців на 5% виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження.

Близько 58% виборчих дільниць, на яких здійснювалось спостереження, були недоступні для виборців з інвалідністю, а планування 23% дільниць не відповідало їхнім потребам. Закон передбачає голосування з допомогою асистента для осіб з вадами зору або фізичними вадами. Втім, жодних допоміжних інструментів (наприклад, тактильних посібників із заповнення бюлетенів або лупи/контрастної плівки) не було в наявності, які б допомогли особам з дефектами зору самостійно заповнити свої бюлетені.

¹⁷⁰ Пункт 20 Загального коментаря №25 ССРР вимагає від держав-учасниць “докладати зусиль для гарантування таємниці голосування під час виборів...”

¹⁷¹ Стаття 68.9 закону про вибори передбачає право національних спостерігачів “застосовувати необхідні заходи в рамках закону для припинення будь-яких незаконних дій під час голосування та підрахунку голосів на виборчих дільницях.”

Слід застосувати додаткові заходи для подальшого сприяння незалежному доступу до виборчих дільниць та участі у виборах виборців з інвалідністю. При цьому, якщо це можливо, необхідно забезпечити дотримання принципів універсального дизайну та розумної доступності.

Процес підрахунку голосів був оцінений позитивно на 279 з 306 виборчих дільниць, де здійснювалося спостереження. Підрахунок голосів здійснювався прозоро, спостерігачі від кандидатів та партій були присутні під час підрахунку голосів майже на всіх дільницях, відвіданих спостерігачами місії, а національні спостерігачі від громадських організацій – на понад половині дільниць. Відмічались окремі випадки присутності та надмірного втручання у процес підрахунку голосів неуповноваженими особами, зазвичай спостерігачами від кандидатів чи партій.

Спостерігачі ММСВ відмітили невелику кількість випадків істотних процесуальних порушень та декілька серйозних порушень під час підрахунку голосів. Втім, вони повідомили, що основні процедури узгодження часто порушувались, серед яких не була оприлюднена кількість виборців у списку ДВК (39 випадків), кількість підписів виборців в основному списку та у списку виборців, що голосували вдома (67 та 65 випадків відповідно), або кількість використаних корінців від бюлетенів (41 випадок). На 57 дільницях, де здійснювалось спостереження за процесом підрахунку голосів, показники, встановлені під час процедури узгодження не були внесені у протокол до відкриття скриньок для голосування. Процедура підрахунку голосів загалом були дотримана, хоча спостерігачі ММСВ повідомили про 50 випадків, коли вони не відповідали встановленій послідовності. Такі випадки недотримання ДВК основних узгоджувальних процедур або здійснення підрахунку відповідно до встановленого порядку були основною причиною негативної оцінки спостерігачами ММСВ. Під час підрахунку голосів, у 42 випадках ДВК не провела голосування щодо спірних бюлетенів. Спостерігачі ММСВ відмітили також 24 випадки використання протоколів, завчасно підписаних членами ДВК, але не відмічалось жодних спроб свідомо фальсифікувати результати. На 45 виборчих дільницях, де здійснювалось спостереження, відмічались проблеми із заповненням протоколів з результатами підрахунку. Серед серйозних порушень, відмічених спостерігачами ММСВ, були два випадки свідомої фальсифікації даних у списках виборців або протоколів про результати голосування, а також три спроби зірвати підрахунок голосів.

Багато проблем, які спостерігались під час підрахунку голосів, свідчать про те, що членам ДВК не лише не вистачало досвіду та знань через недостатню підготовку, але й про те, що повністю не розуміють сутність процесу через надмірно зарегульовані процедури.

Процес встановлення підсумків голосування на початковому етапі був оцінений негативно у 50 з 152 ДВК, на яких здійснювалось спостереження. Переважно це було пов'язано з браком місця у приміщеннях ДВК, оскільки ОВК могла приймати документи лише від однієї ДВК одночасно, та частково через велику кількість ДВК, які прибували у ОВК одночасно, а також неефективні механізми організації її роботи та перенапруженість і стомленість членів комісій. Місією спостерігалось багато випадках, коли ДВК затримували доставку заповнених протоколів з результатами голосування та доставляли їх після опівночі для того, щоб отримати оплату за додатковий день роботи.¹⁷² Спостерігачі ММСВ повідомили, що у 64 ОВК умови для встановлення результатів голосування були невідповідними, головним чином через брак місця та погану організацію процесу. П'ятдесят п'ять ОВК, на яких здійснювалось спостереження, були настільки переповнені, що це негативно вплинуло на процес, а у 63

¹⁷² Члени комісії за роботу у день голосування та день встановлення результатів голосування отримали винагороду, що не перевищує 14 відсотків від розміру мінімального прожиткового мінімуму (або близько 8,5 євро) за кожен робочий день.

комісіях виникла напруженість або хвилювання. Національні спостерігачі від громадських організацій, та спостерігачі від кандидатів або партій були присутні у переважній більшості ОВК. Десять з дванадцяти випадків втручання у роботу ОВК, які спостерігали представники місії, були з боку таких спостерігачів.

Слід розглянути можливість перегляду способів виплати винагороди членам ДВК. Оплата за виконану роботу повинна бути адекватною та пропорційною їхньому навантаженню.

У 48 ОВК не всі присутні мали чітке розуміння щодо процедури встановлення підсумків голосування, а на 42 ОВК спостерігачі ММСВ не мали можливості в повному обсязі спостерігати за процесом. На 86 ОВК, спостерігачі ММСВ не мали можливості в повному обсязі спостерігати за процесом внесення результатів голосування, що зменшило прозорість процесу. БДПЛ раніше вже рекомендувало використання технічних засобів (напр. проекторів) для надання спостерігачам можливості спостерігати за процесом внесення результатів голосування в повному обсязі. Втім, ця рекомендація поки що залишилась без уваги.

Спостерігачі ММСВ повідомили про випадки, коли протоколи ДВК з підсумками голосування були неповністю заповнені (23 випадки) або їх дані не були узгоджені (32 випадки). Також спостерігачі ММСВ повідомляли про багато випадків, коли під час встановлення підсумків голосування представники ОВК вимагали від членів ДВК виправляти помилки в протоколах.¹⁷³ Також були отримані повідомлення від спостерігачів з 49 ОВК, що члени ДВК або ОВК вносили зміни до показників у протоколах в приміщенні ОВК, що є порушенням законодавства.¹⁷⁴

Практичні аспекти процесу підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування потребують перегляду з метою полегшення отримання та обробки виборчих матеріалів у ніч виборів та забезпечення одночасної обробки документів від декількох ДВК; при цьому буде забезпечена прозорість цього процесу.

За законом, ОВК мають п'ять днів для встановлення підсумків голосування у відповідних округах. Усі ОВК подали протоколи з результатами голосування у своєму окрузі у встановлений строк. Втім, після перевірки протоколів з результатами голосування, отриманих від ДВК та ОВК, ЦВК повернула 41 протокол до ОВК для оформлення нових нових виправлених протоколів. Основні типи помилок, виявлені в цих протоколах ОВК, мали технічний характер і здебільшого стосувалися невірно вказаної кількості зареєстрованих виборців та отриманих бюлетенів. ЦВК оголосила результати голосування у першому турі 7 квітня.

За даними МВС, поліція отримала близько 3 000 скарг щодо порушень у день голосування у першому турі.¹⁷⁵ Було порушено понад 90 кримінальних розслідувань щодо порушення таємниці голосування, втручання у виборчі права, купівлі голосів, незаконного використання

¹⁷³ За даними ЦВК, всього 135 дільничних виборчих комісій були змушені провести перерахунок голосів через помилки у протоколах.

¹⁷⁴ Стаття 81.1 закону про вибори передбачає, що “[під час] транспортування виборчої документації, печатка ДВК та бланки протоколів [...] повинні зберігатися у приміщенні ДВК у сейфі (металевому міцному ящику)”.

¹⁷⁵ Багато звітів стосувались відсутності виборців у списках; інші звіти містили дані про незаконну агітацію, фотографування бюлетенів, підкуп виборців, псування бюлетенів, та спроби винесення бюлетеню з виборчої дільниці.

бюлетенів та підробки виборчої документації.¹⁷⁶ Крім того, в суди було передано понад 50 протоколів про адміністративні правопорушення у день голосування; багато протоколів стосувались порушень правил агітації у день тиші.

До суду було подано понад 25 позовів за адміністративними справами щодо порушень у першому турі; лише скарг було подано до ОВК. Переважна більшість з них були визнані неприйнятними або у їх розгляді було відмовлено, в тому числі заяви з вимогою про перерахунок голосів або визнання недійсними протоколів на більш ніж 40 ДВК.¹⁷⁷ Декілька скарг були успішними, в тому числі дві постанови суду про порушення прав спостерігачів від НУО “ОПОРА”, яких представники ОВК вигнали під час встановлення підсумків голосування. До ЦВК надійшло 43 скарги щодо порушень у день голосування, всі вони були визнані неприйнятними з технічних причин, та залишені без розгляду по суті.¹⁷⁸ Предметом безуспішного оскарження п’яти скарг, поданих до суду, в тому числі чотирьох, поданих громадянами, були результати голосування у першому турі.

XIV. ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ, ДРУГИЙ ТУР

День голосування другого туру виборів 21 квітня пройшов мирно; за даними ЦВК явка виборців склала 62,1 відсотки, дещо нижча ніж у першому турі. ЦВК розпочала оприлюднювати попередні результати голосування з розбивкою по виборчих дільницях на своєму веб-сайті до 22:00 у день голосування. Чинний президент визнав поразку незабаром після закриття виборчих дільниць.

Процедура відкриття виборчих дільниць була позитивно оцінена майже на всіх, крім трьох виборчих дільниць, зі 182 дільниць, на яких ММСВ здійснювала спостереження. За деякими винятками, встановлені процедури були дотримані. Декілька виборчих дільниць серед тих, на яких здійснювалось спостереження, розпочали свою роботу з незначним запізненням або раніше встановленого часу.

Процес голосування отримав позитивну оцінку на 99% з 2 349 виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження.¹⁷⁹ Спостерігачі ММСВ охарактеризували процес роботи виборчих дільниць як прозорий, добре організований та з високим рівнем дотримання встановлених процедур.

Спостерігачі ММСВ повідомили про декілька випадків серйозних порушень, таких як випадки схожих підписів у списку виборців (1%), випадки масового голосування (1%) і поодинокі випадки голосування через довірену особу або голосування декілька разів. Спостерігачі

¹⁷⁶ Було порушено шість розслідувань щодо фальсифікації виборчих документів; також повідомлялось про ймовірну підробку протоколів з результатами голосування у декількох ДВК у Донецькій області. Відповідно до Кримінального кодексу, “незаконне використання виборчих бюлетенів” включає передачу бюлетеня особі, яка не має права на отримання бюлетеню; крадіжку або приховування бюлетеня; голосування декілька разів; та надання виборцю для голосування бюлетеню з заздалегідь проставленою відміткою.

¹⁷⁷ Вони включали два випадки ймовірного переповнення бюлетенями скриньок, один з яких задокументований на відео. Інша справа містила вимоги про перерахунок голосів на всіх закордонних виборчих дільницях, через ймовірні серйозні порушення на чотирьох виборчих комісіях за кордоном. Два суди постановили, що право ОВК діяти на свій розсуд при призначенні перерахунку голосів не є предметом судового перегляду.

¹⁷⁸ Наприклад, скарга, подана Юлією Тимошенко, у якій вона заявляла про те, що 707 виборчих бюлетенів без печатки були визнані дійсними у ДВК у Вінницькій області та підтверджені ОВК, не розглядалася по суті.

¹⁷⁹ Спостерігачі ММСВ подали 2 473 звітів про результати спостереження за голосуванням на 2 349 різних виборчих дільницях.

ММСВ також відмічали деякі випадки порушення таємниці голосування, в тому числі демонстрування виборцями своїх заповнених бюлетенів іншим присутнім (7%), ознаки фотофіксації виборцями своїх бюлетенів (1%), або присутність осіб, які не були членами ДВК, але за списками відстежували виборців, які вже здійснили голосування (2%). Всі ці випадки можуть бути пов'язані з можливим підкупом виборців, що викликає занепокоєння. У Івано-Франківській області, спостерігачі ММСВ відмітили випадки неприхованого підкупу виборців на користь Володимира Зеленського. Невеликий розмір бюлетеня для повторного голосування призвів до того, що багато виборців не згинали його у спосіб, який би забезпечував таємницю їхнього волевиявлення.

На 15% виборчих дільниць, відвіданих спостерігачами, незначній кількості виборців було відмовлено у голосуванні, в основному через неможливість пред'явити дійсний документ, що посвідчує особу, або через їх відсутність у списках виборців. Спостерігачі ММСВ відмітили, що на 28 виборчих дільницях, де здійснювалось спостереження, деякі виборці змогли проголосувати без пред'явлення дійсного документу, що посвідчує особу.

Кількість спостерігачів істотно зменшилась порівняно із першим туром голосування; спостерігачі від кандидатів були присутні на 33% виборчих дільниць, а національні спостерігачі від громадських організацій - на 28% дільниць. На 5% виборчих дільниць спостерігачі ММСВ помітили осіб, які не мали права там перебувати, але вони майже не втручалися у процес.

Близько 65% виборчих дільниць були недоступні для виборців з інвалідністю, а розташування 24% дільниць не відповідало їхнім потребам. На 2% дільниць, де здійснювалось спостереження, спостерігачами ММСВ відмічалися натовпи виборців.

Процес підрахунку голосів був оцінений позитивно на 238 з 264 виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження. Підрахунок голосів здійснювався прозоро, та робота більшості ДВК була оцінена позитивно. Спостерігачі від кандидатів та громадських організацій були присутні під час підрахунку голосів на близько третині дільниць, відвіданих спостерігачами місії. Хоча загалом відмічалось дотримання встановлених процедур, спостерігачі ММСВ знов вказували на окремі випадки процесуальних порушень під час підрахунку голосів. Вони повідомили, що 50 ДВК здійснювали підрахунок голосів з порушенням встановленому порядку, та знову не дотримувалися основних узгоджувальних процедур, серед яких – неоголошення ДВК важливої інформації, такої як кількість виборців у списку (29 випадків), кількість підписів у списку виборців (58 випадків), або кількість корінців використаних бюлетенів (34 випадки). На чверті дільниць, де здійснювалось спостереження за процесом підрахунку голосів, показники, встановлені під час процедури узгодження, не були внесені у протокол до відкриття ДВК скриньок для голосування. Спостерігачі ММСВ також відмітили 23 випадки використання протоколів для фіксації результатів голосування, завчасно підписаних членами ДВК. Ці випадки процесуальних порушень переважно можуть пояснюватись браком підготовки або досвіду у членів комісій.

На відміну від першого туру голосування, процес встановлення підсумків голосування був оцінений позитивно, за винятком двох негативних випадків із 117 ОВК, де здійснювалось спостереження. За деякими винятками, всі 117 ОВК дотримувалися встановлених процедур, а процес передачі протоколів та встановлення підсумків голосування був прозорим, швидким та впорядкованим. Спостерігачі ММСВ повідомили про випадки, коли протоколи ДВК з результатами голосування були неповністю заповнені (100 випадків) або були неузгодженими (158 випадків); у багатьох випадках спостерігачі ММСВ відмічали низький рівень підготовки та недостатній рівень знань щодо встановлених процедур. Також спостерігачі, які здійснювали спостереження на 29 ОВК, повідомили, що члени ДВК або ОВК вносили зміни до показників

у протоколах в приміщенні ОВК. Умови на більшості ОВК, де здійснювалось спостереження, були задовільними, відмічалися поодинокі випадки натовпів або напруженість на дільницях. У 11 ОВК спостерігачі ММСВ мали обмеження у спостереженні за процесом передачі протоколів та встановлення підсумків голосування. У 13 ОВК спостерігачі ММСВ не мали можливості в повному обсязі спостерігати за процесом внесення даних результатів голосування, що обмежило прозорість. У 26 ОВК, де здійснювалось спостереження, копії протоколу з проміжними підсумками голосування отримували особи, які не мали на це права. Спостерігачі від громадських організацій та кандидатів були присутні на переважній більшості ОВК. Як і у першому турі з 9 випадків втручання в роботу ОВК, яке відмічали спостерігачі місії, майже всі такі випадки були з боку таких спостерігачів.

Як і у першому турі, ОВК подали протоколи з результатами голосування до ЦВК у встановлений строк. ЦВК, після перевірки протоколів з результатами голосування, отриманих від ДВК та ОВК, повернула лише один протокол до відповідної ОВК для оформлення нового виправленого протоколу. ЦВК оголосила остаточні результати виборів 30 квітня, які були опубліковані у офіційному віснику 3 травня.

За даними МВС, поліція отримала близько 1 500 скарг щодо порушень у день голосування у другому турі, що складає близько половини того ж показника для першого туру. Вони стосувались тих самих видів порушень, як і під час першого туру, в тому числі підкупу виборців. Було порушено понад 50 кримінальних розслідувань, майже половина з яких щодо неправомірного використання бюлетенів. Крім того, до судів було передано понад 50 протоколів про адміністративні правопорушення, близько половини з яких стосувались порушень правил агітації у день голосування. Лише декілька скарг було подано у ОВК та адміністративні суди. До ЦВК надійшло 18 скарг щодо порушень у день голосування, всі вони були визнані неприйнятними з технічних причин, та залишені без розгляду по суті. Всі дев'ять позовів до суду, предметом оскарження яких були результати голосування у другому турі, більшість з яких були подані громадянами, були визнані неприйнятними.

XV. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наступні рекомендації, як і ті, що наведені у тексті звіту, пропонуються з метою удосконалення проведення виборів в Україні та підтримки їхніх зусиль у приведенні виборів у повну відповідність зобов'язанням перед ОБСЄ та іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам демократичних виборів. Ці рекомендації повинні розглядатися в комплексі з попередніми рекомендаціями БДПЛ, які також потребують уваги.¹⁸⁰ БДПЛ висловлює готовність допомагати органам влади України у подальшому вдосконаленні виборчого процесу та виконанні рекомендацій, що містяться в цьому та попередньому звітах.

A. ПЕРШОЧЕРГОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Як вже рекомендувалося раніше, слід приділити серйозну увагу питанню прийняття уніфікованого виборчого кодексу. Відповідно до належної міжнародної практики, він повинен бути прийнятий у відкритий та інклюзивний спосіб, та будь-які зміни щодо

¹⁸⁰ Відповідно до пункту 25 [Стамбульського документу ОБСЄ 1999 року](#), держави-учасниці ОБСЄ зобов'язуються “негайно реагувати на оцінки та рекомендації БДПЛ щодо виборів”. Виконання попередніх рекомендацій БДПЛ оцінює наступним чином: рекомендації 16, 21 та 28 з остаточного звіту щодо позачергових виборів Президента України 2014 року переважно були виконані. Рекомендації 4, 6, 10 та 12 з остаточного звіту щодо позачергових виборів Президента України 2014 року були частково виконані. Рекомендація 15 з остаточного звіту щодо позачергових виборів депутатів Верховної Ради України 2014 року переважно була виконана. Рекомендації 6, 11 та 13 з остаточного звіту виборів депутатів Верховної Ради України 2014 року були частково виконані. Див. також [paragraph25.odihr.pl](#).

- фундаментальних аспектів виборчої системи повинні набути чинності не менше ніж за один рік до проведення виборів. ЦВК повинна ухвалити всі необхідні постанови для доповнення законодавства.
2. Слід приділити серйозну увагу перегляду порядку формування та призначення членів ОВК та ДВК, в тому числі шляхом встановлення обґрунтованої максимальної кількості членів комісій, яка відповідає фактичним потребам. Також слід розглянути можливість формування постійно діючих ОВК.
 3. Оскільки вибори президента проводяться в єдиному загальнодержавному виборчому окрузі, можна відмінити вимогу щодо обґрунтування запиту про тимчасову зміну місця голосування. Процедура може бути спрощена шляхом надання виборцям дозволу подавати запити в електронній формі та зберігаючи такі зміни протягом більше ніж одного туру голосування. Подання запитів через довірену особу також може бути дозволено виборцям, які тимчасово не можуть самостійно пересуватись. Крім того, виборцям, зареєстрованим у місцях, де голосування не може бути організоване, може бути дозволено подавати запити в будь-який ВВР.
 4. Органи влади, політичні партії та кандидати повинні докласти зусиль для забезпечення чіткого розподілу між правами та зобов'язаннями у їхній офіційній ролі та їхньою діяльністю в якості кандидата.
 5. Нормативно-правова база щодо фінансування виборчих кампаній може бути в подальшому посилена з метою гарантування того, що фінансування кампаній третіми сторонами та внески в матеріальній формі не порушують положень закону та вимог до звітності. Слід встановити стримуючі та пропорційні санкції. НАЗК може бути призначене єдиним незалежним наглядовим органом для нагляду за дотриманням законодавства про фінансування кампаній та розслідування порушень, та повинно мати достатньо повноважень, прав та ресурсів.
 6. Для забезпечення прозорого й надійного виборчого процесу, ЦВК та ОВК повинні розглядати всі скарги по суті, незалежно від технічних недоліків, та розглядати їх неупереджено під час відкритих засідань, оприлюднюючи всі скарги та рішення. Суди повинні застосовувати широке тлумачення закону щодо прийнятності та приймати рішення та проекти рішень за справами, спираючись на обґрунтовану та цілісну правову основу. Слід також застосувати заходи для забезпечення більшої послідовності у судових рішеннях.
 7. Порядок подання скарг потребує внесення змін з метою усунення одночасних юрисдикцій та забезпечення більш спрощеного та узгодженого процесу, подальшого розширення прав учасників виборчого процесу щодо подання скарг, та скасування автоматичного відхилення скарг з технічних причин. Якщо скарги подаються до невідповідної установи, така установа повинна бути зобов'язана передати їх у належну устанovu. Можливо запровадження процедури подання скарг в електронній формі, а також розробка стандартної форми скарги. Вимогу законодавства щодо виключення імен із судових рішень слід скасувати.
 8. Верховна Рада України повинна захистити редакційну незалежність суспільного мовника шляхом забезпечення достатнього фінансування та надання повної фінансової автономії. Достатнє та стабільне фінансування дозволило б “UA:Суспільне” виступати альтернативою високо заполітизованому та контрольованому приватному сектору ЗМІ.

В. ІНШІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Управління виборчим процесом

9. Слід приділити серйозну увагу встановленню строків для заміни членів комісій до дня голосування.
10. Слід прийняти ефективні заходи для посилення процедури набору та методів підготовки членів комісій для забезпечення професійного складу комісій, з належною винагородою, що відповідає обсягам їх роботи. Для укріплення професійного потенціалу виборчих комісій, ЦВК та ОВК можуть проводити періодичні тренінги із сертифікацією потенційних членів ДВК, метою яких буде створення реєстру сертифікованих кадрів.
11. ЦВК повинна розробити комплексний план навчання та інформування виборців, в тому числі плани для декількох цільових аудиторій, таких як ВПО, особи з інвалідністю та виборці, які вперше беруть участь у голосуванні, у тісній співпраці з організаціями, які представляють такі групи. Інформаційна робота серед виборців та інформаційні матеріали для людей з інвалідністю повинні бути розроблені відповідно до стандартів доступності.

Реєстрація виборців

12. Можна розглянути питання скорочення строків, встановлених законодавством для друку попередніх списків виборців з метою надання виборцям більш тривалого часу для перевірки списків виборців та подання запиту щодо внесення змін в разі необхідності. Також слід розглянути проведення інформаційної кампанії для виборців з метою підвищення обізнаності виборців щодо можливості перевірки своїх даних у реєстрі та можливості подання запиту про внесення змін.

Реєстрація кандидатів

13. Слід відмінити вимогу щодо перевірки та схвалення передвиборних програм кандидатів.

Умови здійснення передвиборної агітації

14. Слід приділити увагу питанню внесення змін до законодавства з метою уточнення визначення виборчих порушень, в тому числі зловживання адміністративними ресурсами під час виборчих кампаній та підкупу виборців, та застосування адекватних та співрозмірних санкцій. Правоохоронні органи повинні вжити заходів для забезпечення ефективного та негайного розслідування всіх випадків підкупу виборців та зловживання адміністративним ресурсом, незалежно та неупереджено, та притягнення винних до відповідальності відповідно до законодавства.

Фінансування кампаній

15. Для забезпечення більш конкурентних умов та обмеження впливу грошових коштів на кампанії, слід розглянути можливість застосування заходів для запобігання витраті надмірних сум на фінансування кампаній, в тому числі шляхом встановлення лімітів витрат.

16. НАЗК повинно забезпечити належне розслідування та покарання щодо всіх випадків порушень та недотримання правил фінансування кампаній. Для удосконалення своєї наглядової функції в майбутньому, НАЗК у співпраці з іншими правоохоронними органами повинно розглянути питання щодо проведення всебічного розслідування питання фінансування виборчих кампаній під час виборів, що відбулись, в тому числі будь-якого фінансування третіми особами та зловживання державними ресурсами.

Засоби масової інформації

17. Компетентні органи повинні вжити всіх необхідних заходів для захисту журналістів, зокрема тих, хто розслідує та робить репортажі з чутливих питань, від нападів та будь-яких обмежень до їх власної діяльності. Усі посягання на свободу засобів масової інформації повинні бути належним чином розслідувані та взяті до уваги, а закон повинен застосовуватися послідовно та ефективно.
18. Закон про вибори повинен встановлювати адекватну систему санкцій за порушення положень пов'язаних із діяльністю ЗМІ. Спираючись на гарантії повної незалежності, НРУТР повинна належним чином виконувати свої зобов'язання для забезпечення відповідності телерадіомовлення чинному законодавству. Рішення НРУТР повинні прийматися своєчасно та оприлюднюватися під час виборчої кампанії.

Скарги та апеляції

19. Слід розглянути питання щодо посилення загальної нормативно-правової бази, що регулює питання правопорушень у виборчих справах. МВС може провести комплексний аудит ефективності роботи поліції у питаннях розгляду та розслідування злочинів на виборах президента, а також переглянути відповідну політику та практику, та посилити потенціал поліції відповідно до винесених уроків. Місцеві суди можуть вживати заходи для підвищення послідовності та ефективності у винесенні рішень за виборчими правопорушеннями.

Національні та міжнародні спостерігачі

20. Політичні партії, кандидати та громадські організації - спостерігачі повинні поважати чітке розділення партійного та позапартійного спостереження за виборами. ЦВК може розглянути можливість запровадження механізму попередження у випадку зловживань спостереженням учасниками виборів без втручання у законне спостереження.
21. Нормативно-правову базу що регулює питання акредитації спостерігачів від неурядових громадських організацій слід переглянути з метою забезпечення спостерігачам чіткого права на спостереження за всіма етапами виборчого процесу, в тому числі формуванням ОВК та роботою ЦВК, з початку виборчого процесу.

День голосування

22. Слід посилити вимоги щодо збереження таємниці голосування. Цього можна досягти шляхом докладання зусиль до проведення інформаційної роботи із виборцями, в тому числі шляхом розміщення відповідної інформації на виборчих дільницях. Слід також розглянути можливість запровадження вимоги щодо обов'язкового згинання бюлетенів для голосування.

23. Слід застосувати додаткові заходи для подальшого спрощення вільного доступу до виборчих діляниць та участі у виборах виборців з інвалідністю. При цьому, якщо це можливо, необхідно забезпечити дотримання принципів універсального дизайну та розумної доступності.
24. Слід розглянути можливість перегляду способів виплати винагороди членам ДВК. Оплата за виконану роботу повинна бути адекватною та пропорційною їхньому навантаженню.
25. Практичні аспекти процесу підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування потребують перегляду з метою полегшення отримання та обробки виборчих матеріалів у ніч виборів та забезпечення одночасної обробки документів від декількох ДВК; при цьому буде забезпечена прозорість цього процесу.

ДОДАТОК І – РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ

Перший тур, 31 березня 2019 року

Вибори президента України 2019 р., Протокол з остаточними результатами першого туру	Загальна кількість у остаточному протоколі	Виборчі дільниці за межами країни
Кількість виборців, внесених до списків виборців на виборчих дільницях, на яких голосування було проведено	30,047,302	435,046
Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені	18,894,854	55,037
Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні	18,893,864	55,031
Кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними	224,600	337

Кандидат	Кількість голосів	Відсоток голосів
Геннадій БАЛАШОВ	32,872	0.17%
Роман БЕЗСМЕРТНИЙ	27,182	0.14%
Ольга БОГОМОЛЕЦЬ	33,966	0.17%
Інна БОГОСЛОВСЬКА	18,482	0.09%
Юрій БОЙКО	2,206,216	11.67%
Віктор БОНДАР	22,564	0.11%
Олександр ВАЩЕНКО	5,503	0.02%
Олександр ВІЛКУЛ	784,274	4.15%
Микола ГАБЕР	5,433	0.02%
Анатолій ГРИЦЕНКО	1,306,450	6.91%
Олександр ДАНИЛЮК	4,648	0.02%
Юрій ДЕРЕВ'ЯНКО	19,542	0.1%
Василь ЖУРАВЛЬОВ	8,453	0.04%
Володимир ЗЕЛЕНСЬКИЙ	5,714,034	30.24%
Сергій КАПЛІН	14,532	0.07%

Юрій КАРМАЗІН	15,965	0.08%
Ілля КИВА	5,869	0.03%
Аркадій КОРНАЦЬКИЙ	4,494	0.02%
Руслан КОШУЛИНСЬКИЙ	307,244	1.62%
Віктор КРИВЕНКО	9,243	0.04%
Віталій КУПРІЙ	4,508	0.02%
Юлія ЛИТВИНЕНКО	20,014	0.10%
Олег ЛЯШКО	1,036,003	5.48%
Олександр МОРОЗ	13,139	0.06%
Валентин НАЛИВАЙЧЕНКО	43,239	0.22%
Роман НАСИРОВ	2,579	0.01%
Андрій НОВАК	5,587	0.02%
Сергій НОСЕНКО	3,114	0.01%
Володимир ПЕТРОВ	15,587	0.08%
Петро ПОРОШЕНКО	3,014,609	15.95%
Руслан РИГОВАНОВ	5,230	0.02%
Віталій СКОЦИК	15,118	0.08%
Ігор СМЕШКО	1,141,332	6.04%
Олександр СОЛОВ'ЙОВ	5,331	0.02%
Сергій ТАРУТА	18,918	0.10%
Юлія ТИМОШЕНКО	2,532,452	13.4%
Юрій ТИМОШЕНКО	117,693	0.62%
Ігор ШЕВЧЕНКО	18,667	0.09%
Олександр ШЕВЧЕНКО	109,078	0.57%

Джерело: [веб-сайт ЦВК](#)

Другий тур, 21 квітня 2019 року

Вибори президента України 2019 р., Протокол результатів другого туру	Загальна кількість у остаточному протоколі	Виборчі дільниці за межами країни
Кількість виборців, внесених до витягів зі списків виборців на виборчих дільницях для голосування за місцем перебування	706,801	–
Кількість виборців, внесених до списків виборців на виборчих дільницях, на яких голосування було проведено	30,105,004	449,174
Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені	18,492,086	59,834
Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні	18,491,837	59,830
Кількість виборчих бюлетенів, визнаних недійсними	427,841	885

Кандидат	Кількість голосів	Відсоток голосів
Володимир ЗЕЛЕНСЬКИЙ	13,541,528	73.22%
Петро ПОРОШЕНКО	4,522,450	24.45%

Джерело: [веб-сайт ЦВК](#)

ДОДАТОК II – ПЕРЕЛІК СПОСТЕРІГАЧІВ МІЖНАРОДНОЇ МІСІЇ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

ПЕРШИЙ ТУР

Паламентська Асамблея ОБСЄ

Ilkka	Kanerva	Спеціальний Координатор (1 тур)	Фінляндія
Georgi	Tsereteli	Спеціальний Координатор (2 тур)	Грузія
Doris	Barnett	Голова делегації	Німеччина
Christian	Hafenecker	Член ПА	Австрія
Katharina	Kucharowits	Член ПА	Австрія
Reinhold	Lopatka	Член ПА	Австрія
Anna	Starovoytova	Член ПА	Білорусь
Pol	Van den Driessche	Член ПА	Бельгія
Desislava	Atanasova	Член ПА	Болгарія
Addie Mark	Warawa	Член ПА	Канада
Boris	Wrzesnewskyj	Член ПА	Канада
Colin	Deacon	Член ПА	Канада
David	Christopherson	Член ПА	Канада
Kerry	Diote	Член ПА	Канада
Hedy	Fry	Член ПА	Канада
James	Maloney	Член ПА	Канада
Mary Ann	Mihychuk	Член ПА	Канада
Michael Lewis	Macdonald	Член ПА	Канада
Peter	Fonseca	Член ПА	Канада
Wayne	Easter	Член ПА	Канада
William James	Eglinski	Член ПА	Канада
Robert	Podolnjac	Член ПА	Хорватія
Kyriakos	Hadjiyianni	Член ПА	Кіпр
	Charalambides	Член ПА	
Irene	Papapavlou		Кіпр
Jan	Bauer	Член ПА	Чеська Республіка
Jan	Hornik	Член ПА	Чеська Республіка
Jan	Zaloudik	Член ПА	Чеська Республіка
Josef	Hajek	Член ПА	Чеська Республіка
Karla	Marikova	Член ПА	Чеська Республіка
Ladislav	Vaclavec	Член ПА	Чеська Республіка
Pavel	Plzak	Член ПА	Чеська Республіка
Jaanus	Marrandi	Член ПА	Естонія
Mart	Nutt	Член ПА	Естонія
Mati	Raidma	Член ПА	Естонія
Didier	Paris	Член ПА	Франція
Sereine	Mauborgne	Член ПА	Франція
Andreas	Schwarz	Член ПА	Німеччина
Christoph	Neumann	Член ПА	Німеччина
Paul Viktor	Podolay	Член ПА	Німеччина
Anastasia	Gkara	Член ПА	Греція
Maria	Theheriti	Член ПА	Греція

Alan	Farrel	Член ПА	Ірландія
Alex	Bazzaro	Член ПА	Італія
Gianluca	Castaldi	Член ПА	Італія
Gianluca	Ferrara	Член ПА	Італія
Mauro	Del Barba	Член ПА	Італія
Paolo	Grimoldi	Член ПА	Італія
Luigi	Augussory	Член ПА	Італія
Emanuele	Scagliusi	Член ПА	Італія
Paola	Taverna	Член ПА	Італія
Vito	Vattuone	Член ПА	Італія
Dulat	Kustavletov	Член ПА	Казахстан
Kanat	Mussin	Член ПА	Казахстан
Yuriy	Timochshenko	Член ПА	Казахстан
Inese	Ikstena	Член ПА	Латвія
Inese	Voika	Член ПА	Латвія
Juta	Strike	Член ПА	Латвія
Lubova	Svecova	Член ПА	Латвія
Romans	Naudins	Член ПА	Латвія
Laurynas	Kasciunas	Член ПА	Литва
Gustave	Graas	Член ПА	Люксембург
Marie Josee	Lorsche	Член ПА	Люксембург
Bozena	Szydłowska	Член ПА	Польща
Grzegorz	Furgo	Член ПА	Польща
Jan	Lopata	Член ПА	Польща
Mirosław	Suchon	Член ПА	Польща
Slawomir	Nitras	Член ПА	Польща
Isabel	Santos	Член ПА	Португалія
Migel	Santos	Член ПА	Португалія
Catalin-Daniel	Fenechiu	Член ПА	Румунія
Costel	Alexe	Член ПА	Румунія
Costel Neculai	Dunava	Член ПА	Румунія
Danut	Pale	Член ПА	Румунія
Lucian	Romascanu	Член ПА	Румунія
Petru	Movila	Член ПА	Румунія
		Член ПА	Словацька
Peter	Osusky		Республіка
Anja	Bah Zibert	Член ПА	Словенія
Asa	Coenraads	Член ПА	Швеція
Carina	Odebrink	Член ПА	Швеція
Edward	Riedl	Член ПА	Швеція
Jasenko	Omanovic	Член ПА	Швеція
Lars	Thomsson	Член ПА	Швеція
Margareta	Cederfelt	Член ПА	Швеція
Maria	Stockhaus	Член ПА	Швеція
Patrik	Bjorck	Член ПА	Швеція
Sven-Olof	Sallstrom	Член ПА	Швеція
Margareta	Kiener Nellen	Член ПА	Швейцарія
Achraf	Bouali	Член ПА	Нідерланди
Albert	Van den Bosch	Член ПА	Нідерланди
John	Whittingdale	Член ПА	Велика Британія
Nigel	Mills	Член ПА	Велика Британія
Mark	Pritchard	Член ПА	Велика Британія

		Співробітник делегації	Хорватія
Milovan	Petkovic	Учасник делегації	Чеська Республіка
Silvia	Andrisova	Учасник делегації	Чеська Республіка
Katerina	Kosarikova	Учасник делегації	Фінляндія
Maria	Fagerholm	Учасник делегації	Греція
Georgios	Champouris	Учасник делегації	Італія
Laura	Lai	Учасник делегації	Латвія
Igors	Aizstrauts	Учасник делегації	Швеція
Fredrik	Svensson	Учасник делегації	Нідерланди
Arjen	Westerhoff	Гельсінкська комісія	
Kyle	Parker	США	США
		Гельсінкська комісія	
Rachel	Bauman	США	США
Marieta		Секретаріат ПА	Канада
	Samac	ОБСЄ	
		Секретаріат ПА	
Stephanie	Koltchanov	ОБСЄ	Франція
		Секретаріат ПА	
Tim	Knoblau	ОБСЄ	Німеччина
		Секретаріат ПА	
Andreas	Nothelle	ОБСЄ	Німеччина
		Секретаріат ПА	
Guido	Almerigona	ОБСЄ	Італія
		Секретаріат ПА	Італія
Anna	Di Domenico	ОБСЄ	
		Секретаріат ПА	Італія
Roberto	Montella	ОБСЄ	
		Секретаріат ПА	Італія
Francesco	Pagani	ОБСЄ	
		Секретаріат ПА	
Dimitrije	Todoric	ОБСЄ	Сербія
Nat	Parry	Секретаріат ПА	США
		ОБСЄ	

Парламентська Асамблея Ради Європи

Angela	Smith	Голова делегації	Велика Британія
Edmon	Marukyan	Член ПА	Арменія
Stefan	Schennach	Член ПА	Австрія
Nagif	Hamzayev	Член ПА	Азербайджан
Ulla	Sandbæk	Член ПА	Данія
Andres	Herkel	Член ПА	Естонія
Alexandra	Louis	Член ПА	Франція
André	Vallini	Член ПА	Франція
Jacques	Le Nay	Член ПА	Франція
Nicole	Duranton	Член ПА	Франція
Gyde	Jensen	Член ПА	Німеччина
Matern	Von Marshall	Член ПА	Німеччина
Tabea	Rössner	Член ПА	Німеччина
Birgir	Thorarinsson	Член ПА	Ісландія
Andrea	Orlando	Член ПА	Італія
Roberto	Rampi	Член ПА	Італія

Egidijus	Vareikis	Член ПА	Литва
Emanuelis	Zingeris	Член ПА	Литва
Mart	van de Ven	Член ПА	Нідерланди
Tiny	Kox	Член ПА	Нідерланди
Emilie Enger	Mehl	Член ПА	Норвегія
Vetle	Wang Soleim	Член ПА	Норвегія
Aleksander	Pociej	Член ПА	Польща
Edite	Estrela	Член ПА	Португалія
Corneliu	Cozmanciuc	Член ПА	Румунія
Gheorghe-Dinu	Socotar	Член ПА	Румунія
Ann-Britt	Asebol	Член ПА	Швеція
Boriana	Aberg	Член ПА	Швеція
Momodou	Malcolm Jallow	Член ПА	Швеція
Alfred	Heer	Член ПА	Швейцарія
Pierre-Alain	Fridez	Член ПА	Швейцарія
David	Blencathra	Член ПА	Велика Британія
Tara	Blencathra	Член ПА	Велика Британія
Ian	Murray	Член ПА	Велика Британія
Simon	Russel	Член ПА	Велика Британія
Serguei	Kouznetsov	Венеціанська комісія	Франція
Rafael	Rubio	Венеціанська комісія	Іспанія
Daniele	Gastl	Секретаріат ПАРЄ	Франція
Bogdan	Torcatoriu	Секретаріат ПАРЄ	Румунія
Anne	Godfrey	Секретаріат ПАРЄ	Велика Британія

Парламентська Асамблея НАТО

Michal	Szczerba	Голова делегації	Польща
Hristo Georgiev	Gadzhev	Член ПА	Болгарія
Helena	Langsadlova	Член ПА	Чеська Республіка
Jan	Lipavsky	Член ПА	Чеська Республіка
Pavel	Zacek	Член ПА	Чеська Республіка
Tomas	Jirsa	Член ПА	Чеська Республіка
Philippe	Michel-Kleisbauer	Член ПА	Франція
Adriano	Paroli	Член ПА	Італія
Luigi	Iovino	Член ПА	Італія
Matteo Luigi	Bianchi	Член ПА	Італія
Michele	Sodano	Член ПА	Італія
Aleksandrs	Kirsteins	Член ПА	Латвія
Juozas	Olekas	Член ПА	Литва
Adam	Szlapka	Член ПА	Польща
Bartosz	Jozwiak	Член ПА	Польща
Zan	Mahnic	Член ПА	Словенія
Henrik	Bliddal	Секретаріат ПА НАТО	Данія
Svitlana	Svyetova	Секретаріат ПА НАТО	Бельгія

Європейський Парламент

Dariusz	Rosati	Голова делегації (1 тур)	Польща
Rebecca	Harms	Голова делегації (2 тур)	Німеччина

Josef	Weidenholzer	Депутат ЄП	Австрія
Laima	Andrikiene	Депутат ЄП	Литва
Valentinas	Mazuronis	Депутат ЄП	Литва
Ana	Gomes	Депутат ЄП	Португалія
José Inacio	Faria	Депутат ЄП	Португалія
Anna Maria	Corazza Bildt	Депутат ЄП	Швеція
Brigitte	Bataille	Політична група	Бельгія
Paolo	Bergamaschi	Політична група	Італія
Robert	Golanski	Політична група	Польща
Cristina	Castagnoli	Секретаріат ЄП	Італія
Doichin	Golanski	Секретаріат ЄП	Болгарія
Karl	Minaire	Секретаріат ЄП	Франція
Montse	Gabás	Секретаріат ЄП	Іспанія

Короткострокові спостерігачі БДПЛ/ОБСЄ

Blerina	Boçi	Албанія
Elvana	Kurti	Албанія
Tatevik	Gevorgyan	Арменія
Clemens	Droessler	Австрія
Teresa	Exenberger	Австрія
Astrid	Holzinger	Австрія
Andrea	Jakober	Австрія
Gunther	Neumann	Австрія
Dominik	Rasting	Австрія
Rainer	Ruge	Австрія
Gunel	Safarova	Азербайджан
Ilkin	Shahbazov	Азербайджан
Els	Candaele	Бельгія
Pierre	Lanotte	Бельгія
Kalina	Cholakova	Болгарія
Aurangzaib	Ansari	Канада
Mathieu	Arsenault	Канада
Tanya	Bednarczyk	Канада
Larry	Bennett	Канада
Donald	Boudreault	Канада
Vincent	Charron	Канада
David	Crew	Канада
Brygida	Cross	Канада
Lloyd	Dalziel	Канада
Uday	Dayal	Канада
Debora	Desrosiers	Канада
Sumita	Dixit	Канада
Frederic	Dufour	Канада
Stephanie	Duhaime	Канада
Theodore	Gardiner	Канада
Nima	Ghomeshi	Канада
Jason	Golinowski	Канада
Benny	Guttman	Канада
Alexander	Hetmanczuk	Канада
Paul	Hong	Канада
Michel	Huneault	Канада
Kateryna	Ivanchenko	Канада
Mathieu	Jacques	Канада
Lowella	Kagaoan	Канада
Andrew	Kendle	Канада
Danylo	Korbabicz	Канада
Alla	Kostylova	Канада
Nicholas	Krawetz	Канада
Jeffrey	Kress	Канада
Magda	Lakhani	Канада
Nadia	Lapczak	Канада
Mélanie	Loisel	Канада
Mariam Asngar	Loneban	Канада

Elizabeth	Luke	Канада
Nicole	Lunstead	Канада
David	Macdonald	Канада
Heather	Macintosh	Канада
Bohdan	Maslo	Канада
Jennifer	May	Канада
Kelly	Murdock	Канада
Pierre	Mychaltchouk	Канада
Viktoriya	Novak	Канада
Jennifer	Olchoway	Канада
Kelly	Patrick	Канада
Kimberly	Phillips	Канада
Genevieve	Proulx	Канада
Barbara	Puszkas	Канада
Meghan	Riley	Канада
Daniel	Rodrique	Канада
Linda	Rubuliak	Канада
Sara	Skinner	Канада
Katie	Szymanski	Канада
Andrij	Teliszewsky	Канада
Conrad	Tiedeman	Канада
Darcy	Tkachuk	Канада
Laryssa	Toroshenko	Канада
Denys	Volkov	Канада
Michael	Walker	Канада
Michele	Western	Канада
Krystyna	Danova	Чеська Республіка
Petr	Franc	Чеська Республіка
Martin	Hosek	Чеська Республіка
Adam	Hradilek	Чеська Республіка
Martin	Janku	Чеська Республіка
Jiri	Klepetko	Чеська Республіка
Petra	Kratochvilova	Чеська Республіка
Dan	Macek	Чеська Республіка
Petra	Netuková	Чеська Республіка
Tomas	Pavlicek	Чеська Республіка
Ladislav	Prochazka	Чеська Республіка
Josef	Rehor	Чеська Республіка
Hana	Snajdrova	Чеська Республіка
Roman	Stanek	Чеська Республіка
Nina	Stredel	Чеська Республіка
Pavel	Trousil	Чеська Республіка
Valdemar	Uruba	Чеська Республіка
Grethe	Bille	Данія
John	Geary	Данія
Nana	Hansen	Данія
Svend	Hansen	Данія
Søren	Hastrup	Данія
Victor	Hjort	Данія
Birgit	Hjortlund	Данія
Thorkild	Høyer	Данія

Søren	Hvalkof	Данія
Bo	Jensen	Данія
Jonas	Jepsen	Данія
Torsten	Juul	Данія
Henrik	Karlsen	Данія
Klaus	Koenig	Данія
Allan	Kristensen	Данія
Halfdan	Lynge-Mangueira	Данія
Lars	Nyholm	Данія
Flemming	Pedersen	Данія
Ingegerd	Petersen	Данія
Lars Peder	Poulsen-Hansen	Данія
Lene Tybjærg	Schacke	Данія
Hanne	Severinsen	Данія
Otto Erik	Sorensen	Данія
Palle	Staffe	Данія
Michael	Sternberg	Данія
Dagmar	Thomsen	Данія
Michael	Trangbæk	Данія
Anemette	Vestergaard	Данія
Bo	Weber	Данія
Wagn	Winkel	Данія
Aimar	Altosaar	Естонія
Gita	Kalmet	Естонія
Kristi	Kraavi-Käerdi	Естонія
Ingrid	Roger	Естонія
Risto	Roos	Естонія
Birgit	Autere	Фінляндія
Miriam	Bensky	Фінляндія
Kimmo	Collander	Фінляндія
Minna	Hallenberg	Фінляндія
Matti	Heinonen	Фінляндія
Tomi	Jansson	Фінляндія
Mikko	Patokallio	Фінляндія
Henrik	Veikanmaa	Фінляндія
Erik	Werner	Фінляндія
Julien	Arnoult	Франція
Xavier	Barré	Франція
Alexandra	Bellin	Франція
Jessica	Berthereau	Франція
Peggy	Corlin	Франція
Philippe	Dardant	Франція
Anne	De Tinguy	Франція
Pascal	Delumeau	Франція
Emmanuel	Dreyfus	Франція
Camille	Forite	Франція
Myriam	Gaume	Франція
Alix	Genetay	Франція
Marc	Gruber	Франція
Salomé	Gueorguiev	Франція
Catherine	Iffly	Франція

Thibaud	Kurtz	Франція
Roman	Kwiatkowski	Франція
Pascale	Le Hel	Франція
Quentin	Lopinot	Франція
Mounia	Malki	Франція
Marie	Maublanc	Франція
Salim	Mejahdi	Франція
Clément	Mondamert-Chartron	Франція
Amirouche	Nedjaa	Франція
Catherine	Pascal	Франція
Rémi	Pellerin	Франція
Christine	Piltant	Франція
Cécile	Polivka	Франція
Segolene	Tavel	Франція
Pascal	Vagogne	Франція
Magali	Vuillaume	Франція
Andrzej	Wocial	Франція
Frank	Aischmann	Німеччина
Hans-Wulf	Bartels	Німеччина
Johanna	Berger	Німеччина
Franziska	Best	Німеччина
Tanja	Beyer	Німеччина
Juergen	Binder	Німеччина
Fritz	Birnstiel	Німеччина
Stefan	Bitterle	Німеччина
Carina	Böttcher	Німеччина
Katharina	Braig	Німеччина
Judith	Brand	Німеччина
Edgar	Brueser	Німеччина
Jan	Busch	Німеччина
Regina	Cordes Larson	Німеччина
Ulrike	Dr. Rockmann	Німеччина
Stefanie	Dufaux	Німеччина
Dominika	Eichstaedt	Німеччина
Jochen	Frede	Німеччина
Hanns	Freund	Німеччина
Maximilian	Fritschen	Німеччина
Nels	Haake	Німеччина
Harald	Haendel	Німеччина
Ansgar	Hannoever	Німеччина
Harald	Happel	Німеччина
Miguel	Haubrich Seco	Німеччина
Bernhard	Heck	Німеччина
Maria	Herkenhoff	Німеччина
Philipp	Jahn	Німеччина
Michael	Jelonek	Німеччина
Hartwig	Kaboth	Німеччина
Hans	Kaetzler	Німеччина
Dirk	Kamm	Німеччина
Tillmann	Keber	Німеччина
Christian	Keilbach	Німеччина

Sven	Kindt	Німеччина
Helmut	Klawonn	Німеччина
Rainer	Kleffel	Німеччина
Andrea	Kolb	Німеччина
Melanie	Köller	Німеччина
Annelie	Koschella	Німеччина
Niklas	Kossow	Німеччина
Jutta	Krause	Німеччина
Jens	Kreibaum	Німеччина
Florian	Krick	Німеччина
Eva-Maria	Lauckner	Німеччина
Markus	Lauer	Німеччина
Christoph	Laug	Німеччина
Joerg	Lehnert	Німеччина
Edel-Rainer	Lingenthal	Німеччина
Nikolai	Link	Німеччина
Heiko	Meinhardt	Німеччина
Frank	Meyke	Німеччина
Anja	Mihr	Німеччина
Aron	Mir Haschemi	Німеччина
Edith	Müller	Німеччина
Dirk	Neumeister	Німеччина
Rolf	Nikel	Німеччина
Martin	Ohlsen	Німеччина
Reinhold	Osterhus	Німеччина
Thomas	Oye	Німеччина
Julia	Peters	Німеччина
Eberhard	Pohl	Німеччина
Norbert	Reiner	Німеччина
Elenor	Richter-Lyonette	Німеччина
Michael	Riepl	Німеччина
Hans-Heinrich	Rieser	Німеччина
Iona	Salaba	Німеччина
Ingo	Schiermeyer	Німеччина
Volker	Schiller	Німеччина
Elisabeth	Schmitz	Німеччина
Hans-Heinrich	Schneider	Німеччина
Ursula	Schulze-Aboubacar	Німеччина
Marina	Schuster	Німеччина
Ulrich	Seel	Німеччина
Ilja	Skrylnikow	Німеччина
Benjamin	Smale	Німеччина
Heidrun	Smers	Німеччина
Sabine	Smolka-Gunsam	Німеччина
Alexandra	Thein	Німеччина
Joachim	Tschesch	Німеччина
Thomas	Vogel	Німеччина
Florian	Wegelein	Німеччина
Sarah	Widmaier	Німеччина
Bianca	Wieland	Німеччина
Peter	Wittschorek	Німеччина

Markus	Ziener	Німеччина
Richard	Zweig	Німеччина
Zsuzsanna	Baracsi	Угорщина
Marianna	Börcsök	Угорщина
Viktor	Milanov dr.	Угорщина
Christian	Nusser	Угорщина
Attila	Varga	Угорщина
Steinunn	Hannesdottir	Ісландія
Ragnar	Thorvardarson	Ісландія
John	Burke	Ірландія
Eric	Byrne	Ірландія
Therese	Caherty	Ірландія
Anna	Conlan	Ірландія
Kieran	Dalton	Ірландія
Patrick	Donnelly	Ірландія
John	Durnin	Ірландія
Brian	Fagan	Ірландія
Kevin	Grogan	Ірландія
Mark	Hearns	Ірландія
Thomas	Kelly	Ірландія
Frank	Kennefick	Ірландія
Eithne	Macdermott	Ірландія
Peter	Marron	Ірландія
Seamus	Martin	Ірландія
Michael	Mc Loughlin	Ірландія
Padraic	McDunphy	Ірландія
Maura	Moran	Ірландія
Orla	Nifhagain	Ірландія
John	O'Connor	Ірландія
Kieran	O'Reilly	Ірландія
Joseph	Scanlon	Ірландія
Antonio	Armellini	Італія
Giorgio	Cella	Італія
Chiara	D'alessandro	Італія
Aldo	Dell'ariccia	Італія
Giuseppe	Di Iuccia	Італія
Elena	Ferrero	Італія
Alessandro	Figus	Італія
Valentino	Izzo	Італія
Fabiana	Ortugno	Італія
Giulia	Stefano	Італія
Veniamin	Alayev	Казахстан
Talgat	Kaliyev	Казахстан
Plyas	Kurmanov	Казахстан
Asset	Mukashev	Казахстан
Marina	Sabitova	Казахстан
Zhilkibaeva	Xeniya	Казахстан
Ernek	Turgunaliyev	Киргистан
Ainura	Usupbekova	Киргистан
Inese	Balode	Латвія
Janis	Kalva	Латвія

Mindaugas	Genys	Литва
Milda	Gostautaite	Литва
Taras	Ivanec	Литва
Evaldas	Labanauskas	Литва
Julius	Lizūnas	Литва
Arvydas	Paldavicius	Литва
Corina	Moroi	Молдова
Inna	Vrînceanu	Молдова
Milivoje	Krivokapic	Чорногорія
Nikola	Mugosa	Чорногорія
Catharina	Appel	Нідерланди
Gerrit	Bouwhuis	Нідерланди
Arne	Brandsma	Нідерланди
Johanna	Schokkenbroek	Нідерланди
Robbert	Sedee	Нідерланди
Esther	Van den Heuvel	Нідерланди
Sara	Van Halsema	Нідерланди
Erik	Verheul	Нідерланди
Marc	Vogelaar	Нідерланди
Agnes	Wagenaar	Нідерланди
Martina	Vranesh	Македонія
Hilde	Austad	Норвегія
Kari	Hesselberg	Норвегія
Julian	Kramer	Норвегія
Anne	Kroepelien	Норвегія
Annie	Magnus	Норвегія
Astrid	Moen	Норвегія
John	Myraunet	Норвегія
Gunnhild	Naas	Норвегія
Tom	Røseth	Норвегія
Sven	Simonsen	Норвегія
Anne	Skatvedt	Норвегія
Ellen	Stie	Норвегія
Per	Svartefoss	Норвегія
Nina	Wessel	Норвегія
Robert	Bak	Польща
Krzysztof	Berg	Польща
Tomasz	Bladyniec	Польща
Roland	Chojnacki	Польща
Arkadiusz	Cygan	Польща
Monika	Ekler	Польща
Krzysztof	Ignatowicz	Польща
Justyna	Kaluza	Польща
Mateusz	Kamionka	Польща
Beata	Kapinos	Польща
Roman	Kowalczyk	Польща
Veranika	Laputka	Польща
Malgorzata	Latkiewicz-Pawlak	Польща
Ireneusz	Lustyk	Польща
Zofia	Lutkiewicz	Польща
Iwo	Magierski	Польща

Ewa	Maslanka	Польща
Katarzyna	Materkowska	Польща
Barbara	Mrowka-Jasiecka	Польща
Krzysztof	Naumczuk	Польща
Monika	Olow	Польща
Marian	Orlikowski	Польща
Jan	Osiński	Польща
Anna	Ostapczuk	Польща
Bartlomiej	Ostrowski	Польща
Marcin	Pawlak	Польща
Miłosz	Pieńkowski	Польща
Przemyslaw	Postolski	Польща
Agata	Rzewuska	Польща
Arkadiusz	Semeniuk	Польща
Joanna	Smigiel	Польща
Marika	Staszowska	Польща
Aleksandra	Synowiec	Польща
Michal	Szczygielski	Польща
Andrzej	Szeptycki	Польща
Marta	Szlifyrska	Польща
Justyna	Szymańska	Польща
Elżbieta	Tokarska	Польща
Łukasz	Weremiuk	Польща
Anna	Woźniak-Biriukova	Польща
Lucília	Graça	Португалія
Catalina-oana	Ani	Румунія
Teodorescu	Bettina	Румунія
Aurelia	Domnitanu	Румунія
Ioana Marie	Dumitriu	Румунія
Cosmin dragos	Laza	Румунія
Vasile	Rotaru	Румунія
Nicolae-aurelian	Rugina	Румунія
Mihaela	Rutjens	Румунія
Matúš	Korba	Словачія
Lucia	Privrel	Словачія
Hana	Vermesova	Словачія
Robert	Zolak	Словачія
Gregor	Frank	Словенія
Filip	Tunjić	Словенія
Blanca	De Toledo	Іспанія
Luis	Garranzo Asensio	Іспанія
Elena	Gomez Vidal	Іспанія
Laura	Hernandez Perez	Іспанія
Maria	Montero Arce	Іспанія
Francisco manuel	Pousa Caballero	Іспанія
Pedro	Vicente Martinez	Іспанія
Bengt	Almqvist	Швеція
Emma	Backlund	Швеція
Knut	Bergknut	Швеція
Jan	Bolling	Швеція
Sven	Bringholm	Швеція

Gunilla	Davidsson	Швеція
Carl	Ekstedt	Швеція
Anna	Enarsson	Швеція
Rick	Forsling	Швеція
Karin	Grahn	Швеція
Vera	Häggbloom	Швеція
Karin	Hedlund	Швеція
Lars	Hols	Швеція
Klas	Hult	Швеція
Evy	Jansson	Швеція
Bernt	Karlsson	Швеція
Maria	Lagus	Швеція
Erik	Larsson	Швеція
Lena	Larsson	Швеція
Arvid	Liden	Швеція
Per	Nilsson	Швеція
Jenny	Nilsson	Швеція
Sven	Nygren	Швеція
Haakan	Nyman	Швеція
Ulf	Ottosson	Швеція
Christina	Perez Berglund	Швеція
Erik	Persson	Швеція
Jan	Pettersson	Швеція
Claes	Pile	Швеція
Maximo	Prades Barcelo	Швеція
Bengt	Sjöberg	Швеція
Ewa	Soderberg Kovacs	Швеція
Zackie	Ströje Wilkens	Швеція
Inga	Sundberg	Швеція
Ylva	Sundqvist	Швеція
Hans-Ivar	Swärd	Швеція
Bo	Tallberg	Швеція
Johan	Tejpar	Швеція
Hans	Uggla	Швеція
Erik	Wandler	Швеція
Manne	Wängborg	Швеція
Per	Wiik	Швеція
Carl	Wohlert	Швеція
Michele	Andreoli	Швейцарія
Christine	Beguelin Sargenti	Швейцарія
Fabrizio mario giuseppe	Comandini	Швейцарія
Sébastien	Coquoz	Швейцарія
Martin	Damary	Швейцарія
Barbara	Egger Maldonado	Швейцарія
Roman	Enzler	Швейцарія
Anna	Ifkovits Horner	Швейцарія
Francine	John	Швейцарія
Fabian	Molina	Швейцарія
Victor	Pazinski	Швейцарія
Hans-jürg	Pfaff	Швейцарія
Hans-peter	Portmann	Швейцарія

Olga	Rakic	Швейцарія
Jürgen	Störk	Швейцарія
Stefan	Ziegler	Швейцарія
Georgina	Aboud	Велика Британія
Fergus	Allan	Велика Британія
Alexander	Anderson	Велика Британія
Fiona	Anderson	Велика Британія
Trevor	Austin	Велика Британія
Richard	Balmforth	Велика Британія
Leslie	Barnfield	Велика Британія
Thomas	Bell	Велика Британія
Christopher	Bellew	Велика Британія
Helen	Brodrick	Велика Британія
Mary	Brooksbank	Велика Британія
Andrew	Caldwell	Велика Британія
Sherrida	Carnson	Велика Британія
Derek	Chappell	Велика Британія
Nathan	Cooper	Велика Британія
Anne	Cottringer	Велика Британія
Danielle	Craig	Велика Британія
Anthony	Crombie	Велика Британія
Asa	Cusack	Велика Британія
Steven	Davis	Велика Британія
Patricia	De'ath	Велика Британія
Priscilla	Dudhia	Велика Британія
Sarah	Dudley	Велика Британія
Terence	Duffy	Велика Британія
Helen teresa	Duncan	Велика Британія
John	Earls	Велика Британія
Teresa	Etim-gorst	Велика Британія
Paul	Fallon	Велика Британія
Leila	Fitt	Велика Британія
Charles	Fitzherbert	Велика Британія
Kenneth	Forbes	Велика Британія
Yolanda	Foster	Велика Британія
Steven John	Galliver-Andrew	Велика Британія
Brian	Gifford	Велика Британія
William	Goodhind	Велика Британія
Nirmala	Gopal	Велика Британія
Janet	Gunn	Велика Британія
David	Hainsworth	Велика Британія
John	Hampson	Велика Британія
Ryan	Hills	Велика Британія
Michael	Howard	Велика Британія
Peter	Hurrell	Велика Британія
Adrian	Ianson	Велика Британія
Katherine	Igras	Велика Британія
Christopher	Ingelbrecht	Велика Британія
Philip	Jol	Велика Британія
Alun	Jones	Велика Британія
Howard	Knight	Велика Британія

Melanie	Leathers	Велика Британія
Alan	Lloyd	Велика Британія
Vikram	Lopez y Royo	Велика Британія
Shaama	Malik	Велика Британія
Francis	McGinley	Велика Британія
Margaret	Nicholson	Велика Британія
Olufemi	Ogundipe	Велика Британія
Stephen	Paul	Велика Британія
Kenneth	Pickles	Велика Британія
Claire	Porter	Велика Британія
Bernard	Quoroll	Велика Британія
Michael	Sander	Велика Британія
Robin	Sellers	Велика Британія
Richard	Shelley	Велика Британія
Paul	Simon	Велика Британія
Valerie	Solomon	Велика Британія
Judith	Strachan	Велика Британія
Fredrick	Summers	Велика Британія
Annie	Syrett	Велика Британія
Maureen	Taylor	Велика Британія
David	Taylor	Велика Британія
Marc	Tilley	Велика Британія
John	Torday	Велика Британія
Aly	Verjee	Велика Британія
Paul	Wesson	Велика Британія
James	Wilson	Велика Британія
Joseph	Worrall	Велика Британія
Richard	Wright	Велика Британія
Karen	Wykurz	Велика Британія
Janet	Wynne	Велика Британія
Larissa	Abramiuk	США
Pedro	Alonso	США
Tobei	Arai	США
Ethan	Arnheim	США
David	Arnoldy	США
Bogdan	Banu	США
Anthony	Barilla	США
Richard	Barron II	США
Pamela	Barrus	США
Omar	Bartos	США
Robert	Becker	США
Howard	Bemis	США
Brian	Block	США
Mary	Bluestocking	США
Christian	Bock	США
Stephen	Bows	США
John	Brautigam	США
Shannon	Bruder	США
Jonathan	Brunson	США
Frederick	Brust	США
Cynthia	Bunton	США

Elizabeth	Callahan	США
Barbara	Cates	США
Henry	Crawford Jr	США
Scott	Cullinane	США
David	Darrin	США
Dennis	De Santis	США
Janet	Demiray	США
Orest	Deychakiwsky	США
Robert	Downes	США
Andrew	Doyle	США
John	Dwyer	США
Evan	Eberle	США
Harry	Edelman V	США
Daria	Fane	США
John	Finkbeiner Jr	США
Jarret	Fisher	США
Nina	Frankel	США
Sarah	Galt	США
Michelle	Gavin	США
Jeffrey	Gelman	США
David	Gespas	США
Andrew	Gridinsky	США
Amy	Hamblin	США
Christine	Harper	США
Robert	Hyams	США
Susan	Inman	США
Nasser	Ishaq	США
Kathleen	Johnson	США
Gail	Kalinich	США
Marsha	Kennedy	США
Daniel	Klingenberg	США
Thaddeus	Kontek	США
Tamara	Kowalski	США
Daniel	Lauer	США
Catherine	Lawrence	США
Linda	Lee	США
Heidi	Lernihan	США
George	Liber	США
Donald	Marshall	США
James	Martin	США
Sara	Martin	США
Paul	Matier	США
Karen	Mckenney	США
Hannah	Mcmillen	США
Ann	Merrill	США
Douglas	Metz	США
Mark	Morrison	США
Sarah	Moss	США
Vernon	Nelson	США
David	O'Connell	США
Tara	O'connor	США

Iris	O'roure	США
Deane W.	Parker	США
Tristan	Pierce	США
Joseph	Procak jr	США
Russell	Raymond	США
Gretchen	Reinemeyer	США
Philip	Richter	США
Cynthia	Rome	США
Emily	Rome	США
Gregory	Sarafian	США
Derek	Sarchet	США
Steven	Saum	США
Matthew	Schmidt	США
Kathy	Schnare	США
Robert	Schupp	США
Steven	Shapiro	США
Richard	Shieldhouse	США
Christopher	Siddall	США
Chris	Steineger	США
Rokey	Suleman ii	США
Eric	Sutphin	США
Arthur	Traldi	США
Bobbie jo	Traut	США
Derek	Turner	США
Armen	Vardanyan	США
Edward	Verona	США
Daniel	Villegas	США
Frederick	Vogel	США
Deborah	Walker	США
Teresa	Walsh	США
Annisa	Wanat	США
Roxanne	Weiss	США
George	White	США
Caroleen	Williams	США
Shari	Wilson	США
John	Winters	США
Nicholas george	Yiannias	США
Kimberly	Zapfel	США

Запрошені короткострокові спостерігачі МСВ БДПЛ

Hikaru	Ito	Японія
Takaaki	Kobayashi	Японія
Hiroyuki	Urabe	Японія

Короткострокові спостерігачі МСВ БДПЛ, залучені на місцях

Richard	Bisanz	Австрія
Fritz	Pokorny	Австрія

Nicola	Kim	Канада
Mavourneen	Mooney	Канада
Nathalie	Smolynec	Канада
Henrik	Larsen	Данія
Emil	Lisborg	Данія
Anne Toft	Soerensen	Данія
Anna	Anjapharidze	Грузія
Lita	Surmava	Грузія
Johannes	Baur	Німеччина
Alexandros	Boudouris	Греція
Ismiini	Panagopoulou	Греція
Eszter	Nemeth	Угорщина
Eamonn	Prendergast	Ірландія
Tjadina	Herbert	Нідерланди
Anna	Jüngen	Нідерланди
Djeyhoun	Ostowar	Нідерланди
Evelina	Schulz	Польща
Daniel Robert	Gronvius	Швеція
Linn Rebecka	Härfast	Швеція
Karolina	Jozic	Швеція
Kalle Antero	Kniivilä	Швеція
Otto Gunnar	Pagels Fick	Швеція
Sean	Loughna	Велика Британія

Запрошені короткострокові спостерігачі МСВ БДПЛ, залучені на місцях

Sanshiro	Hosaka	Японія
Yasuhiro	Ikuta	Японія

Довгострокові спостерігачі МСВ БДПЛ

Dhimiter Gjodede	Албанія
Zdzislaw Gwozdz	Австрія
Andrei Krasnyansky	Білорусь
Yelena Kovalyova	Білорусь
Anne Sochan	Канада
Daniel Nash	Канада
Eduard Nuhu	Канада
James Hart	Канада
Marc Lemieux	Канада
Oricia Krucko	Канада
Rezart Xhelo	Канада
Nellie Drozd	Канада
Dita Bicanovska	Чеська Республіка
Jana Novotna	Чеська Республіка
Olga Blatakova	Чеська Республіка
Petr Base	Чеська Республіка
Erik Thau-Knudsen	Данія
Karen Skipper	Данія
Marielise Berg-Sonne	Данія
Niels Erik Nielsen	Данія
Pia Christmas-Møller	Данія

Sofia Svensson	Данія
Soren Sonderstrup	Данія
Jens Vang	Данія
Niels Boel	Данія
Helena Laatio	Фінляндія
Petri Varjos	Фінляндія
Alexandre Benz	Франція
Beatrix Boonekamp	Франція
Frederic Oberson	Франція
Mathieu Lemoine	Франція
Nadia Yakhlaf-Lallemand	Франція
Peter Erhardy	Франція
Rodolphe Oberle	Франція
Sabine Ohayon	Франція
Lela Taliuri	Грузія
Brigitte Heuer	Німеччина
Christa Mueller	Німеччина
Ingo Buettner	Німеччина
Jana Bürgers	Німеччина
Jochen Michael Rinck	Німеччина
Jutta Bangel	Німеччина
Stefan Koepe	Німеччина
Thomas Leszke	Німеччина
Helmut Goeser	Німеччина
Petra Bornhoeft	Німеччина
Federica Raimondo	Італія
Riccardo Lepri	Італія
Vygandas Aleksandravičius	Литва
Marianne De Wit	Нідерланди
Onno Van der Wind	Нідерланди
Birgit Madslie	Норвегія
Cecilie Orestis	Норвегія
Jan Hugo Holtan	Норвегія
Trond Husby	Норвегія
Andrzej Klimczyk	Польща
Radziława Gortat	Польща
Zbigniew Cierpinski	Польща
Astrid Nunez	Швеція
Eva Jakobsson	Швеція
Marie Sigrid Utterman	Швеція
Mats Ekholm	Швеція
Alexandra Von Arx	Швейцарія
Mario Barfus	Швейцарія
Martin Minder	Швейцарія
Akinola Akinsanya	Велика Британія
Alexander Folkes	Велика Британія
Andrew McEntee	Велика Британія
Anthony Robinson	Велика Британія
Julian Nundy	Велика Британія
Kiron Reid	Велика Британія
Mark Waller	Велика Британія

Sandra Gale	Велика Британія
Sarah McGuckin	Велика Британія
Stella Hellier	Велика Британія
Aubrey Menarndt	США
Degee Wilhelm	США
Elia Varela Serra	США
Gregoire Houel	США
Harold Otto	США
Helen Kornblum	США
James Berk	США
Joan Brown	США
Karen Reinhardt	США
Max Gough	США
Nicholas Jahr	США
Robert Gillette	США
Sherry Murphy	США
Susanne Cooper	США
Tanya Karpiak	США

Основний склад МСВ БДПЛ

Ambassador Peter	Tejler	Голова Місії	Швеція
Stefan Krause	Krause		Німеччина
Jaroslaw Marcin	Domański		Польща
Kakha	Inaishvili		Грузія
Caroline	Gonthier		Франція
Marla	Morry		Канада
Francesca	Boggeri		Італія
Polyna	Lemos		Велика Британія
Maša	Janjušević		Сербія
Silke	Tittel		Німеччина
Paweł	Jurczak		Польща
Ahmad	Rasuli		Киргистан
Jane	Kareski		Македонія
Roman	Railean		Румунія
László	Belágyi		Угорщина
Peter	Booker		Велика Британія
Michał	Gałkowski		Польща
Anders Uno	Eriksson		Швеція
Saša	Pokrajac		Сербія
Chris John	Taylor		Велика Британія
Karolina Magdalena	Riedel		Швеція

ДРУГИЙ ТУР

Парламентська Асамблея ОБСЄ

George	Tsereteli	Спеціальний Координатор Голова Делегації	Грузія
Doris	Barnett		Німеччина

Pol	Van den Driessche	Член ПА	Бельгія
David	Christopherson	Член ПА	Канада
Wayne	Easter	Член ПА	Канада
William James	Englinski	Член ПА	Канада
Kerry	Diote	Член ПА	Канада
Hedy	Fry	Член ПА	Канада
Michael Lewis	Macdonald	Член ПА	Канада
James	Maloney	Член ПА	Канада
Mary Ann	Mihychuk	Член ПА	Канада
Josef	Hajek	Член ПА	Чеська Республіка
Pavel	Zacek	Член ПА	Чеська Республіка
Mati	Raidma	Член ПА	Естонія
Andreas	Schwarz	Член ПА	Німеччина
Mateo Luigi	Bianchi	Член ПА	Італія
Paolo	Grimoldi	Член ПА	Італія
Adriano	Paroli	Член ПА	Італія
Lubova	Svecova	Член ПА	Латвія
Migel	Santos	Член ПА	Португалія
Edward	Riedl	Член ПА	Швеція
Sven-Olof	Sallstrom	Член ПА	Швеція
Margareta	Kiener Nellen	Член ПА	Швейцарія
Nigel	Mills	Член ПА	Велика Британія
Mark	Pritchard	Член ПА	Велика Британія
John	Whittingdale	Член ПА	Велика Британія
Matthieu	Boulianne	Співробітник делегації	Канада
Stephanie, Anne-Marie	Koltchanov	Секретаріат ПА ОБСЄ	Франція
Tim	Knoblau	Секретаріат ПА ОБСЄ	Німеччина
Andreas	Nothelle	Секретаріат ПА ОБСЄ	Німеччина
Guido	Almerigona	Секретаріат ПА ОБСЄ	Італія
Anna	Di Domenico	Секретаріат ПА ОБСЄ	Італія
Dimitrije	Todoric	Секретаріат ПА ОБСЄ	Сербія

Парламентська Асамблея Ради Європи

Angela	Smith	Голова Делегації	Велика Британія
Ervin	Bushati	Член ПА	Албанія
Edmon	Marukyan	Член ПА	Німеччина
Stefan	Schennach	Член ПА	Австрія
Nagif	Hamzayev	Член ПА	Азербайджан
Ulla	Sandbaek	Член ПА	Данія
Andres	Herkel	Член ПА	Естонія
Alexandra	Louis	Член ПА	Франція
André	Vallini	Член ПА	Франція
Jacques	Le Nay	Член ПА	Франція
Emanuelis	Zingeris	Член ПА	Литва
Emilie	Enger Mehl	Член ПА	Норвегія

Gheorghe-Dinu	Socotar	Член ПА	Румунія
Alfred	Heer	Член ПА	Швейцарія
Pierre-Alain	Fridez	Член ПА	Швейцарія
Simon	Russel	Член ПА	Велика Британія
Ian	Murray	Член ПА	Велика Британія
Bogdan	Torcatoriu	Секретаріат ПАРС	Румунія
Anne	Godfrey	Секретаріат ПАРС	Велика Британія

Європейський Парламент

Rebecca	Harms	Голова Делегації	Німеччина
Josef	Weidenholzer	Член ЄП	Австрія
Laima	Andrikiene	Член ЄП	Литва
Valentinas	Mazuronis	Член ЄП	Литва
Ana	Gomes	Член ЄП	Португалія
Jose Ignacio	Faria	Член ЄП	Португалія
Robert	Golanski	Радник з політичних питань	Польща
Doichin	Cholakov	Офіційний представник ЄП	Болгарія
Cristina	Castagnoli	Офіційний представник ЄП	Італія
Montse	Gabás	Офіційний представник ЄП	Іспанія

Короткострокові спостерігачі МСВ БДПДЛ

Boçi	Blerina	Албанія
Kurti	Elvana	Албанія
Gevorgyan	Tatevik	Арменія
Sargsyan	Edgar	Арменія
Aschaber	Manfred	Австрія
Berger	Martina	Австрія
Holzinger	Astrid	Австрія
Jakober	Andrea	Австрія
Lepuschütz	Lena	Австрія
Maschek	Lukas	Австрія
Welz	Heike	Австрія
Gurbanov	Ravan	Азербайджан
Shahbazov	Ilkin	Азербайджан
Bukonkin	Dzianis	Білорусь
Mayorova	Lyubov	Білорусь
Kennis	Arnt	Бельгія
Saelman	Helena	Бельгія
Vervoort	Niko	Бельгія
Mitrovic	Dobrica	Боснія і Герцоговина
Vasiljevic	Aleksandar	Боснія і Герцоговина
Cholakova	Kalina	Болгарія
Andrusevich	Alexander	Канада

Ansari	Aurangzaib	Канада
Arsenault	Mathieu	Канада
Bednarczyk	Tanya	Канада
Bennett	Larry	Канада
Bolotenko	Tamara	Канада
Brunet	Louise	Канада
Cornish	Stephen	Канада
Dalphond	Frederic	Канада
Dayal	Uday	Канада
Hetmanczuk	Alexander	Канада
Hrynda	Marianna	Канада
Huneault	Michel	Канада
Ilyniak	Sophia	Канада
Jacques	Mathieu	Канада
Kagaoan	Lowella	Канада
Korbabicz	Danylo	Канада
Krawetz	Nicholas	Канада
Kress	Jeffrey	Канада
Laku sr.	Justin	Канада
Lavoie	Denis	Канада
Leidl	Patricia	Канада
Loneban	Mariam Asngar	Канада
Luke	Elizabeth	Канада
Lupul	David	Канада
Lyles	Benjamin	Канада
Mains	Mavis	Канада
Maslo	Bohdan	Канада
Moskalyk	John	Канада
Mychaltchouk	Pierre	Канада
Nikoula	Maryana	Канада
Noor	Ahmad Jawid	Канада
Novak	Viktoriya	Канада
Olchowyc	Jennifer	Канада
Proulx	Genevieve	Канада
Puszkarski	Barbara	Канада
Rodrique	Daniel	Канада
Rubuliak	Linda	Канада
Tkachuk	Darcy	Канада
Toroshenko	Laryssa	Канада
Vincent	Jordan	Канада
Walker	Michael	Канада
Western	Michele	Канада

Danova	Kristyna Inka	Чеська Республіка
Franc	Petr	Чеська Республіка
Hosek	Martin	Чеська Республіка
Hradilek	Adam	Чеська Республіка
Janku	Martin	Чеська Республіка
Klepetko	Jiri	Чеська Республіка
Kratochvilova	Petra	Чеська Республіка
Macek	Dan	Чеська Республіка
Netuková	Petra	Чеська Республіка
Pavlicek	Tomas	Чеська Республіка
Prochazka	Ladislav	Чеська Республіка
Rehor	Josef	Чеська Республіка
Snajdrova	Hana	Чеська Республіка
Stanek	Roman	Чеська Республіка
Trousil	Pavel	Чеська Республіка
Uruba	Valdemar	Чеська Республіка
Baehr	Ivan	Данія
Bille	Grethe	Данія
Faber-Rod	Christian	Данія
Flindt	Bo	Данія
Hansen	Svend	Данія
Hastrup	Søren	Данія
Hvalkof	Søren	Данія
Karlsen	Henrik	Данія
Larsen	Peder	Данія
Nielsen	Niels Henrik Jermiin	Данія
Nyholm	Lars	Данія
Pedersen	Flemming	Данія
Poulsen-Hansen	Lars Peder	Данія
Ravn	Peter	Данія
Schacke	Lene Tybjerg	Данія
Severinsen	Hanne	Данія
Skov	Grete	Данія
Staffe	Palle	Данія
Ventegodt	Peder	Данія
Vestergaard	Anemette	Данія
Weber	Bo	Данія
Winkel	Wagn	Данія
Autere	Birgit	Фінляндія
Collander	Kimmo	Фінляндія
Hallenberg	Minna	Фінляндія
Jansson	Tomi	Фінляндія

Nikkinen	Saara	Фінляндія
Patokallio	Mikko	Фінляндія
Veikanmaa	Henrik	Фінляндія
Werner	Erik	Фінляндія
Arnoult	Julien	Франція
Bellin	Alexandra	Франція
Ben Mami	Skander	Франція
Bennes	Marie-Florence	Франція
Bouyssou	Benoit	Франція
Corlin	Peggy	Франція
Coutts	Sheila	Франція
Dreyfus	Emmanuel	Франція
Esteban	Antoine	Франція
Falaise	Indiana	Франція
Forite	Camille	Франція
Gaume	Myriam	Франція
Iffly	Catherine	Франція
Kurtz	Thibaud	Франція
Le Hel	Pascale	Франція
Lewandowski	Stephan	Франція
Malki	Mounia	Франція
Mondamert-chartron	Clément	Франція
Nedjaa	Amirouche	Франція
Okolotowicz	Michèle-Ann	Франція
Ollier	Sylvain	Франція
Pascal	Catherine	Франція
Pellerin	Rémi	Франція
Piltant	Christine	Франція
Rizk	Vanessa	Франція
Schmidt	Edouard	Франція
Vagogne	Pascal	Франція
Vivien	Kilian	Франція
Vuillaume	Magali	Франція
Wallisky	Catherine	Франція
Wocial	Andrzej	Франція
Chkadua	Malkhaz	Грузія
Mikeladze	Ana	Грузія
Adams	Valerie	Німеччина
Bloss	Lasia	Німеччина
Boehnke	Rolf	Німеччина
Buurman	Hendrik	Німеччина
Cetin	Timur	Німеччина

Daiber	Birgit	Німеччина
Dufaux	Stefanie	Німеччина
Fix	Torsten	Німеччина
Goepfert	Walter	Німеччина
Herkenhoff	Maria Mechthild	Німеччина
Høyem	Tom	Німеччина
Jelonek	Michael	Німеччина
Kaboth	Hartwig Hans	Німеччина
Keilbach	Christian	Німеччина
Kleffel	Rainer	Німеччина
Koehrsen	Harald	Німеччина
Koerbel	Thomas	Німеччина
Lehnert	Joerg	Німеччина
Meinhardt	Heiko	Німеччина
Meyke	Frank	Німеччина
Oye	Thomas	Німеччина
Palluch	Detlev	Німеччина
Riccò	Daniel	Німеччина
Rieser	Hans-Heinrich	Німеччина
Seel	Jennifer	Німеччина
Seifert	Christine	Німеччина
Taphorn	Rita	Німеччина
Wittschorek	Peter	Німеччина
Baracsi	Zsuzsanna	Угорщина
Fügedi	Zita	Угорщина
Schönstein	Elza	Угорщина
Byrne	Eric	Ірландія
Caherty	Therese	Ірландія
Macdermott	Eithne	Ірландія
Marron	Peter	Ірландія
Scanlon	Joseph	Ірландія
Alfieri	Marco	Італія
Cella	Giorgio	Італія
D'alessandro	Chiara	Італія
Dell'ariccia	Aldo	Італія
Di luccia	Giuseppe	Італія
Ferrero	Elena	Італія
Figus	Alessandro	Італія
Pala	Alessandra	Італія
Polizzi	Giulia	Італія
Stefano	Giulia	Італія
Kaliyev	Talgat	Казахстан

Sabitova	Marina	Казахстан
Dzhurabaeva	Gulnar	Киргистан
Kochetkova	Kseniia	Киргистан
Lapsa	Guntis	Латвія
Genys	Mindaugas	Литва
Gostautaitė	Milda	Литва
Ivanec	Taras	Литва
Lizūnas	Julius	Литва
Paldavicius	Arvydas	Литва
Tumalavicius	Dr. Vladas	Литва
Moroi	Corina	Молдова
Volkova	Antonina	Молдова
Batjil	Iveel	Монголія
Batmunkh	Maimunkh	Монголія
Jigjiddorj	Chantsaldulam	Монголія
Tseveen	Navchaa	Монголія
Krivokapic	Milivoje	Чорногорія
Mugosa	Nikola	Чорногорія
Appel	Catharina Maria	Нідерланди
Bergervoet	Maria	Нідерланди
Bouwhuis	Gerrit Jan	Нідерланди
Horeman	Maarten	Нідерланди
Sedee	Robbert	Нідерланди
Stienen	Johannes	Нідерланди
Teunissen	Margriet	Нідерланди
Dalby	Orrvar	Норвегія
Hauger	Rune	Норвегія
Kroepelien	Anne Christine	Норвегія
Lund	Toril	Норвегія
Molandsveen	Anne Sofie	Норвегія
Naas	Gunnhild	Норвегія
Ramadani	Gent	Норвегія
Skatvedt	Anne	Норвегія
Svartefoss	Per n.	Норвегія
Bladyniec	Tomasz	Польща
Desmarquest	Joanna	Польща
Kaluza	Justyna	Польща
Kamionka	Mateusz	Польща
Kapinos	Beata	Польща
Lustyk	Ireneusz Andrzej	Польща
Lutkiewicz	Zofia	Польща
Magierski	Iwo	Польща

Margaryan	Raffaella	Польща
Materkowska	Katarzyna	Польща
Mazurek	Jan	Польща
Mrowka-jasiecka	Barbara	Польща
Nodzykowska	Katarzyna	Польща
Orlikowski	Marian	Польща
Osiński	Jan	Польща
Ostapczuk	Anna	Польща
Ostrowski	Bartłomiej	Польща
Semeniuk	Arkadiusz	Польща
Staszowska	Marika	Польща
Szymańska	Justyna	Польща
Weremiuk	Łukasz	Польща
Ani	Catalina-Oana	Румунія
Bettina	Teodorescu	Румунія
Domnitateanu	Aurelia	Румунія
Laza	Cosmin Dragos	Румунія
Rotaru	Vasile	Румунія
Rugina	Nicolae-Aurelian	Румунія
Milanovic-Ilic	Marina	Сербія
Savic	Ivana	Сербія
Korba	Matúš	Словакія
Ruttkayová	Ivana	Словакія
Tomaga	Juraj	Словакія
Trajcikova	Silvia	Словакія
Gregorec	Matej	Словенія
De la Fuente Rivas	María José	Іспанія
De Toledo Loma Osorio	Blanca	Іспанія
Garranzo Asensio	Luis	Іспанія
Gomez Vidal	Elena	Іспанія
Hernandez Perez	Laura	Іспанія
Montero Arce	Maria	Іспанія
Vicente Martinez	Pedro	Іспанія
Almqvist	Bengt	Швеція
Backlund	Emma	Швеція
Bergknut	Knut	Швеція
Bogaeus	David	Швеція
Bolling	Jan	Швеція
Bringholm	Sven tommy	Швеція
Ekstedt	Carl Johan Pontus	Швеція
Enarsson	Anna	Швеція
Glans	Stig Lennart	Швеція

Grahn	Karin	Швеція
Gyllin	Elisa	Швеція
Hägglom	Vera Margareta	Швеція
Jacobson	Anna Birgitta Linnéa	Швеція
Karlsson	Tommy	Швеція
Lagergren	Lars	Швеція
Lagus	Maria	Швеція
Larsson	Lena	Швеція
Liden	Arvid Anders	Швеція
Nilsson	Jenny	Швеція
Nygren	Rickard	Швеція
Nyman	Per	Швеція
Ottosson	Ulf	Швеція
Palmer	Rebecca	Швеція
Persson	Erik	Швеція
Pile	Claes	Швеція
Prades Barcelo	Maximo Juan	Швеція
Rydell Kahandaliyanage	Roshan	Швеція
Sjöberg	Tomas	Швеція
Sundberg	Kerstin	Швеція
Swärd	Hans-Ivar	Швеція
Tallberg	Pontus	Швеція
Wandler	Mattias	Швеція
Wängborg	Aron	Швеція
Wängborg	Manne	Швеція
Wiik	Perg	Швеція
Wohlert	Christian	Швеція
Andreoli	Michele	Швейцарія
Beguelin sargenti	Christine	Швейцарія
Comandini	Fabrizio Mario Giuseppe	Швейцарія
Damary	Martin	Швейцарія
Degen	Loic Alexis	Швейцарія
Egger maldonado	Barbara	Швейцарія
Enzler	Roman	Швейцарія
Hutson-hartmann	Evelin	Швейцарія
John	Francine	Швейцарія
Pazinski	Victor	Швейцарія
Pfaff	Hans-Jürg	Швейцарія
Schmidt	Zarah	Швейцарія
Ziegler	Stefan	Швейцарія
Aboud	Georgina	Велика Британія
Anderson	Alexander	Велика Британія

Austin	Trevor	Велика Британія
Balmforth	Richard	Велика Британія
Barnfield	Leslie	Велика Британія
Bellew	Christopher	Велика Британія
Brodrick	Helen	Велика Британія
Brooksbank	Mary	Велика Британія
Bryant	Roger	Велика Британія
Caldwell	Andrew	Велика Британія
Carnson	Sherrida	Велика Британія
Chappell	Derek	Велика Британія
Cooper	Nathan	Велика Британія
Cottringer	Anne	Велика Британія
Craig	Danielle	Велика Британія
Crombie	Anthony	Велика Британія
Cusack	Asa	Велика Британія
Davis	Steven	Велика Британія
De'ath	Patricia	Велика Британія
Dudley	Sarah	Велика Британія
Duffy	Terence	Велика Британія
Duncan	Helen Teresa	Велика Британія
Earls	John	Велика Британія
Etim-gorst	Teresa	Велика Британія
Fitt	Leila	Велика Британія
Fitzherbert	Charles	Велика Британія
Galliver-Andrew	Steven John	Велика Британія
Gifford	Brian	Велика Британія
Goodhind	William	Велика Британія
Gopal	Nirmala	Велика Британія
Gunn	Janet	Велика Британія
Hainsworth	David	Велика Британія
Hampson	John	Велика Британія
Howard	Michael	Велика Британія
Hurrell	Peter	Велика Британія
Igras	Katherine	Велика Британія
Ingelbrecht	Christopher	Велика Британія
Jol	Philip	Велика Британія
Jones	Alun	Велика Британія
Knight	Howard	Велика Британія
Leathers	Melanie	Велика Британія
Lopez y Royo	Vikram	Велика Британія
Malik	Shaama	Велика Британія
Mcginley	Francis	Велика Британія

Nicholson	Margaret	Велика Британія
Ogundipe	Olufemi	Велика Британія
Patel	Milan	Велика Британія
Paul	Stephen	Велика Британія
Paul	Leslie	Велика Британія
Pickles	Kenneth	Велика Британія
Porter	Claire	Велика Британія
Quoroll	Bernard	Велика Британія
Redding	Philip	Велика Британія
Scanlan	Neil	Велика Британія
Sellers	Robin	Велика Британія
Shelley	Richard	Велика Британія
Shevchenko	Anna	Велика Британія
Simon	Paul	Велика Британія
Smiles	Adrian	Велика Британія
Solomon	Valerie	Велика Британія
Strachan	Judith	Велика Британія
Summers	Fredrick	Велика Британія
Syrett	Annie	Велика Британія
Taylor	David	Велика Британія
Tilley	Marc	Велика Британія
Verjee	Aly	Велика Британія
Wesson	Paul	Велика Британія
Worrall	Joseph	Велика Британія
Wright	Richard	Велика Британія
Wykurz	Karen	Велика Британія
Wynne	Janet	Велика Британія
Abramiuk	Larissa	США
Arneim	Ethan	США
Arnoldy	David	США
Barrus	Pamela	США
Bartos	Omar	США
Becker	Robert	США
Bemis	Howard	США
Blair	Christopher	США
Block	Brian	США
Bluestocking	Mary	США
Bock	Christian	США
Bowers	Kyle	США
Bows	Stephen	США
Brandstetter	Robert	США
Bunton	Cynthia	США

Butkevicius	Karolis	США
Clark	Jeffrey Bruce	США
Crawford	Melissa	США
Crawford Jr.	Henry	США
Cullinane	Scott	США
De santis	Dennis	США
Demiray	Janet	США
Dinneen	Jacob	США
Downes	Robert	США
Doyle	Andrew	США
Dudley	Miles	США
Dwyer	John	США
Eberle	Evan	США
Edelman	Harry	США
Fedkiw	Yuriy	США
Finkbeiner	John	США
Fisher	Jarret	США
Ford	Stephen	США
Frankel	Nina Louise	США
Galbraith	Julie	США
Gignilliat	Austin	США
Golembiewski	Edward	США
Gyurova	Dinka	США
Hanna	Mara	США
Harper	Kathyrne	США
Hegeman	Frederick	США
Hesse	Mary-Margaret	США
Hyams	Robert	США
Inman	Susan	США
Ishaq	Nasser	США
Jackson-Mcintosh	Barbara	США
Kanter	Jordan	США
Kennedy	Marsha	США
Klingenberg	Daniel	США
Kontek	Thaddeus	США
Kulchyckyj	Yaropolk	США
La strada	Nicholas	США
Lasser	Mark	США
Lauer	Daniel	США
Lawrence	Catherine	США
Lee	Linda	США
Lernihan	Heidi	США

Lockert	Lia	США
Lyons	Susan	США
Malanchuk	Oksana	США
Margosian	Lester	США
Marshall	Brian	США
Martin	Sara	США
Matchak	Eda	США
Mcdonough	Gerald	США
Mckenney	Karen	США
Mcmillen	Hannah	США
Mcthomas	Andrea	США
Miller	John	США
Moran	Steven	США
Nelson	Vernon	США
Norfolk	Ruby	США
O'Connell	David	США
O'Connor	David	США
O'Rourke	Iris	США
O'Shea	Margaret	США
Parker	Deane	США
Paullin, jr	Robert	США
Petit	Urania	США
Pierce	Tristan	США
Pollis	Peter	США
Ravenscraft	Robert	США
Richter	Philip	США
Ripley	Rebecca	США
Rome	Emily	США
Sarafian	Gregory	США
Sarchet	Derek	США
Satches brohs	Penny	США
Schindler	Jeannie	США
Shapiro	Steven	США
Sienkiewicz	Eugene	США
Smellie	Jordan	США
Solon	Kathryn	США
Sowry	Jenny	США
Suleman II	Rokey	США
Suli	Gela	США
Tatten	Susan	США
Teschner	Douglass	США
Traldi	Arthur	США

Turner	Derek	США
Velcich	Tina	США
Villegas	Daniel	США
Walsh	Teresa	США
Wanat	Annisa	США
Wasserman	Joel	США
Wheeler	Richard	США
White	George	США
Winters	John	США
Woodard	Alec	США
Young	Steven	США
Yurkovsky	Andrew	США

Запрошені короткострокові спостерігачі МСВ БДПЛ

Kobayashi	Takaaki	Японія
Tsuda	Miki	Японія
Urabe	Hiroyuki	Японія

Короткострокові спостерігачі МСВ БДПЛ, залучені на місцях

Richard	Bisanz	Австрія
Bronwyn	Cruden	Канада
Mavourneen	Mooney	Канада
Olga	Borodankova	Естонія
Alexandros	Boudouris	Греція
Ismiini	Panagopoulou	Греція
Anna	Jüngen	Нідерланди
Tjadina	Herbert	Нідерланди
Bo Joakim	Nilsson	Швеція
Otto Gunnar	Pagels Fick	Швеція
Carl	Isherwood	Велика Британія

Запрошені короткострокові спостерігачі МСВ БДПЛ, залучені на місцях

Sanshiro	Hosaka	Японія
Daichi	Sakamoto	Японія

Довгострокові спостерігачі МСВ БДПЛ

Dhimiter	Gjodede	Албанія
Zdzislaw	Gwozdz	Австрія
Yelena	Kovalyova	Білорусь
Andrei	Krasnyansky	Білорусь
James	Hart	Канада
Oricia	Krucko	Канада
Daniel	Nash	Канада
Eduard	Nuhu	Канада

Anne	Sochan	Канада
Rezart	Xhelo	Канада
Nellie	Drozd	Канада
Petr	Base	Чеська Республіка
Dita	Bicanovska	Чеська Республіка
Olga	Blatakova	Чеська Республіка
Jana	Novotna	Чеська Республіка
Pia	Christmas-Møller	Данія
Niels Erik	Nielsen	Данія
Karen	Skipper	Данія
Soren	Sonderstrup	Данія
Sofia	Svensson	Данія
Erik	Thau-Knudsen	Данія
Hanne	Bang	Данія
Niels	Boel	Данія
Jens	Vang	Данія
Matti	Heinonen	Фінляндія
Helena	Laatio	Фінляндія
Alexandre	Benz	Франція
Beatrix	Boonekamp	Франція
Peter	Erhardy	Франція
Mathieu	Lemoine	Франція
Adeline	Marquis	Франція
Nadia	Yakhlaf-Lallemand	Франція
Rodolphe	Oberle	Франція
Sabine	Ohayon	Франція
Lela	Taliuri	Грузія
Franziska	Best	Німеччина
Ingo	Buettner	Німеччина
Brigitte	Heuer	Німеччина
Stefan	Koeppe	Німеччина
Thomas	Leszke	Німеччина
Christa	Mueller	Німеччина
Jana Sophia	Nolle	Німеччина
Jochen Michael	Rinck	Німеччина
Helmut	Goeser	Німеччина
Janina	Markewitsch	Німеччина
Riccardo	Lepri	Італія
Federica	Raimondo	Італія
Vygandas	Aleksandravičius	Литва
Marianne	De Wit	Нідерланди
Onno	Van der Wind	Нідерланди
Jan Hugo	Holtan	Норвегія
Trond	Husby	Норвегія
Jon Roar	Strandenes	Норвегія

Nina	Wessel	Норвегія
Zbigniew	Cierpinski	Польща
Radzislawa	Gortat	Польща
Andrzej	Klimczyk	Польща
Mats	Ekhholm	Швеція
Eva	Jakobsson	Швеція
Astrid	Nunez	Швеція
Marie Sigrid	Utterman	Швеція
Mario	Barfus	Швейцарія
Martin	Minder	Швейцарія
Alexandra	Von Arx	Швейцарія
Akinola	Akinsanya	Велика Британія
Alexander	Folkes	Велика Британія
Sandra	Gale	Велика Британія
Stella	Hellier	Велика Британія
Andrew	McEntee	Велика Британія
Sarah	McGuckin	Велика Британія
Julian	Nundy	Велика Британія
Kiron	Reid	Велика Британія
Anthony	Robinson	Велика Британія
Mark	Waller	Велика Британія
James	Berk	США
Joan	Brown	США
Susanne	Cooper	США
Robert	Gillette	США
Max	Gough	США
Gregoire	Houel	США
Nicholas	Jahr	США
Kathleen	Johnson	США
Tanya	Karpiak	США
Helen	Kornblum	США
Ann	Merrill	США
Sherry	Murphy	США
Karen	Reinhardt	США
Elia Varela	Serra	США
Degee	Wilhelm	США

Основний склад МСВ БДПЛ

Ambassador Peter	Tejler	Голова Місії	Швеція
Marla	Morry		Канада
Caroline	Gonthier		Франція
Kakha	Inaishvili		Грузія
Stefan	Krause		Німеччина
Silke	Tittel		Німеччина
László	Belágyi		Угорщина

Francesca	Boggeri	Італія
Ahmad	Rasuli	Киргистан
Jarosław Marcin	Domański	Польща
Michał	Gałkowski	Польща
Paweł	Jurczak	Польща
Roman	Railean	Румунія
Maša	Janjušević	Сербія
Saša	Pokrajac	Сербія
Anders Uno	Eriksson	Швеція
Karolina Magdalena	Riedel	Швеція
Jane	Kareski	Македонія
Peter	Booker	Велика Британія
Polyna	Lemos	Велика Британія
Chris John	Taylor	Велика Британія

ІНФОРМАЦІЯ ПРО БДПЛ

Бюро демократичних інститутів та прав людини (БДПЛ) – головна інституція ОБСЄ, що допомагає державам-учасницям “забезпечувати повне дотримання прав і основних свобод людини, принципів верховенства права, розвиток принципів демократії та (...) розвивати, посилювати й захищати демократичні інститути, а також сприяти толерантності у суспільстві” (Документ, прийнятий на Гельсінському саміті 1992 р.). Це називають людським виміром ОБСЄ.

БДПЛ, розташоване у Варшаві (Польща), було створено як Бюро вільних виборів на Паризькому саміті у 1990 р. та почало працювати у травні 1991 р. Через рік назву Бюро було змінено, щоб відобразити розширення мандату та включити до нього права людини та демократизацію. На сьогодні кількість працівників Бюро становить понад 150 осіб.

БДПЛ є головною установою в Європі у галузі **спостереження за виборами**. Кожного року воно координує та організує відрядження тисяч спостерігачів для оцінки проведення виборів у регіоні ОБСЄ з точки зору їхньої відповідності зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам демократичних виборів та національному законодавству. Унікальна методологія забезпечує глибоке бачення виборчого процесу в цілому. Через проекти допомоги БДПЛ підтримує вдосконалення виборчої нормативно-правової бази у державах-учасницях.

Діяльність Бюро у сфері **демократизації** включає наступні напрями: верховенство права, законодавче забезпечення, демократичне урядування, міграція та свобода пересування, гендерна рівність. БДПЛ щороку впроваджує низку цільових програм, спрямованих на розвиток демократичних структур.

БДПЛ також надає підтримку державам-учасницям у виконанні ними їхніх зобов'язань щодо посилення та захисту **прав людини та фундаментальних свобод** згідно з зобов'язаннями ОБСЄ у галузі людського виміру. Це досягається за рахунок роботи з широким колом партнерів для сприяння співробітництву, посилення спроможності та надання експертних висновків по різних темах, в тому числі права людини у боротьбі проти тероризму, посиленні захисту прав жертв торгівлі людьми, освіту та навчання з питань прав людини, здійснення моніторингу та звітування щодо стану дотримання прав людини, а також прав та безпеки жінок.

У сфері **толерантності та подолання дискримінації** БДПЛ надає підтримку державам-учасницям у посиленні реагування на злочини ненависті, прояви расизму, ксенофобії, антисемітизму та інші форми нетерпимості. Діяльність БДПЛ у сфері толерантності зосереджується у наступних напрямках: законодавство, навчання для правоохоронних органів, моніторинг, звітування та відстеження розвитку реакції на злочини та інциденти, викликані ненавистю, а також освітня діяльність, спрямована на посилення толерантності, поваги та взаєморозуміння.

БДПЛ надає консультації державам-учасницям стосовно політики щодо **рома та сінті**. Це сприяє розвитку спроможності та створенню мереж у громадах рома та сінті, а також заохочує представників рома та сінті до участі в органах, що розробляють державну політику.

Усі види діяльності БДПЛ виконуються у координуванні та тісній співпраці з державами-учасницями ОБСЄ, інститутами та регіональними представництвами ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями.

Подальшу інформацію можна знайти на веб-сайті БДПЛ (www.osce.org/odhr).